

מכון הלכה ברורה ובירור הלכה
Halacha Brura and Berur Halacha Institute

סוגיות בעיון ללימוד הדף היומי

"ושונא מתנות יחיה"

- א. הכלל 1**
ב. נימוקים 6
1. בדברי ראשונים 6
2. בדברי אחרונים 8
ג. המטרה של הנותן 12
1. אם יש לנותן תועלת מהמתנה 12
2. לצורך מצווה 20
3. אם הנתינה אינה מתוך בושה של הנותן 25
4. הנותן כדי לכפר על פגיעה שפגע במקבל 25
5. אם הנתינה אינה בגלל כבוד תורתו של המקבל 26
6. הנותן למישהו בזכות אשתו 26
7. אם הנותן מצפה שהמקבל יחזיר לו מתנה 26
8. מנהג לתת סוג מסוים של מתנה 26
9. מתנה שנועדה להרבות שמחה 26
10. הנותן מתוך הכרת טוב למקבל על טובה שעשה לו 27
11. מי שה' נתן בלבו שיתן 27
ד. אופן הנתינה 27
1. אם הנותן טורח כדי לתת את המתנה 27
2. אם המקבל לא ביקש מהנותן לתת 27
3. מתנה המזוכה ע"י אחר 28
4. נתינה בעשרת ימי תשובה 28
5. נתינה בלי שהמקבל יודע מי הנותן 29
ה. גישת המקבל 29
1. אם המקבל מתכנן לגמול לנותן 29
2. אם המקבל מכיר בכך שהמתנה היא מה' 30
3. אם המקבל מצטער בקבלת המתנה 30
4. אם המקבל מתכוון לתת לאחר את המתנה 30
5. אם המקבל הציע לקנות והנותן לא הסכים 31
ו. סוג המתנה 31
1. צדקה 31
2. חלק הבכורה של בכור 34
3. הזמנה לסעודה 35
4. מתנה על מנת להחזיר 35
5. מתנה מועטת 36
6. מתן רשות שימוש ברכוש בלי הענקת בעלות בו 36
7. מכירה בזול 37
8. פרעון חוב שאינו חייב בו 37
9. מחילה 38
10. החלפת נכס בנכס 38
11. מתנות כהונה 39
12. משלוח מנות בפורים 40
13. קבר 43
14. פירות שביעית 43
15. הלואה על מנת שהמלווה לא יוכל לתבוע 43
16. מתנה רוחנית 43
17. תועלת שאינה חפץ מוחשי 44
18. זכייה מהפקר 45
19. זכייה בהגרלה 46
ז. הנותן 46
1. צדיק שנותן 46
2. קרוב משפחה שנותן 46
3. גוי שנותן 47
4. גר תושב שנותן 51
5. ההולך למות שנותן 51
6. מעביד שנותן 51
7. הממשלה 52
8. מי שידוע שאינו מקבל תוכחה 52
9. נותן שאינו צר עין 52
ח. המקבל 52
1. תלמיד חכם או צדיק שמקבלים 52
2. אשה נשואה שמקבלת 56
3. קטן שמקבל 56
4. רבים שמקבלים 56
5. חתן שמקבל 56
6. אדם חשוב שמקבל 58
7. בר מצווה 60
8. העוסק בצרכי ציבור 60
ט. סירוב לקבל מתנה בנימוק ש"שונא מתנות - יחיה" 60
1. חשש יוהרא 60
2. סירוב שהוא לטובת המקבל 61
י. נפקויות עקיפות 64
נספח: המתנות שקיבל אברהם אבינו מהמצרים 64

א. הכלל

נאמר בספר משלי¹: "ושונא מתנות יחיה". על סמך פסוק זה, כותב הרמב"ם², שצדיקים גמורים ואנשי מעשה אינם מקבלים מתנות, אלא בוטחים בה'³; והטור⁴ והשולחן ערוך⁴ אומרים שמידת חסידות היא לא לקבל מתנות אלא לבטוח בה' שיתן לו מחסורו.

¹ משלי טו, כז.

לא נעסוק כאן בשאלת קבלת מתנות כדי ללמוד תורה, או בשאלת מתנות לדיין (גם אם אינן בגדר שוחד).

מקורות נוספים לכך שאין לקבל מתנות: בחולין ז ע"ב, ר' פנחס בן יאיר אמר שאינו מתארח אצל אחרים כי ייש רוצה ואין לו ויש שיש לו ואינו רוצה, והוא מביא על כך את הפסוק "אל תלחם את לחם רע עין ואל תתאו למטעמותיו כי כמו שער בנפשו כן הוא אכול ושתה יאמר לך ולבו בל עמך" (משלי כג, ו). ומבואר שם שטעם אינו קיים אם המארח יש לו ורוצה באמת לארח.

במשנה פאה פ"ח מ"ט נאמר שמי שנמנע מלקבל צדקה, יזכה לפרנס אחרים. בביצה לב ע"ב נאמר: המצפה לשלחן אחרים חייב אינם חיים. זאב יטרף חנוכה ח"ב פרק טו (עמ' עג) מנמק זאת בכך ש"יושנא מתנות יחיה".

בראשית רבה, פרשה עח, יב, אומר שמי שאינו לוקח דברים מאחרים, אין אחרים לוקחים ממנו כלום. שם מדובר על לקיחה מן המלכות, אבל נפש חיים (פלגלי), מערכת מ אות קצב, לומד משם ללקיחת מתנות בכלל.

בתמיד לב ע"א נאמר "הרוצה שיחיה - ימות", ופירש נפש חיים (פלגלי), מערכת ש, אות לה, שלא ילך אחרי מותות.

ספר חסידים, סימן יד, כותב שאין לחמוד ממון במקום שיש קידוש השם בהימנעות מלקיחת ממון. מגיד מישרים, פרשת לך לך, מהדורא קמא, בתחילתו, אומר שמי שאינו נהנה מבני אדם זוכה לעה"ב ליהנות מזיו השכינה בלי שום אמצעי מידה כנגד מידה: כשם שבעוה"ז לא לקח מתנות משום אמצעי, כן לעוה"ב.

עיין ארח מישרים (טריוויוס) פרק יח, סיכום למעשה מתי מותר ליהנות מאחרים ומתי אסור (לאו דוקא מצד "יושנא מתנות יחיה").

דעות חולקות: ים של שלמה, חולין, פ"ג סי' ט, כותב שאין צריך להתחשב ב"יושנא מתנות יחיה", כיוון שהפוסקים לא כתבו דין זה. שו"ת רב"ז, חלק ג, סי' ז, אות יא, השיב על כך, שהרמב"ם והטור הביאו דין זה.

ים של שלמה שם (הובא בש"ך, יו"ד, רמו, ס"ק כ) מנמק, שאין צריך להיזהר מקבלת מתנות, כי לא כתוב "אוהב מתנות ימות", וייתכן שהפסוק בא לומר שלא נחשוב שיושנא מתנות ימות כי אינו דואג להשיג מחייתו ע"י מתנות (כלומר, הפסוק בא לומר שגם שונא מתנות יחיה). מנחת זכרון (מנחם), שיורי מנחה, ע' שונא מתנות (קא ע"א), ותבואת יקב (פרידמן), עמ' צג, משיבים על כך מדברי ר' אלעזר (בחולין מד ע"ב) שאמר למי שהציע לו מתנה: "לא ניחא למר דאחי", משמע שפירש את הפסוק כאומר שאוהב מתנות ימות. רח"ה שפרן, בהערה בשו"ת הרב"ז שם, וסי' ועתה כתבו (גולדשטוף), סי' יד (עמ' קד), דוחים את הבנת ים של שלמה, שהרי בסוטה מז ע"ב נאמר שלקיחת מתנות גרמה לקיצור ימים. אבני צדק (ברדה), סוטה שם, משיב על כך, שכוונת הגמרא היא שכשלא קיבלו מתנות, זכו לאריכות ימים, וכשקיבלו מתנות חיו כמספר השנים שנקצבו להם, ונמצא שנתקצרו במובן של אי-הארכה. גבעת פנחס (ביליצר), פרשת חיי שרה, בסופו, מקשה על ים של שלמה, הרי ר' נחוניא במגילה כח ע"א אומר שהאריך ימים בזכות שלא קיבל מתנות. אפשר לתרץ קושיות אלה, שים של שלמה סובר שחכמים שחולקים על רשב"י (ראה ליד ציון הערה 574) שהסתמך על "יושנא מתנות יחיה", סוברים שבכלל אין צורך להתחשב ב"יושנא מתנות יחיה", ופסק כחכמים נגד ר' אלעזר שם ונגד הסוגיה בסוטה. וכך אכן כותב ר' אליעזר פרידמן, תל תלפיות יט (תרע"א), סי' מה (עמ' מב), שחכמים סוברים שאין צורך להתחשב ב"יושנא מתנות יחיה" (ר' מרדכי פריד שם סי' סג (עמ' סג) תמה עליו איך אפשר לחלוק על פסוק, ויש להשיב על כך, שהוא מבין את הפסוק כהסבר ים של שלמה).

ים של שלמה במקום אחר הולך לשיטתו: ים של שלמה, קידושין, פרק ג, סימן ב (הובא בשו"ת ראש אליהו, חלק ג, סי' לה אות ו), מבאר את מה שרב גידל בקידושין נט ע"א סירב לקבל קרקע במתנה (על המעשה ראה בהערה זו, בסמוך), ונאמר שם שהחכמים התחשבו בסירובו, "שטעם רב גידל היתה ישרה בהם בימים ההם", שהיו בורחין מן המתנות ע"ד הקרא" - כלומר, אף שבאמת אין חיסרון בקבלת מתנה, בכל זאת התחשבו ברצונו כיון שכך היה נהוג בזמנו.

רס"ג, בפירושו על משלי שם (בהוצאות ר"י קאפח), מסביר שכוונת הפסוק היא למתנות אסורות, שהנותן נותן מממון שהשיג בדרך של גזילה. הרי שלדעתו אין פגם בקבלת סתם מתנה.

ר' דוד ב"ר משה מוילנא, מצודת דוד, קידושין נט ע"א (נדפס בחידושי גאוניס בעין יעקב), כותב **שר' אבא** במעשה שם, שרצה לתת לר' גידל שדה שר' גידל התחיל לקנות ור' אבא קנאו בלי לדעת זאת, סבר כיס של שלמה שאין חובה להקפיד על "יושנא מתנות יחיה", ואילו ר' גידל הקפיד על זה; שהרי אילו ר' אבא היה סובר שיש להקפיד על זה, נמצא שהוא גונב את דעתו של ר' גידל, שהרי ידע שלא יסכים לקבל (לא כתב שר' אבא עבר ב"לפני עיוור" - ראה ליד ציון הערה 23 בשאלה אם נותן מתנה עובר ב"לפני עיוור" - כיוון שידע שלא יסכים לקבל). גם שבט מנשה (גרוסברג), סי' כד, כותב שר' אבא אינו מתחשב ב"יושנא מתנות יחיה". אבל ראה הערה 128 והערה 255, הסברים אחרים למחלוקת ר' אבא ור' גידל, ולפיהם שניהם מתחשבים ב"יושנא מתנות יחיה", וחלוקים רק בדבר תחולתו במצב מסוים. על מעשה ר' גידל ראה גם הערות 124, 126, 183, 185, 292, 391, 392, 399, 402, 501.

הרב"ז שם מדייק מגיטין לו ע"ב, **שרבה** סובר שאין איסור לקבל מתנות, שהרי הוא הכריח מישוהו לפרוע לו חוב אף ששביעית שמטה אותו. אבל ראה ליד ציון הערה 303, שפרעון חוב אחרי שמטה אינו בגדר מתנה ולכן אין בו משום "יושנא מתנות יחיה".

גדעון האוזנר, דברי הכנסת, כרך 44, עמ' 29 (נדפס בס' המשפט העברי בחקיקת הכנסת, עמ' 747), אמר (בניגוד להבנת חז"ל) ש"יושנא מתנות יחיה" נאמר רק כלפי מי שמקבל למען בצע, כמוכח מתחילת הפסוק "עובר ביתו בוצע בצע", אבל המתנה עצמה היא ביטוי לחסד במסורת ישראל. הוא מביא ראיה תמוהה מהפסוק "איש כמתנת ידיו", כאילו עולי הרגל היו נותנים מתנות זה לזה, והמתנות הן ביטוי לאחדות האומה.

מי שנמנע מקבלת מתנות זוכה לאריכות ימים⁵. מי שנגזרו לו מספר שנים, ונגרעו ממנו שנים בחטאיו, מוסיפים אותן לצדיק⁶; ומוסיפין אותן למי שלא חשק במתנות של אחר, מדה כנגד מדה: הוא לא רצה לקבל מאחרים, ולכן נותנים לו שנים של אחרים⁷. לעומת זאת, המקבל מתנות - שנותיו מתמעטות⁸, ומנכים מזכויותיו⁹.

מקורות: מאמרים גדולים שהסתמכתי עליהם בעבודה זו: והארכת ימים (תשעב), סי' לג; ארחות מתנה עמ' שצא-תנב; בירור הלכה (זילבר), חלק ז סי' רמט עמ' רכא-רכט = אוצרות ירושלים (פרושים) חלק י עמ' רכה-רלג; באר צבי (קרייזר) תנינא סי' ז עמ' מ-נג; עבודת שלמה (קוסובר), עמ' ז-עה; עזר לחושן עמ' תמט-תנד; הלואה מאוזנת, עמ' 65-52; ועתה כתבו (גולדשטוף), סי' יד, עמ' ק-קי.
² רמב"ם, הלכות זכיה ומתנה, יב, יז.
³ טור, חו"מ, רמט, ה.
⁴ שו"ע, חו"מ, רמט, ה. בעקבותיו כתבו כך שו"ע הרב, חו"מ, הלכות מכירה ומתנה סעיף ט, וקיצור שו"ע סי' כט אות כא.

⁵ רש"י, אבות פ"א מ"י; ולבש הכהן (חמצלי), פרשת וישלח, אות יז (מו ע"ב-ע"ג); שו"ת משנה הלכות, חלק טו, סימן רטו, וחלק יז, סימן קלו; לב חנון, סי' נג (עמ' ריב).
 ולבש הכהן ולב חנון מוכיחים זאת ממגילה כח ע"א, שם מובא שר' נחוניא הגדול אמר שאחת הסיבות שהאריך ימים, היא ש"מימי לא קיבלתי מתנות".

קול שמואל (קונפורטי), פרשת אחרי מות (נו ע"ב), מסביר את דברי ר' נחוניא בכך שצדיק שלא נהנה מאחרים הוא בדרגת חסיד, ואינו מת בעוון הדור. גם שארית יעקב - משכנות יעקב (דויד), דרוש ב (עמ' רלא), כותב שצדיק שלא נהנה מאחרים אינו מת בעוון הדור, ומפרש בכך את הפסוק "ושונא מתנות יחיה". גם מנחת ערב, שנביא בהערה 8, כותב שצדיק שלא נהנה מאחרים אינו מת בעוון הדור. שושנת העמקים (כולל הלכה ורפואה), קונטרס ורפא, אות נז (עמ' קיז), מוסר שר"מ טיקוצ'ינסקי אמר שאינו מוכן לקבל מתנה, כי הוא זקן ורצה שה' יתן לו חיים.

לב אביגדור, עמ' קמח-קמט (ובדומה בספרו תורת אביגדור, חלק א, עמ' קי-קיא) מסביר שהשונא מתנות אינו מאבד את כוח הבחירה (ראה בשמו ליד ציון הערה 72), והוא בן חורין לעבוד את ה', והיות שבחר בחופש הבחירה, ה' מעניק לו חיים נוספים שיוכל להשתמש בהם בבחירתו הטובה.

צור הכסף (גטיניו) דף קל ע"ב (הובא בשמו אברהם, ח"א, מערכת ש, ע' שרביטו של מלך, דף רכב ע"ב) מסביר בכך מדוע "ואברהם זקן בא בימים" נאמר אחרי פרשת מערת המכפלה: כי בזכות שלא רצה לקבל אותה במתנה אלא שילם, זכה להאריך ימים, כי "ושונא מתנות יחיה".

⁶ תוס', יבמות נ ע"א (ד"ה משלו), ע"פ הסוגיה בחגיגה ה ע"א.
⁷ ישראל קדושים, אות ה (זו ע"ד-יח ע"א).

⁸ בן יהוידע, סנהדרין מט ע"א; חידושי כתב סופר על סוגיות (תש"מ), חולין, פרק ג, אות מט (עמ' סד); נר לצדיק, ויקרא, עמ' עג; מקוה המים (שטעגר), סי' קא (עמ' קלט).

ישראל קדושים, אות ה (יח ע"א), מביא ראיה לכך מהאמור בסוטה מז ע"ב: "משרבו מקבלי מתנות נתמעטו הימים ונתקצרו השנים". עבודת שלמה, סי' י (עמ' מט), מעלה אפשרות שכוונת הגמרא שם היא שהיות שהתרבו מקבלי מתנות, נתקצרו חייהם של הכול, גם של מי שלא קיבל מתנות.

פרישה, חו"מ, רמט, ס"ק ה (הובא בדרך שיחה, חלק ב עמ' רעב), מסביר שהיות שהוא מקבל מתנות, אינו מוכיח את הנותנים, ובזה גורם מיתה לעצמו.

לב אביגדור, עמ' קמח-קמט (ובדומה בספרו תורת אביגדור, חלק א, עמ' קי-קיא), מסביר שהמקבל מתנות מאבד את החרות לבחור (ראה בשמו ליד ציון הערה 72), ולכן ימיו מתקצרים, כי בלי החרות לבחור, שהיא מטרת החיים, למה לו חיים?

לב חנון, סי' נג (עמ' ריג), מסביר את דברי הגמרא בסוטה, ע"פ האמור בביצה לב ע"ב שהמצפה לשלחן חברו עולם חשך בעדו, שלכן הוא כמות, ולכן נתקצרו השנים.

כרם יוסף, סוטה מז ע"ב (עמ' רפג), מסביר את כפילות לשון הגמרא בסוטה: "נתמעטו השנים" כפשוטו, "נתקצרו הימים" - שהימים היו רעים להם, בדומה למה שנאמר בשבת קה ע"ב "ימים האריכו שנים לא האריכו", שהימים היו טובים להם.

סי' משלי בדברי חז"ל, על משלי טו, כז (עמ' צח במהד' תשכג, עמ' קכ במהד' תשס"ט), דברי יעקב, הערה 13, מסביר את "נתקצרו השנים" בדרך צחות: הרגיל לקבל מתנות צריך להקדיש זמן לשכנע נדיבים לתת לו מתנות, ובכך הוא מפסיד זמן מהחיים.

חכמת התורה, פרשת לך לך, עמ' שמה, כותב שהמקבל מתנה מסתכן במיתה. ובפרשת ויחי, עמ' תקסא, כתב שהמקבל מתנה לא יחיה.

תירוש ויצהר, סי' קה, אות טו, מסביר את האמור במגילה ו ע"ב שרבה שחט את ר' זירא בסעודת פורים, שלא ייתכן שהרג אותו ממש, אלא שהאכיל אותו משלו אחרי שהתבסס, ובכך כאילו שחט אותו שהרי "ושונא מתנות יחיה", ואילו מקבל מתנות לא יחיה.

מנחת ערב (לעוו), דרוש ה (יט ע"א), כותב שלר' עקיבא ביבמות נ ע"א, שאומר שבשום מצב ה' אינו מוסיף על מספר השנים שנגזרו לאדם, המשמעות של "ושונא מתנות יחיה" היא שמי שמקבל מתנות יחיה פחות מהשנים שנקצבו לו, וזה כלול במה שאמר ר"ע שם "לא זכה פוחתים", והטעם הוא, שהמקבל מתנות מפחד להוכיח את הנותנים (ראה ליד ציון הערה 28), ונמצא שהוא עובר על "הוכח תוכיח"; ועוד, שאף צדיק שמקבל מתנות ימות לפני זמנו בעוון הדור, כי הוא נהנה מהם, שלא כמו צדיק שאינו מקבל מתנות (ראה על כך בהערה 5). הוא מסביר שלפי ר"ע, מה שאמר ר' נחוניא (הערה 5) שהאריך ימים בזכות שלא קיבל מתנות, כוונתו שלכן לא הופחתו שנים מהשנים שנקצבו לו.

אבל ההבטחה ש"יחיה" אמורה בחיי עוה"ז, ואין זה מועיל להינצל מחיבוט הקבר ורימה ותולעה אחרי המוות.¹⁰

המקבל מתנה עובר ב"ושווא מתנות יחיה" גם אם מיד אחרי קבלתה הוא מפקיר אותה.¹¹

מידת חסידות לא לקבל מתנה גם אם הדבר יגרום לו סבל גופני.¹²

אבל אין איסור לקבל מתנות, אלא מידת חסידות היא שלא לקבל.¹³

ראה גם הערה 124, שדבר אליהו אומר ש"ושווא מתנות יחיה" היא סכנה וודאית לחיי המקבל. עבודת שלמה, סי' י (עמ' מט), מקשה, שמדברי ר' נחוניא שמי שאינו מקבל מתנות מאריך ימים, כלומר חי יותר ממספר השנים שנקצבו לו, עולה שמי שמקבל מתנות חי כמספר השנים שנקצבו לו (אבל מנחת ערב הנ"ל הסביר שר' נחוניא התכוון לומר שלא הופחתו שנים מהשנים שנקצבו לו כיון שלא קיבל מתנות), ואילו ממה שנאמר בסוטה שם שהמקבל מתנות ימיו מתקצרים, עולה שמי שאינו מקבל מתנות, חי כמספר השנים שנקצבו לו. הוא מעלה כמה אפשרויות ליישב: (א) מי שנמנע מלקבל מתנות גם ממי שהתכבדו בקבלתו מקבל שנים יותר ממה שנקצב לו, ואילו מי שבדרך כלל אינו מקבל מתנות, אבל מקבל ממי שהתכבדו בקבלתו (כדעת ר' זירא - ראה ליד ציון הערה 93), חי כמספר השנים שנקצבו לו. (ב) מי שרגיל לקבל - חי פחות ממה שנקצב לו, מי שמקבל לפעמים - חי כמספר השנים שנקצבו לו, ומי שאינו מקבל בכלל - חי יותר ממה שנקצב לו. אבל הוא מעיר שאורות אלים (פאפ), מגילה שם, כותב שיש להשתדל לעשות מה שיוכל כדי שאריך ימים, משמע שגם אם לפעמים הוא מקבל מתנות, הוא יאריך ימים אם לפעמים הוא מסרב לקבל. (ג) מי שמקבל מתנות יתקצרו ימיו, ומי שאינו מקבל מתנות חי כמספר השנים שנקצבו לו, ומה שרב נחוניא האריך ימים הוא בגלל המידות האחרות שלו, המנויות במגילה שם.

דעות חולקות: לחם שמים, אבות, פרק ד, משנה ה (הובא בשו"ת עטרת פז, חלק א, כרך ג, חו"מ, סימן טז), כותב שימיו של המקבל מתנות אינם מתקצרים, שהרי לא נאמר "מי שאוהב מתנות ימות". והוא כותב שהימנעות מקבל מתנות היא רק מידת חסידות "גדולה ויתירה", ומביא ראיה שאין שום חשש בקבלת מתנה, ממה שקבעו ברכת "הטוב והמטיב" למקבל מתנה (שו"ע או"ח, רכג, ה), והרי אין לקבוע ברכה על קלקלה בלשון הטבה. אפשר להשיב על ראיה זו, ששם מדובר במתנה שגם הנותן נהנה ממנה, כפי ששו"ע אומר, שלכן מברכים "הטוב והמטיב" ולא "שהחיינו", ובכגון זה אין משום "ושווא מתנות יחיה", כאמור ליד ציון הערה 91. הוא כותב **שהפסוק** מדבר על דיין (כלומר, מצד איסור שוחד), אלא שממעשה ר' נחוניא (הערה 5) מוכח שזו מדת חסידות בכל עשיר. ר' דניאל לוי, אמת ומשפט, עמ' רמח, מקשה עליו, מבי"ב יג ע"ב, שם מובא הפסוק לגבי סתם אדם, שאינו דיין.

שו"ת משנה הלכות, חלק יז, סימן קלז, כותב שהמקבל מתנות אין ימיו מתקצרים, אלא ששנאת מתנות היא סגולה לאריכות ימים, ואם הוא מקבל מתנות יכול לעשות סגולות אחרות לאריכות ימים. הוא מסתמך על ש"ך, יו"ד, רמו, ס"ק כ-כא, אבל יש להעיר שהש"ך שם כותב כך בשם ים של שלמה, וראינו בהערה 1 שים של שלמה סובר שבכלל להלכה אין דין "ושווא מתנות יחיה", והוא דעת יחיד. כרם יוסף, מגילה כח ע"ב (עמ' תשט), כותב שר' זירא סובר שאין חשש לקיצור ימים בגלל קבלת מתנות, שלא כר' נחוניא ור' אלעזר שסוברים שיש חשש כזה. עיי"ש מניין למד שזו דעתם.

⁹ מועדים וזמנים, ח"ב, סי' קפו, בהגהה.

אורחות מתנה, סי' יד, פרק א (עמ' שצד), מדייק משו"ת חיים שאל (ליד ציון הערה 145), שנקט לגבי נידונו "ולא ירא מהא ד'שווא מתנות יחיה", כלומר שבנידונו לא היה משום "ושווא מתנות יחיה", משמע שבמקום שחל "ושווא מתנות יחיה", יש בכך סכנה.

¹⁰ זרע ברך, ח"ב, פרשת ויחי (ד"ה הגם).

¹¹ חידושי חתם סופר, חולין לט ע"ב, ושו"ת חתם סופר, קובץ תשובות, סי' סח.

לעומתו, ס' חסידים, סי' תתקלח, אומר שלפעמים רשע נותן מתנה לצדיק והמתנה נפסדת, כדי שלא ייהנה הצדיק מן הרשע, והוא מביא את הפסוק "ושווא מתנות יחיה"; ועבודת שלמה, הקדמה, עמ' ו, מסביר שכונתו היא שאם שקיבל את המתנה, הוא נחשב שווא מתנות אם המתנה נפסדת, ויחיה.

¹² בספר מחיצתם של גדולי הדור, ח"א, עמ' 153, מסופר שהגרי"ז סבל מהצטננויות, וסירב לקבל מתנה שתמנע את הסבל.

אבל חשוקי חמד, סוטה מז ע"ב, כותב שזה הנהגה רק לצדיקים מיוחדים, כמו הגרי"ז שהיה בעל ביטחון גדול, ועוד שהיה גדול הדור, ואם גדול הדור יקבל מתנות, הוא עלול לטעות בהוראותיו, שהרי "השוחד יעוור עיני חכמים"; וגם הטעם שהלהוט אחר מתנות יימנע מלהוכיח (ליד ציון הערה 28) שייך במיוחד בגדול הדור, שתפקידו להוכיח את הציבור.

¹³ תשב"ץ, חלק א, סימן קמד; משנת יעבץ (מנדלסון), סי' עד; שו"ת שארית יוסף (ידיד), ח"ב, חו"מ סי' ב, עמ' רכז (הובא בס' ויחי יעקב (סופר) (בסוף ס' והארכת ימים, מהד' תשעב), חלק א, אות כח, עמ' סט); הלכות צדקה (תשסט), חלק ג, סי' יג (עמ' רסו); שו"ת משנה הלכות, חלק יז, סימן קלז; זכות אבות (עטייה), אבות, פ"ה, מ"ז (קמ ע"א); לב חנון, סי' נג (עמ' ריב); יעלו אבר, ברכות י ע"ב (עמ' ריג); כרם יוסף, מגילה כח ע"ב (עמ' תשט); ר' עקיבא משה שינברגר, אוצרות ירושלים (פרושים) גלי' י (תשס"ח), עמ' רכה [=בירור הלכה (זילבר), ח"ז, עמ' רכא]; באר צבי (קרזר), תנינא, סי' ז (עמ' מב); שו"ת הרב"ז, חלק ג, סי' ז, אות יא, בדעת רש"י, ברכות י ע"ב, ד"ה ינהה (הכותב לגבי הנאת אלישע, "ואין איסור בדבר").

שו"ת אבני דרך (פרינץ), חלק ז, סימן קצ (עמ' 447), מדייק מהרמב"ם (הערה 2), מהרמ"ך, בשיטה מקובצת, ב"מ עה ע"א, ומספר חסידים, סי' שטז, שזו רק מידת חסידות. הוא מסביר בכך את רמ"א, יו"ד,

מידה זו שייכת בכל אדם, ולצדיקים גמורים היא שייכת יותר¹⁴.

כמובן, ההקפדה על "ושונו מתנות יחיה" אינה אמורה במי שנמצא בסכנת נפשות אם לא יקבל מתנה¹⁵.

צריך שהשנאה לקבל מתנות תבוא מתוך ותרנות, ולא כדי שלא יצטרך לתת מתנות לאחרים¹⁶. רק מי ששנאתו לקבל מתנות באה מתוך זהירות מגזל¹⁷ יזכה לחיים, מה שאין כן מי שנמנע מלקבל מתנות כסגולה לאריכות ימים¹⁸.

רג, א, האומר שגם עשיר שאסור לו לקבל צדקה, מותר לו לקבל דרך דורון וכבוד - כי ההקפדה על "ושונו מתנות יחיה" היא רק מידת חסידות. אבל הוא מדייק מרשב"ם, ב"ב קלח ע"א (ד"ה כאן בצווח), שלדעתו "ושונו מתנות יחיה" שייך בכל אדם.

שו"ת שרגא המאיר, חלק ז, סימן יד, מדייק מחולין ז ע"ב ש"ושונו מתנות יחיה" הוא רק מדת חסידות. שו"ת ראש אליהו, חלק ג, סי' לה, אות א ואות ו, כותב שההקפדה על "ושונו מתנות יחיה" חמורה יותר מן ההקפדה שלא ימכור אדם את הקרקע הראשונה שקנה (קידושין נט ע"א). לעומתם, דרש אברהם, פרשת בהעלותך, דרוש ב (סא ע"ב), נוקט שאסור לקבל מתנות, כי מתנות גורמות מיתה כמו שנאמר "ושונו מתנות יחיה". כמו כן, אורחות מתנה, סי' יד, פרק א (עמ' שצג), מדייק ממחרש"א, ברכות י ע"ב, שזהו איסור.

¹⁴ דרך שיחה, חלק ב, עמ' שצז. הוא מסביר שלכן הרמב"ם נקט "צדיקים גמורים". גבורת יצחק, סוטה מז ע"ב (ח"ב, עמ' קפג) = גבורת יצחק, אבות, פ"א מ"י (עמ' פג), מיישב את דברי הרמב"ם עם מה שנאמר בסוטה מז ע"ב שבגלל קבלת מתנות נתקצרו הימים, משמע בכל אדם - שצדיקים אינם מקבלים מתנות אפילו באקראי, ובסוטה שם מדובר על לקיחה בקביעות. ובספרו רנת יצחק, משלי, פרק טז, פסוק כז (עמ' סט), הוא מקשה על הרמב"ם, שמכמה מקומות משמע ש"ושונו מתנות יחיה" אינו רק לצדיקים גמורים.

דברי משה (לוי), חלק ד, עמ' קי, כותב שלרמב"ם "ושונו מתנות יחיה" הוא רק לצדיקים גמורים, כלשונו, ואילו לטור, חו"מ, סי' רמט, שלא הזכיר "צדיקים גמורים", "ושונו מתנות יחיה" הוא מדת חסידות לכל אדם.

ר' עקיבא משה שינברגר, אוצרות ירושלים (פרושים), גל' י (תשס"ח), עמ' רכז [=בירור הלכה (זילבר), ח"ז, עמ' רכג], כותב שמה שנקט הרמב"ם "צדיקים גמורים" אינו בדווקא, אלא כל אחד צריך להתרחק ממתנות, כפי שמוכח מרשב"ם, ב"ב קלח ע"א (ד"ה כאן בצווח), הכותב שכל אדם יכול לומר שהמתנה היא חוב לו מטעם "ושונו מתנות יחיה", והסיבה שהרמב"ם נקט "צדיקים" היא כי רק הם יכולים לגבור על חמדת הממון, כפי שכתב חידושי הרשב"א, קידושין כג ע"א, שמצד עצמו מתנה היא חוב כי "ושונו מתנות יחיה", אבל היות שאנשים חומדים מתנות, היא נחשבת זכות.

דעה חולקת: שו"ת בכרמי יהודה, סי' נו (עמ' מ), כותב ש"ושונו מתנות יחיה" היא מדרגה שאינה שייכת באנשים כמונו.

כמו כן, יורה חכימא, פרק סא (עמ' צג במהד' תש"ח), מסביר שהדברים אמורים ב"צדיקים גמורים", כלשון הרמב"ם, מפני שאנשים רגילים שחיים בתוך הטבע, וקשה להם לקבל שפע מה' שלא כדרך הטבע, צריכים להשתמש בטבע ולקבל מתנות.

ראה גם הערה 486, בשם דבר משה, דעה ש"ושונו מתנות יחיה" אמור רק בת"ח.

¹⁵ בכך מסביר יבוא הלוי, בראשית יב, יג, דף עב ע"ד (הובא בשמו אברהם, ח"א, מערכת ש, ע' שרביטו של מלך, דף רכא ע"ד), מדוע אברהם אבינו הסכים לקבל מתנות מהמצרים: אילו לא היה מסכים לקבל מתנות, היו חושבים שסירובו נובע מכך ששרה היא אשתו, ויהרגוהו כדי לקחת את שרה, ועכשיו שהסכים לקבל מתנות יאמינו לו שהיא אחותו.

כמו כן, גור אריה, בראשית, פרק יב, פסוק יג (הובא בפרשת הכסף (פילאף), עמ' רעה), מסביר שאברהם רצה מתנות כדי להינצל: הוא חשש שהפריצים הפחותים יהרגוהו בשביל שרה, ולכן רצה שהחשובים יתנו לו מתנות ויכבדו אותו, ואז הפחותים יהיו יראים ממנו.

כמו כן, הואיל משה, בראשית יב, יג (הובא בצידה לדרך, בראשית יב, יג), מסביר שאברהם התכוון שכל הנכבדים יתנו לו מתנות, כי כל אחד ירצה את שרה, ואברהם ידחה אותה, ויחשוב "גדול ממני רוצה אותה", ויפחד להזיק לאברהם, וכל העם יפחדו להזיק לו כשיראו שהגדולים מכבדים אותו, ולזה התכוון באומרו "למען ייטב לי בעבורך" - שמתוך המתנות "וחיתה נפשי בגללך".

ר' חיים בר בצלאל, באר מים חיים, בראשית יב, יג, מפרש שאברהם התכוון שהמתנות יחזקו אותו, שלא יצטרך לדאוג שייהרג.

¹⁶ דור רביעי, חולין מד ע"ב. אורחות מתנה, פרק יד (עמ' שצז), מעיר שזה לכאורה נוגד את דברי ברכת פרץ (הערה 25), שהחיסרון בקבלת מתנה הוא שהמקבל נעשה משועבד לנותן, להשיב לו (ראה גם הערה 70, שבאר צבי אומר שטעם "ושונו מתנות יחיה" הוא שלא רצוי להרגיש משועבד לנותן), ולפיו, זהו מניע רצוי, לשנוא מתנות כדי שלא יצטרך להחזיר; והוא מיישב, שדור רביעי מתכוון שלא רצוי לשנוא מתנות מתוך צרות עין, אבל טוב לשנוא מתוך רצון לא היות משועבד.

¹⁷ על פי הנימוק שליד ציון הערה 34.

¹⁸ פתח עינים, חולין מד ע"ב.

גם באותם מצבים, שנראה להלן, שאין עניין להקפיד שלא לקבל מתנות, המקבל צריך להרגיש "שנאה" כלפי המתנה שהוא מקבל, ועל כן נאמר "ושונא מתנות יחיה" ולא נאמר "מי שאינו מקבל מתנות יחיה"¹⁹.

"לפני עיוור": לפי הטעם ש"ושונא מתנות יחיה" עניינו להרחיק מגזל²⁰, הנותן עובר ב"לפני עיוור" לא תתן מכשול" בכך שהוא נותן מתנה; אבל לפי הטעם שמקבל מתנה עלול להימנע מלהוכיח את הנותן²¹, הרי הכלל הוא שאין "לפני עיוור" אם אין ודאות שהלה יעשה איסור²², והרי כאן ייתכן שבכל זאת המקבל יוכיח אותו או שהנותן לא יחטא ולא יצטרך המקבל להוכיח אותו, ולכן אין הנותן עובר ב"לפני עיוור"²³.

ב. נימוקים

1. בדברי ראשונים

(א) מדברי הרמב"ם, הטור והשולחן ערוך²⁴ עולה שהחיסרון בקבלת מתנות הוא שהיא נובעת מחוסר ביטחון בה', כאילו המקבל סומך על המתנות כדי למלא את צרכיו, ובלעדיהן לא יתמלאו²⁵. לפי נימוק זה, עצם קבלת המתנות היא חסרון, כחוסר בטחון בה'²⁶. אהבת מתנות היא חוסר ביטחון בה', וזה בגדר מיתה, ולכן "ושונא מתנות יחיה"²⁷.

¹⁹ אמרי שפר (קלוגר), בראשית יג, ב (נדפס גם בחכמת התורה, פרשת לך לך, עמ' רנט), ובספרו מגן אבות, על אבות פ"ב מ"ב (עמ' קעב במהד' תשנ"ט). באמרי שפר הוא מסביר שלכן נאמר באברהם, אחרי שקיבל מתנות מפרעה כדי לפרוע את חובותיו (ראה בשמו בהערה 163), "ואברם כבד מאד בכסף ובהב" - היה כבד עליו, כי לא רצה את המתנות.

כמו כן, סוכת דוד (שיריר), פרשת קורח (קנז ע"א), כותב שהפסוק עוסק במי שמקבל מתנה מפני שבלעדיה ימות ברעב, שעל כך נאמר בירושלמי פאה פ"ח, ה"ח (כמוסבר בר"ש על המשנה פאה, ח, ט, וביפה מראה על הירושלמי שם) שאם אינו נוטל, הוא שופך דמים, ועל כך אומר הפסוק שאם הוא שונא את המתנה, ונוטל אותה רק מפני שחכמים חייבו אותו לקחת - הוא יחיה. הוא מסביר שלכן לא נאמר "מי שאינו לוקח מתנות יחיה", כי אילו נאמר כך, היינו חושבים שמי שלוקח מתנות ימות גם אם הוא מוכרח לקבל בגלל הרעב.

כמו כן, חידושי חתם סופר, חולין מד ע"ב (הובא בחידושי כתב סופר על סוגיות (תש"מ), חולין, פרק ג, אות מח, עמ' סד, בדור רביעי, חולין שם, בס' ועתה כתבו (גולדשטוף), סי' יד, עמ' ק, ובהערות ר"ש אלישיב, חולין שם), אומר ש"ושונא מתנות יחיה" משמעותו שמי שמוכרח לקבל מתנה, ושונא את המצב שהוא מוכרח לקבל מתנה, הוא יחיה. אין ללמוד מדבריו שלכל אדם מותר לקבל מתנה אם הוא שונא אותה, שהרי הוא מדבר על מי שמוכרח לקבל, דהיינו שהוא עני, ועני ראשי לקבל צדקה (ראה ליד ציון הערה 256). ראה גם ליד ציון הערה 243, שאם מקבל מתנה שונא אותה, אין צורך להימנע מקבלתה בגלל "ושונא מתנות יחיה".

²⁰ ליד ציון הערה 37.

²¹ ליד ציון הערה 29.

²² לפי דעה אחת - עיין אנציקלופדיה תלמודית ע' לפני עור, ליד ציון הערה 301.

²³ אורחות מתנה, סי' יד, פרק ג (עמ' תמב-תמג). אבל הוא מעלה אפשרות (בעמ' תמד) שלפי כל הטעמים אין "לפני עיוור" בנתינת מתנה כיוון ש"ושונא מתנות יחיה" הוא רק מידת חסידות.

ואכן, הלכות צדקה (תשסט), חלק ג, סי' יג (עמ' רסו), כותב שאין הנותן עובר ב"לפני עיוור", כי אין איסור לקבל מתנות, כאמור ליד ציון הערה 13.

לעומתו, אמרי אש (טאוב), פרשת שופטים (עמ' תס), כותב שיש בכך משום "לפני עיוור".

²⁴ לעיל, ליד ציון הערה 2 ואילך.

²⁵ כמו כן, רלב"ג ומצודת דוד, משלי טו, כז, מפרשים שיש לשנוא מתנות מתוך הישענות על ה'.

כמו כן, כד הקמח, ע' חמדה, מסביר שהשונא מתנות בוודאי עקר מעצמו את מידת החמדה, מתוך בטחון בה', והוא "יחיה" - כלומר, הפסוק מבטיח שיחיה גם בלי מתנות, כי ה' יספק לו את צרכיו.

כמו כן, ר' יונה, משלי שם, נימק שצריך "שיהיו מזונותיו בידי שמים", וס' ועתה כתבו (גולדשטוף), סי' יד (עמ' קה), למד מדבריו שלדעתו, טעם "ושונא מתנות יחיה" הוא שצריך בטחון בה'.

כמו כן, ר' ישמעאל בן חכמון, ב"ב יג ע"ב, מנמק, שהשונא מתנות בוטח בה', ולכן ה' יתן לו את צרכיו. כמו כן, שערי קדושה, חלק א, שער ו, אומר: "ואל תקבל מתנות וכו' כי שונא מתנות יחיה, וה' מוריש ומעשיר והוא הנותן לך כח לעשות חיל, לכך השלך על ה' יהבך בכל לבבך והוא יכלכלך", משמע שהעניין הוא שיש לסמוך רק על ה'.

כמו כן, וצוה הכהן, פרק כד (עמ' קסד במהד' ירושלים), מסביר ש"ושונא מתנות יחיה" מפני שיש לו בטחון מוחלט בה', והוא מפנה למה שהסביר בסוף פרק כג, שמי שיש לו בטחון בה' גורם את הזיווג העליון, שממשיך שפע וחיות לשכינה, ובההוא הוא ממשיך חיים לנפשו.

כמו כן, פרישה, חו"מ, רמט, ס"ק ה, כותב "הבוטח בה' ושונא המתנות יחיה", ומשמר הלוי, קידושין נט ע"א (עמ' תרכא), לומד מדבריו שלדעתו הטעם של "ושונא מתנות יחיה" הוא שצריך לבטוח בה'.

גם פרי אהרן (פסיון), עמ' 181, כותב שהיסוד של "ושונא מתנות יחיה" הוא שיש לבטוח בה' ולא באדם.

(ב) התגברות על חמדת ממון מצילה את האדם מהצורך להחניף²⁸; ואילו מי שלהוט אחר מתנות צריך להחניף לאנשים, ואינו מוכיח אותם על מעשיהם הרעים²⁹. בכך מוסברת הבטחת הפסוק שהשונא מתנות יחיה: מי ששונא מתנות יכול להוכיח חוטאים (שהרי אינו צריך להחניף להם), ולכן לא ימות בעוונם³⁰. נראה שהכוונה אינה רק לחנופה לפני מעשה, שנועדה לגרום לנותן לתת את המתנה, אלא גם לאחר מעשה, יש חשש שהמקבל יימנע מלהוכיח את הנותן מתוך הכרת תודה על המתנה. לפי נימוק זה, אין חסרון בעצם קבלת מתנות, ושנאתה היא רק סיג לחמדה וחנופה³¹. (ג) לא ראוי לבקש מותרות, כי הון הוא הבל, אלא ראוי להסתפק במה שהכרחי³². שנאת מתנות מרחיקה מהאדם את מידת החמדה³³. (ד) ייתכן שהנותן נתן מפני הבושה, ולא בלב שלם, ולכן המתנה היא גזל בידי המקבל³⁴; ומי שנמנע מלקבל מתנות בגלל חשש גזל, יחיה, לעומת גזלן, שנאמר עליו³⁵ שמגיע לו עונש מיתה³⁶.

כמו כן, ברכת פרץ, פרשת חיי שרה (הובא בס' רעיונות ומסרים לפרשיות השבוע, בראשית, עמ' 100), כותב (בלי להזכיר "שונא מתנות יחיה") שהמקבל נעשה משועבד לנותן מצד הכרת הטוב, וזה פוגע בעבודת ה' שלו (כי זה מקטין את הכרת הטוב שלו לה' - כך נראית כוונתו) ומצמצם את יכולתו להשפיע על רבים. **צמצום הטעם הזה:** אמרי יעקב (שטרן), על שו"ע הרב, חו"מ, סי' א, סעיף ט (עמ' יז), ביאורים, כותב שגם לדעת הרמב"ם והטור, אין חוסר בטחון בקבלת מתנה, אם הנותן נתן בלי שהמקבל ביקש, ועיקר הטעם הוא שיבוא להחניף ולא להוכיח (הטעם ליד ציון הערה 29), והטעם של בטחון רק בא להוסיף, שלא יחשוש מהפסד ההזדמנות להרוויח, אלא יבטח בה' שיתן לו די מחסורו, בלי מתנת אדם. אבל אורחות מתנה, סי' יד, פרק א (עמ' שצב), מעיר שמהרלב"ג שם עולה שהטעם הוא מצד ביטחון, והוא מסביר שמידת הביטחון כוללת לא לקבל דברים מידי אדם, גם אם לא ביקש אותם, אלא לקבל רק מה'. "מהרש"א", המובא במשמר הלוי, קידושין נט ע"א, עמ' תרכו, כותב שמגיד משנה (להלן, הערה 32) מבין שמה שהזכיר הרמב"ם בטחון אינו טעם ל"שונא מתנות יחיה", אלא בא לומר שאל ידאג איך יחיה בלי מתנות, אלא יבטח בה'; או שבא לומר שכדי לעמוד במדה של "שונא מתנות יחיה", צריך בטחון.

²⁶ דברי שלום (יודייקין), חלק א, סי' לו.
²⁷ משמר הלוי, קידושין נט ע"א, עמ' תרכב.
כמו כן, חשק שלמה (דוראן), משלי, דף קפ [מסומן קעט] ע"א, מסביר שריחוקם של צדיקים ממתנות נובע מבטחון בה', ובגלל בטחונם בה' הם זוכים לחיים זמניים ולחיים נצחיים.
²⁸ פירוש רבנו יונה, משלי שם. גם בפירושו על אבות פ"ב מ"ב, כתב שמי שאינו עוסק במלאכה יאהב מתנות ולא יחיה (רמז ל"שונא מתנות יחיה"), ויחניף אף לרשעים כדי שיתנו לו מתנות.
²⁹ סמ"ע, רמט, ס"ק ד, ופרישה, חו"מ, רמט, ה (הובא בשמחה לאיש (כ"ץ), בהקדמה, עמ' ד).
באותה דרך, קול שמואל (קונפורטי), פרשת אחרי מות (נו ע"ג), כותב שמה שר' נחוניא אמר "לא קיבלתי מתנות" (לעיל, הערה 5) כוונתו שהוכיח את הציבור, ולכן היו צדיקים.
פרי אהרן (פסין), עמ' 181, מוסיף שמי שאוהב מתנות סופו לשקר בחנופתו לנותן, באומרו שהוא אוהב אותו.

לב אביגדור, עמ' קמח-קמט, מסביר שמי שמקבל מתנה צריך להיכנע לנותן, והוא אסיר תודה לו ואינו בן חורין להוכיחו, ואינו רואה לו חובה כי הוא משוחד.
ס' משלי בדברי חז"ל, על משלי טו, כז (עמ' צח במהד' תשכג, עמ' קכ במהד' תשס"ט), דברי יעקב, הערה 12, מסביר שבמשך הזמן עלול להסתגל ללב המקבל רגש של מחויבות כלפי הנותן, ומי שיש לו אחריות על הציבור צריך במיוחד להיות נקי מתלות באנשים, כדי שיוכל לעמוד מולם ולהוכיחם בעת הצורך; ולכן ר' אלעזר הקפיד על זה (כאמור במגילה כח ע"א), כי היה "מרא דארעא דישאל" (נדה כ ע"ב).
דעה נגדית: שו"ת יבא ידיד, ח"ב, חו"מ, סימן סה (עמ' תקלב), כותב שמהמעשה של ר' אלעזר ור' זירא (ראה הערה 93) משמע שהטעם אינו משום חשש חנופה. נראה שכוונתו היא, שר' אלעזר ור' זירא לא היו צריכים להחניף לבי נשיאה כדי לקבל מתנות מהם. יש להשיב על כך, שבכל זאת, המקבל מתנות עלול להתמכר להן, ויתדרדר לחנופה כדי לקבלן.

³⁰ זרע ברך, ח"ב, פרשת ויחי (ד"ה אמנם); עבודת שלמה, סי' ג (עמ' ל).
ודרשת וחקרת (סוגיות), חלק ו, עמ' ל, מסביר שהוא "יחיה", לעומת מי שמחניף ואינו מוכיח, שהוא נענש (שבת נד ע"ב) ואינו רואה פני שכינה (סוטה מב ע"א).
פרישה שם מסביר שהפסוק בא לומר שלא יחשוב שהוא צריך מתנות כדי לחיות, אלא אדרבה יחיה בזכות הבטחון בה'.

³¹ דברי שלום (יודייקין), חלק א, סי' לו.
³² מגיד משנה, הלכות זכיה, יב, יז (הובא בלחם רב (רוזנבוים), סי' אלף תתטז).
³³ רבינו יונה, משלי שם.

כמו כן, כד הקמח, ע' חמדה (שהבאנו בהערה 25, בקשר לנימוק של ביטחון בה'), הסביר שהשונא מתנות בוודאי עקר מעצמו את מידת החמדה.

כמו כן, רש"י, חולין מד ע"ב (ד"ה הרואה), כותב שעל הרואה טרפה לעצמו נאמר "שונא מתנות יחיה", כי הוא בודאי שונא מתנות אחרים, שהרי אף על שלו אינו חומד להכריע להיתר.

³⁴ ס' חסידים, סי' שטז ("גזל בדין שמים"); סוכת דוד (שיריור), פרשת בהר, דרוש ב (קלג ע"א); פתח עינים, חולין מד ע"ב; ר' שמחה זיסל ברוידא, באהל חייא, קידושין נט ע"א, עמ' תרסב; רנט יצחק, משלי, טז, כז (עמ' סט).

כמו כן, פלא יועץ, ע' מתן, כותב שמקבל מתנה צריך להיזהר שמא הנותן נותן מתוך בושה, ומסיים "שונא מתנות יחיה".

(ה) התרחקות ממתנות היא סייג מפני גזל, שהרי מי שאינו מקבל מתנות, בוודאי לא יגזול.³⁷
(ו) המקבל צריך לחוס על ממון הנותן, שלא יחסר ממנו.³⁸

2. בדברי אחרונים

(א) מהר"ל מסביר שכל דבר חי יש לו קיום מצד עצמו ואינו זקוק לאחרים, כמו שמעיין שנובע מעצמו נקרא "מים חיים", ולכן מי ששונא לקבל מאחרים יש לו חיות מעצמו, והוא נחשב כחי, ואילו "עני חשוב כמת"³⁹, כיוון שאין לו חיות מצד עצמו אלא מצד אחרים.⁴⁰ מי שמקבל מאחרים - הדבר מעיד שהוא חסר משהו, וכל חסר דבק בו ההעדר, היינו מיתה.⁴¹

כמו כן, דרכי חיים (קואינקה), שמות יח, יד (עמ' סח), מנמק שמי שרגיל לקבל מתנות עלול לאכול אצל מי שהוא רע עין, שבאמת אינו רוצה לתת, וזו סכנה (סוטה לח ע"ב), ולכן מי שאינו רגיל לקבל מתנות "יחיה". כמו כן, אורה זו תורה (וילהלם), פרשת לך לך (עמ' לו), כותב בדעת רש"י, משלי שם, שקבלת מתנה דומה לאכילה מסעודה שאינה מספקת לבעליה, שהיא אבק גזל (רמב"ם, הלכות תשובה, ד, ד), כי יש חשש שאינו נותן בלב שלם.

ראה ליד ציון הערה 182, מה שחכמת מנוח מסיק מתוך נימוק זה. עבודת שלמה, סי' יד (עמ' ס), כותב שאף שטוב ראייה, ב"מ כב ע"א, כותב שבמתנה שניתנת מתוך בוושה אין גזל כי מה שהנותן מתבייש הוא דברים שבלב, בכל זאת יש בכך "ושווא מתנות יחיה". ועתה כתבו (גולדשטוף), סי' יד (עמ' קב), מסביר בכך מדוע במעשה רב גידל (לעיל הערה 1), ר' אבא רצה לתת לר' גידל, כי הוא ידע שהוא נותן בלב שלם ולכן לא חש ל"שווא מתנות יחיה". אבל יש להעיר, שבכל זאת היה צריך לדעת שרב גידל יסרב לקבל כי הוא לא ידע אם ר' אבא נותן בלב שלם. הוא מסביר שרב גידל סבר שיש בנידונו "ושווא מתנות יחיה", כי מה שר' אבא נתן נבע מטעות, שלא ידע שרב גידל התעסק בקרקע.

³⁵ ב"ק קיט ע"א.

³⁶ פתח עינים, חולין מד ע"ב; ודרשת וחקרת (סוגיות), חלק ו, עמ' כט.
³⁷ דברי שלום (יודייקין), חלק א, סי' לו (הובא במשחת שמן (תשסח), חלק א, סי' יא), בדעת רש"י, משלי שם. גם כרם יוסף, מגילה כח ע"ב (עמ' תשמח), וסוטה מז ע"ב (עמ' רפד), ועתה כתבו (גולדשטוף), סי' יד (עמ' קה), באר צבי (קריזר), תנינא, סי' ז (עמ' מג), שיעורים באורייתא (מלריד), פרשת לך לך (עמ' כו), והלואה מאוזנת (מהד' תשי"ע), פרק י, אות ו (עמ' 54), כותבים כך בדעת רש"י.
הרי"ד על משלי שם כותב כלשון רש"י.

אמרי יעקב (שטרן), על שו"ע הרב, חו"מ, סי' א, סעיף ט (עמ' יז), שער הציון, ס"ק קכב, מדייק מרש"י, חולין מד ע"ב (ד"ה הרואה), שהטעם הוא שיש להתרחק מממון חברו.
חשק שלמה (דוראן), משלי, דף קפ [מסומן קעט] ע"א, מסביר שצדיקים שונאים מתנות כי הם מפחדים שמא מתוך קבלת מתנות, יטו אחרי הבצע.

באר צבי שם מעלה אפשרות שגם לרמב"ם עיקר הטעם הוא הרחקה מגזל, ומה שכתב (ליד ציון הערה 2) את הטעם של ביטחון הוא כי קיום מידה זו היא ע"י ביטחון בה', כי בלי זה לא היה יכול לעמוד בזה.
גם שו"ת בכרמי יהודה, סי' נו (עמ' מ), כותב שעיקר העניין של "ושווא מתנות יחיה" הוא סייג לגזל.
גם ר' יעקב קמינצקי, המצוטט בספר הביוגרפיה שלו, רבי יעקב, עמ' 387, מנמק שמי שמתרגל להחזיק בדברים שלא עבד עבורם, עלול להגיע לגזל.

משחת שמן (תשסח), חלק א, סי' יא, מביא ראייה לנימוק זה, מירושלמי יומא ג, ז, שאומר שאין לגלות את השם המפורש למי שנהנה מאחרים, שמא יבקש משהו מזולתו והלה לא יתן לו ויהרגנו בשם המפורש; הרי שקבלת הנאה מאחרים עלולה להוביל לגניבה ולרציחה כשאנו מקבל. כמו כן, שיחות מוסר (שמואלביץ), תשל"א, מאמר יז, כותב שהמתרגל לקבל מאחרים קונה בנפשו תכונה של לקיחה, עד כדי כך שאם לא יקבל, הוא עלול לרצוח מי שאינו נותן לו את מבוקשו (אבל לא הזכיר "ושווא מתנות יחיה"). אבל משחת שמן מעיר ששו"ת חתם סופר, או"ח, סי' קצח, כותב שלהלכה מותר לגלות את השם המפורש למי שנהנה מאחרים.

כבוד חכמים (קאליש), מאמר לא (עמ' עו), מנמק שהנותן מתחרט אחר זמן על כך שנתן, וזה אבק גזל.
³⁸ כרם יוסף, מגילה כח ע"ב (עמ' תשמט), וסוטה מז ע"ב (עמ' רפד), בדעת תוספות השלם על תנ"ך, בראשית יב, יג, אות יא, בראשית יב, יג, שנוקט ש"שווא מתנות יחיה" נאמר בישראל שנותן, שהמקבל מחסר את ממנו.

כמו כן, עיון יעקב (על עין יעקב), חולין מד ע"ב (הובא בס' מצווה ועושה, ח"ב, עמ' קפה), מסביר ששונא מתנות חס על ממון אחרים שלא לחסרם אף שמרבה את ממנו, וכיון שהוא מרחם על הבריות, מרחמים עליו מן השמים להוסיף לו שנות חיים.

גם מדברי ר' אברהם מרדכי מגור, המובא בשו"ת תשובות והנהגות, ח"ג, סימן רעה, שנביא ליד ציון הערה 512, עולה שהטעם הוא שהמקבל מחסר את ממנו של הנותן, שהרי הוא אומר שהנותן מתנה לצורך לימוד תורה של בנו, אין בה "ושווא מתנות יחיה" כי הנותן אינו נחסר בגלל זה.

בדומה, סדר היום (ר' מכיר), סדר עסקיו ועסקי שמים (עמ' נו במהד' תשלח), כותב שאין ראוי ליהנות מממון של אחר, כי "מאי חזית דדמך סומק טפ"י", כלומר, מניין לך שעדיף שאתה תיהנה מהממון, אולי עדיף שבעל הממון ייהנה ממנו?

³⁹ נדרים סד ע"ב.

על דברי מהר"ל בנקודה זו מעיר עבודת שלמה, סי' ו (עמ' לו), שדבריו נוגדים את מה שנראה ליד ציון הערה 256, שבעני שמקבל צדקה אין משום "ושווא מתנות יחיה".

(ב) ר' צדוק מלובלין מסביר שכל הנאה שבאה מיד ה' היא נקייה כמו שנוצרה, ואילו כשהיא באה מידי אדם, ואין כוונת השפעתו שלמה ונקייה כל כך, אין ההנאה נקייה.⁴²

(ג) עוד מסביר ר' צדוק מלובלין, שקנייניו של אדם שייכים לשורש נפשו,⁴³ וכאשר הוא מקבל אותם מה' לשם שמים, הוא מזכך בזה את כל חלקי נפשו; וגם מה שהוא קונה מאחרים שייך לשורש נפשו, כיון שהדבר מגיע אליו תמורת כספו; אבל מה שניתן לו במתנה, אולי אינו שייך לנפשו, ואינו ראוי לו, והוא עובר בכך על "לא תחמוד", והחומד מה שאינו שלו גם מה שיש לו יקחו ממנו,⁴⁴ ויתכן שיקחו ממנו אף את חיותו, ולכן "שונא מתנות יחיה"; קנייני האדם ניתנו לו לצורך קיום חיותו בעולם הזה, ואם יקבל קנין שאינו שייך לו, חלק מחיותו יצטרך להתפשט במה שאין שייך לו, ובזה חיותו תתמעט.⁴⁵

(ד) הגר"א מסביר שהמצפה למתנות מצטער כשאינו מקבל, ולכן חייו אינם חיים.⁴⁶ ההמתנה והציפייה למתנה היא שרשרת של הטרדות המונעות מאדם להתמקד בעיקר.⁴⁷

(ה) הנשמות באות לעולם הזה כדי לקיים מצוות, ובזכותן יקבלו שכר בעולם הבא, ולא יצטרכו לאכול "נהמא דכיסופא";⁴⁸ ומי שאוהב מתנות מראה שלא איכפת לו לאכול "נהמא דכיסופא", וא"כ אינו צריך להיות בעוה"ז, וימות.⁴⁹

(ו) מהות החיות היא חיבור הגוף והנפש, וטבע הנפש הוא התענוג על ה', והחיבור לגוף הופך את צורת התענוג לצורת קבלת שכר, שע"י הנפש תתענג על ה' בתורת קבלת שכר על מצוות ולא בחינם, ולכן ענין מתנות חינם נוגד את יסוד החיים.⁵⁰

⁴⁰ גור אריה, בראשית כט, יא (הובא בשב שמעתא, בהקדמה, אות א), ושמות ד, יט, ובספרו נתיבות עולם, נתיב התורה, פרק ד (הובא בספר לילה כיום יאיר (באום), עמ' 166, ובבאר צבי (קריזר), תנינא, סי' ז, עמ' ט), ונתיב העושר, פרק א, ובחידושי אגדות שלו, סוטה מז ע"ב.

פרקים במשנתו של מהר"ל מפראג (פרדס), עמ' רלו, מסביר את כוונת מהר"ל, שטבע השכל הוא לעמוד בפני עצמו בלי תלות באחרים, ואילו קבלה מאחר הופכת את השכל למורכב, ופוגעת בשלמותו העצמית של השכל.

בדומה נימק ר' מישאל רובין, קוראי שמו, עמ' 44, שמי שנוקז לאחרים אין לו חיות עצמית, ומבאר שזאת כוונת הגר"א בביאורו למשלי שם (שנביא ליד ציון הערה 46, במשמעות אחרת), שנוקט שהמצפה למתנות חייו אינם חיים. הגר"א רומז לאמור בביצה לב ע"ב, שהמצפה לשלחן אחרים חייו אינם חיים.

בדומה נימק דברת שלמה (תשעא), פרשת כי תשא (עמ' קצג-קצד), שמקבל הוא במדרגה תחתונה של "עני חשוב כמת", ונדבק באילנא דמותא, ולכן "ושונא מתנות יחיה".

בדומה נימק זאב יטרף, חנוכה, ח"ב, פרק טו (עמ' עג), שהמקבל הטבה מאחר אינו ברשות עצמו, כי אדם עומד ברשותו של מי שנושא אותו, כפי שאומר גבורות ה', פרק סד, שהמודה למי שהיטיב עמו מוסר את עצמו לרשותו (ועיקר כוונתו מצד שהיטיב עמו), וחי נושא את עצמו, ואילו מת נישא ע"י אחרים, וכן מי שמקבל מתנה נישא (לפחות קצת) ע"י הנותן, ובזה מתמעטים חייו.

בדומה נימק שו"ת יבא ידיד, ח"ב, חו"מ, סימן סה (עמ' תקלב), שתכונת המקבל היא היפך החיים, כמו ים המלח, שרק מקבל, לעומת ים כינרת, שנותן.

בדומה נימק גבורת לב, ברכות י ע"ב (עמ' קכ), שקבלת מתנה היא סתירה לחיים, שהרי נכסי אדם מחוברים אליו, והמקבל מתנה - חיותו באה ע"י אחרים.

בדומה נימק דרשות חתם סופר, ח"ג (תשיט), דרוש לראש השנה, עמ' יח, שלעשירים יש יד זורוע בעולם לנהל אותו, ועני שלהוט אחרי מתנות חסרה לו הזרוע, והוא כמו טריפה שאינו יכול לחיות, ורק השונא מתנות ששמח בחלקו אינו חסר זרוע, כי הוא זה שנותן שפע לעשיר.

⁴¹ נתיבות עולם, נתיב העושר, פרק א, ובספרו גור אריה, שמות ד, יט.

לסיכום שיטת מהר"ל בעניין זה, עיין: האדם ומידותיו במשנת המהר"ל, עמ' 109-106.

⁴² ישראל קדושים, אות ה (זו ע"ב).

⁴³ למקורות לכך ראה חוק לישראל, שיתוף נכסים, עמ' 195, הערה 17. ויש לתקן שם במקום שער הפסוקים - שער המצוות; ובמקום עמ' 108-131 צ"ל 121-125. ויש להוסיף: לקוטי תורה, פרשת פנחס; טוב להודות, חלק א, (שהביא את צדקת הצדיק); שער ראובן (קמיל), עמ' שנב (שהביא את צדקת הצדיק); אזור אליהו (הורטובסקי), דברים, פרשת כי תצא, ד"ה לא תראה (הובא בטעמי המנהגים, ח"ב, ליקוטים, אות נו); בשורת הצדק, עמ' 33; שם משמואל, משפטים תרעא, לר"ח אדר (קנין פנימי); גביע הכסף, יו"ד, סי' צט (עמ' תט-ת), ועניינים, סי' ס (עמ' רמג); דברי יואל, פרשת תזריע; תורת מנחם, חלק לג, עמ' 318; משפטי ארץ (עפרה), ח"ג, עמ' 22-23; ישרי לב (גזבר), עמ' 191; ישמח לב (לובינסקי), בראשית יב, יג; גבורת לב, ברכות י ע"ב, עמ' קכ.

⁴⁴ סוטה ט ע"א.

⁴⁵ ישראל קדושים, אות ה (זו ע"ג-ע"ד).

⁴⁶ ביאור הגר"א, משלי שם.

⁴⁷ שו"ת אבני דרך (פרינץ), חלק ז, סימן קצ (עמ' 449). הוא מסביר בכך גם את האמור בביצה לב ע"ב שהמצפה לשלחן אחרים חייו אינם חיים - בגלל ההטרדות הללו. גם הגר"א רומז למאמר זה.

⁴⁸ דעת לבנות, סימן יח; מגיד מישורים, פרשת בראשית; דעת חכמה ומוסר, ח"ב, סי' לח-לט.

⁴⁹ ליקוטים יקרים מר' דוב בער ממזריץ', אות רס (נדפס גם בתורת המגיד, על משלי שם); לשמוע בלמודים, סוטה מז ע"ב; עיון מנחם, מגילה יב ע"א, עמ' 244 (הובא בכרם יוסף, מגילה כח ע"ב, עמ' תשנ); ערבי נחל, במדבר יח, ז.

⁵⁰ פחד יצחק, שבועות, מאמר ז, אות ד (עמ' ס).

(ז) ה' הוא "מקורא דכולא", ועלינו לדבוק במידותיו; ושנאת מתנות מגלה את תכונת המקוריות שבנפש האדם, ובכך האדם מתדמה לה' בצורה הגבוהה ביותר, שעליה נאמר "ואתם הדבקים בה' אלקיכם חיים כולכם היום", ולכן מתאים לומר עליו: "יחיה"⁵¹.

(ח) ברכה היא מצד ימין, ומתנה מצד שמאל⁵², ולכן אין לקבל מתנות, שהרי שמאל הוא גבורה⁵³.

(ט) המקבל עלול למות מחמת עין הרע, שאחרים מקנאים בו, שהיא קיבל והם לא קיבלו⁵⁴.

(י) אם הנותן ירד מנכסיו, יבקש שהמקבל ימות כדי שלא יראה איך בעבר היה נותן לו ועכשיו אינו יכול לתת⁵⁵.

(יא) מקבל המתנה יצטרך להיענש על חטאיו של הנותן, שהרי כשם שהוא מקבל ממנו את הטוב, יקבל ממנו גם את רע⁵⁶.

(יב) המקבל מחניף לנותן, וחונף אינו רואה פני שכינה⁵⁷, ושכינה היא חיים, ולכן רק "שונא מתנות - יחיה"⁵⁸.

(יג) מי שנהנה מאחר, מכפר עליו⁵⁹, ואולי יצטרך לכפר עליו ע"י מיתתו, כי מיתת צדיקים מכפרת⁶⁰; ולכן "שונא מתנות - יחיה", כי מי שאינו נהנה מאחרים, לא יצטרך למות כדי לכפר עליהם⁶¹. בלשון אחרת: אם צדיק נהנה מאחרים, נמצא שהתורה והמצוות שלו נעשים בסיוע של אחרים, ולכן ראוי שימות כדי לכפר על עוון הדור, ואילו אם אינו נהנה מאחרים, ואינם מסייעים לו בתורתו ובמצוותיו, אינו צריך לכפר עבורם⁶².

(יד) בקבלת מתנה מרשע, יש טעמים נוסף לא לקבל: (א) כשם שאברהם לא רצה לקבל ממלך סדום⁶³, מפני שלא רצה לזכות את מלך סדום הרע בעשיית מצווה⁶⁴, כך אין לקבל מתנה מרשע, כדי שלא יעשה הרשע מצווה בממונו⁶⁵. (ב) קבלת המתנה עלולה להביא להתרועעות עם הרשע⁶⁶. (ג) באופן סגולי, המתנה מזיקה למקבל מבחינה רוחנית, כי כח הפועל בנפעל⁶⁷.

(טו) כשהמקבל רואה את הנותן, נשפך דמו בקרבו מחמת בושה, והוא דואג תמיד, ולכן הוא מת קודם זמנו, ואילו שונא מתנות לא ימות אלא יחיה⁶⁸.

(טז) המקבל מעורר על עצמו דין, בזה שהוא מראה שאינו מסתפק במה שיש לו⁶⁹.

(יז) הנותן עלול להשתלט על חיי המקבל, שיהיה תלוי בנותן⁷⁰. המקבל מרגיש מחויב כלפי הנותן, ולכן קל לנותן לפתות את המקבל לעשות כרצונו, והוא אף עלול לפתותו לחטוא⁷¹. מי שמקבל

⁵¹ פחד יצחק, שבועות, מאמר ז, אות ה (עמ' ס-סא).

⁵² תיקוני זוהר, תיקון כא (נט ע"א).

⁵³ נפש חיים (פלג'י), מערכת ש, אות לו (רה ע"ב).

⁵⁴ דנא פשרה, אסתר ט, כב (קד ע"א במהד' תקנ"ו = עמ' קמט במהד' תשמ"ט).

⁵⁵ דנא פשרה, אסתר ט, כב (קד ע"א במהד' תקנ"ו = עמ' קמט במהד' תשמ"ט).

⁵⁶ לשון חסידים על ס' חסידים, ס' תקמט (הובא במקור חסד על ס' חסידים שם). הוא מסתמך על דברי ס' חסידים שם, שכן נענש בעוון אביו כי הבן ניזון מאביו.

⁵⁷ סוטה מב ע"א.

⁵⁸ דנא פשרה, אסתר ט, כב (קד ע"א במהד' תקנ"ו = עמ' קמט במהד' תשמ"ט).

⁵⁹ נפש חיים (הערה 61) מוכיח זאת מתנא דבי אליהו, המובא בילקוט שמעוני, ויקרא, ס' תנה, האומר שיש להביא דורון לתלמידי חכמים כי הם כפרה לישראל. הוא מוכיח זאת גם מתנחומא פרשת מצורע (שלא מצינו) שאומר שהטעם שלוקחים צפורים לטהר מצורע, הוא: "יבוא מי שאכל מפיתו וכפר עליו".

⁶⁰ מו"ק כח ע"א.

⁶¹ נפש חיים (פלג'י), מערכת ש, אות לו (רו ע"א).

בכך הוא מסביר, שלכן אלישע לא רצה ליהנות מנעמן (מלכים ב' ה, טז) - כי חשש שמא ייענש על חטאיו של נעמן כדי לכפר עליו, ונהנה מהשונמית (מלכים ב' ד, ח), כי היתה צדיקה (ולא היה חשש שיצטרך למות כדי לכפר עליה) (והוא מביא שאבות העולם, על אבות ה, טז, דף פא ע"ב, נימק שאלישע לא רצה ליהנות מנעמן כי היה חשש איסור בממונו; וכך רש"י, מלכים ב' ה, טז-טז, הסביר שאלישע לא רצה לקבל מנעמן מחשש שדמי ע"ז מעורבים במתנתו). מכאן הוא מסיק שתלמיד חכם שנהנה ממי שמארח אותו, צריך שיוכיח אותו שלא ייכשל בחטא, שהרי אם לא יוכיח אותו, ויחטא, יצטרך לכפר עליו; ואם אינו מקבל תוכחה, אל יקח ממנו מתנה.

⁶² תהלות ישראל (קלוגר), פרק מט (עמ' תרסו).

⁶³ בראשית יד, כג.

⁶⁴ פענח רזא, בראשית יד, כג; דרישה, חו"מ, ס' רמט.

⁶⁵ נפש חיים (פלג'י), מערכת ש, אות לו (רו ע"א).

⁶⁶ העמק דבר, בראשית יד, כג, כותב שלכן אברהם לא רצה לקבל ממלך סדום.

ר' ישראל חיים יעקובי, המובא במשמר הלוי, קידושין נט ע"א, עמ' תרכד, מקשה, הרי אברהם זכה ברכוש סדום בכיבוש מלחמה, גם בלי שמלך סדום יתן לו במתנה? והוא מסביר שמלך סדום רצה לתת לו מתנה מלבד זה, כמו שכתב רש"י, בראשית יד, כג: "אם תאמר לתת לי שכר מבית גניך - לא אקח".

⁶⁷ אגרא דכלה, דברים יח, יד.

⁶⁸ דנא פשרה, אסתר ט, כב (קד ע"א במהד' תקנ"ו = עמ' קמט במהד' תשמ"ט).

כמו כן, חכמה ומוסר (ענתבי), שער דרך ארץ, פרק א (עמ' קפ, במהד' תשסא), אומר שהנהנה מהבריות מתבייש מהם.

⁶⁹ אמת ליהודה (אלטר), מגילה כח ע"א.

מתנות צריך להיכנע לנותן, והוא אסיר תודה לו ואינו בן חורין לחלוק על דבריו, ואינו רואה לו חובה כי הוא משוחד, ובה הוא מאבד את החרות לבחור, והרי מטרת החיים היא כוח הבחירה.⁷² (יח) מי שאינו צריך לקבל צדקה ובכל זאת הוא נוטל צדקה, סופו שהוא יורד מנכסיו ונזקק לקבל צדקה.⁷³ והרי עני חשוב כמת,⁷⁴ ולכן קבלת מתנות נחשבת כגורמת מיתה.⁷⁵ (יט) מי שאינו מקבל מתנות אינו להוט אחר ממון, ולכן לא יאכל מאכל אסור כדי לחסוך כסף.⁷⁶ (כ) השונא מתנות מתרגל לשלם על כל מה הוא מקבל, וכך הוא ישלם על השפע שה' נותן לו, בכך שיעשה מצוות,⁷⁷ ובזכות זה הוא יחיה. (כא) המקבל מתבייש מהנותן,⁷⁸ ופניו משתנות מתוך בושה,⁷⁹ מה שאין כן במי ששונא מתנות.⁸⁰ (כב) מי שנותן מתנות למישהו באופן קבוע, שונא אותו כיון שהוא מטריח עליו.⁸¹ (כג) כוח הנטילה היא מצד אהבת עצמו, והיא שורש כל המדות הרעות.⁸² ומקור כל התאוות.⁸³ (כד) האדם הובא לעולם הזה כדי לעמול, כדי שישגי את תענוגי העולם הבא שלא כ"נהמא דכיסופא"⁸⁴, ולכן אין ראוי ליטול דבר שלא בא בעמל,⁸⁵ ורק מי שעמל "יחיה" - יהנה בהנאה שבאה ע"י החיים בעוה"ז.⁸⁶ (כה) מתנה שאדם מקבל מנוכה משכרו בעוה"ב, ואילו "שונא מתנות - יחיה", במובן זה שלא ינוכה משכרו בעוה"ב.⁸⁷ (כו) ראובן שעושה טובה לשמעון, שמעון חייב לראובן את נפשו,⁸⁸ כלומר, הוא חייב להחזיר לו טובה, ואם אינו עושה כן, הוא מסתכן בכך שחיינו יתקצרו, ולכן מי שמקבל מתנה מסתכן שמא חיינו יתקצרו אם לא ישיב טובה, ואילו מי ששונא מתנות אינו צריך לחשוש לכך.⁸⁹

⁷⁰ פרי אהרן (פסין), עמ' 181.

כמו כן, שיחות מוסר (שמואלביץ), תשלא, מאמר יז, כותב שהמקבל מתנה נעשה תלוי בנותן ומשועבד לו כעבד (לא הזכיר "שונא מתנות יחיה"). כמו כן, עיניים למשפט, ברכות י ע"ב, כותב שהמקבל מתנה נעשה כעבד לנותן, וצריך להיות עבד רק לה'.

גם יסודי ישרון, חלק ב, עמ' קנד (הובא בס' בשבילי המנהג, שבת ומועדים, ח"ב, עמ' רצ), כותב שטעם "שונא מתנות יחיה" הוא שהמקבל נעשה קצת משועבד לנותן (כלומר, ולא טוב להיות משועבד), כי הנותן מתכוון שאח"כ המקבל יעשה לו טובה, כפי שאומר ירושלמי גיטין, ה, ג, שמטרתו של מי שנותן מתנה היא שאח"כ ישיב לו המקבל טובה.

כמו כן, באר צבי (קריזר), תנינא, סי' ז (עמ' נ), כותב ש"שונא מתנות יחיה" מפני שהמקבל מאחרים נעשה תלוי בהם, כי הכרת הטוב יוצרת שעבוד ומחויבות כלפי הנותן; ואמנם הכרת הטוב היא מידה טובה אם קיבל מתנה, אבל עדיף שלא לקבל. הוא מוסיף (בעמ' נא) שגם הטעם של בטחון (ליד ציון הערה 25) שייך רק במצב שנוצר שעבוד של המקבל לנותן, כי אז המקבל כאילו בוטח בנותן ולא רק בה'. אבל ראה ליד ציון הערה 16, שדור רביעי אומר שלא רצוי שהשנאה למתנות תהיה כדי שלא יצטרך להשיב.

⁷¹ הלואה מאוזנת (מהד' תשי"ע), פרק י, אות ד (עמ' 54), ע"פ רש"י, סנהדרין נב ע"ב (ד"ה למה), הכותב שקורח הצליח להסית את עדתו להחזיק במחלוקת עמו, כי נהנו מממונו.

⁷² לב אביגדור, עמ' קמח-קמט (ובדומה בספרו תורת אביגדור, חלק א, עמ' קי-קיא, וח"ג עמ' קד).

⁷³ משנה פאה פ"ח מ"ט.

⁷⁴ נדרים סד ע"א.

⁷⁵ פרי אהרן (פסין), עמ' 182.

⁷⁶ כרם יוסף, מגילה כח ע"ב (עמ' תשמט), וסוטה מז ע"ב (עמ' רפה). הוא לומד טעם זה מהאמור בחולין מד ע"ב "איזהו שונא מתנות יחיה? זה הרואה טריפה לעצמו", כלומר, אם הוא שונא מתנות, אין חשש שיכשיר טריפה כדי לחסוך כסף.

אבל נתיבות עולם, נתיב העושר, פרק א, בסופו (=חידושי אגדות מהר"ל, חולין שם), מסביר שכוונת הגמרא שם היא שמי שרואה טריפה לעצמו אינו זקוק לאחרים, ובה הוא דומה לשונא מתנות.

⁷⁷ ילקוט ביאורים (מתיבתא), מגילה כח ע"א, עמ' רג, בשם גן נעול (שלא מצאנו).

⁷⁸ ירושלמי ברכות ד, ב; אור החיים, במדבר י, כט.

⁷⁹ מהרש"א, ברכות ו ע"ב.

⁸⁰ הלואה מאוזנת (מהד' תשי"ע), פרק י, אות ה (עמ' 54) ואות יז (עמ' 57).

⁸¹ הלואה מאוזנת (מהד' תשי"ע), פרק י, אות א (עמ' 53), ואות ח (עמ' 55), ע"פ פירוש ר' יוסף בן נחמיה, על משלי יט, ז, הכותב שמי שצריך לפרנס את אחיו העני - שונא אותו.

⁸² מכתב מאלהו, חלק א, עמ' 32. שם ובעמודים שאחריו הוא מפרט את גנות מידת הנטילה.

⁸³ מכתב מאלהו, חלק א, עמ' 141. גם שם ובעמודים שאחריו הוא מפרט את גנות מידת הנטילה.

⁸⁴ כפי שראינו לעיל, ליד ציון הערה 48.

⁸⁵ מערכי לב (שוואב), חלק ד, עמ' ריב-ריג; הלואה מאוזנת (מהד' תשי"ע), פרק י, אות טו (עמ' 57).

⁸⁶ מערכי לב שם.

⁸⁷ הלואה מאוזנת (מהד' תשי"ע), פרק י, אות כא (עמ' 61), ע"פ מהרש"א, ברכות ח ע"א, האומר שמי שנהנה מיגיעו ואינו רוצה ליהנות בעוה"ז משכר מעשיו, יזכה לשכר מלא בעוה"ב בלי ניכוי. אבל יש להעיר שמהרש"א אומר כך לא רק על מתנה מבני אדם, אלא באופן כללי על מי שאינו רוצה לקבל שום דבר שה' יתן לו בשכרו בעוה"ז.

⁸⁸ שמות רבה, פרשה ו, ב.

⁸⁹ אחר האסף, עמ' עא (הובא באורחות מתנה, סי' יד, פרק א, עמ' שצד, ובעבודת שלמה, סי' יח, עמ' עג).

(כז) מי ששונא מתנות, בהכרח דואג לצרכי עצמו, בכך שיעבוד לפרנסתו, ולכן "יחיה" - יהיה חי וקיים בממונו, ואילו אוהבי מתנות סומכים על מתנות שיקבלו אחרים, ואינם עובדים לפרנסתם, ולא תמיד יקבלו מתנות, ולכן הם עלולים למות ברעב.⁹⁰

ג. המטרה של הנותן

1. אם יש לנותן תועלת מהמתנה

"ושונוא מתנות יחיה" אינו אמור בנותן שיש לו תועלת מהמתנה⁹¹, גם אם תועלת מועטת בלבד⁹². כך עולה ממה שנאמר בתלמוד⁹³, שר' זירא היה מקפיד לא לקבל מתנות מטעם "ושונוא מתנות

⁹⁰ חשק שלמה (דוראן), משלי, דף קפ [מסומן קעט] ע"ב.

⁹¹ יד רמה, ב"ב, פ"א, ס"י סז; עליות דרבנו יונה, ב"ב יג ע"ב; חידושי הרשב"א, ב"ב יג ע"ב; ר' יצחק קרקושא, בבא בתרא יג ע"ב; חידושי הריטב"א, בבא בתרא יג ע"ב (הובא בשיעורים באורייתא (מלריד), פרשת לך לך, עמ' כח); סמ"ע, קעא, ס"ק כד; דיני ממונות (בצרי), כך ג, שער ג, פרק א, אות ב; ארח מישרים (טרייוש), פרק יח, הערה ב; ערוגת הבושם (בדרשי), פרשת לך לך (ט ע"ד); אמרי אש (טאוב), פרשת שופטים, עמ' תס.

חלקם כתבו כך לענין דין מיוחד בחלוקת שותפות, ונביא את דבריהם בהערה 578. בהערה 488 נביא פוסקים נוספים הסוברים כך, וכותבים שמשום כך אין "ושונוא מתנות יחיה" בנתינה לת"ח. ראה עוד על עקרון זה להלן, ליד ציון הערה 145, בשם חיים שאל.

עניינים שמוסברים ע"פ עיקרון זה: שו"ת מהר"ח אור זרוע, סימן כג, כותב שבמעשה רבינא, בב"מ עג ע"ב, ששילם על יין לפני הבציר, ובשעת הבציר נתנו לו המוכרים במתנה קצת יותר מהכמות שקנה - לא היה בכך משום "ושונוא מתנות יחיה", כי הם נתנו לו תמורת הקדמת התשלום. אורחות מתנה, ס"י יד, פרק א (עמ' תד), מבאר את דבריו ע"פ האמור כאן, שאין "ושונוא מתנות יחיה" אם הנותן נהנה. אבל יש להעיר שזו הנאה לפני נתינת המתנה, ובכגון זה יש "ושונוא מתנות יחיה", כאמור ליד ציון הערה 123; ולכן יותר נראה להסביר את דברי מהר"ח אור זרוע, שהמעשה של רבינא היה דומה ממש למכר, כיון שנתנו לו את התוספת תמורת הקדמת התשלום, אלא שלא הוסכם מראש שישלמו על כך.

יפה תואר (המקוצר), על דברים רבה, פרשה ח, ב, ויוסף עליו (מונטיקו), דרוש למתן תורה, דף נח ע"ב, מסבירים על פי עיקרון זה, שאף שהתורה היא מתנה לנו, אין "ושונוא מתנות יחיה" בקבלתה, כי הקב"ה נהנה מקיום המצוות שלנו. בדומה מנמק דרש אברהם, פרשת בהעלותך, דרוש ב (סא ע"ג, סב ע"א), שהקב"ה נהנה כי העמל בתורה עושה נחת רוח ליוצרו (ברכות יז ע"א) ומקיים את העולם. ברית יעקב (פייתוס), דרוש ב, דפ"ס ו ע"ג, ז ע"ג (הובא באיש צעיר, דרוש ג, דף יא ע"א), מסביר שלא עברנו ב"ושונוא מתנות יחיה" בקבלת התורה שהיא מתנה, שהרי ע"י הלימוד נעשה תיקון בכל העולמות, וא"כ מגיעה הנאה לנותן. פרדס יוסף (סקוסובסקי), פרשת תרומה עמ' קמא, מסביר שאין משום "ושונוא מתנות יחיה" בזה שקיבלנו את התורה כי ה' שמח בכך שנתן לנו את התורה (שמות רבה, פרשה לג, ז). אבל זכות אבות (פינצל), על אבות, ג, י (ס ע"ב), אומר שה' נתן לנו את התורה גם במכר, כי אילו נתן רק במתנה, היה חשש של "ושונוא מתנות יחיה". וראה ליד ציון הערה 382, על "ושונוא מתנות יחיה" במתנה רוחנית, והערה 324, על "ושונוא מתנות יחיה" במתנה מה'. בשאלה מדוע אין "ושונוא מתנות יחיה" בקבלתנו את התורה, ראה גם הערות 128, 235, 411, 524.

ברית יעקב (פייתוס), דרוש ב (ז ע"ב), כותב שלכן צריך להודות לה' על טובתו, כדי שלא יהיה "ושונוא מתנות יחיה" במתנות שאנו מקבלים ממנו. כלומר, בזה שאנחנו מודים לה', כביכול מגיעה לו הנאה מהמתנה.

חווה דוד, פרק טז, דף לג ע"ב (הובא ביד משה (אמארייליו), ליקוטים, דף קנא ע"ג), כותב ע"פ עיקרון זה, שאף שמה שאנחנו אוכלים זו מתנה מה', אין בזה "ושונוא מתנות יחיה", כי אנו מברכים ברכות הנהנין, וה' נהנה מברכותינו. בפרק צד, דף קסא ע"ב (הובא במזבח אליהו, פרשת עקב, דף קצח ע"ב), הוא חוזר על זה, ומוסיף שא"י, עוה"ב והתורה נקנים ביסורים (ברכות ה ע"א), כי הם מתנות מה', והיסורים הם הנאה לה' כמו קרבנות. בפרק סז, דף קיב ע"א-ע"ב (הובא בקולו של יעקב, פרשת משפטים, דף פ ע"א, ופ' כי תשא, דף פח ע"ד, ובמתוק מדבש (מאזוז) - מתוק לחכי על תהלים סג אות ג, עמ' קיד) הוא מסביר שאין "ושונוא מתנות יחיה" במה שה' נותן לצדיק, כי יש לה' הנאה במצוות שהצדיק עושה, שמוסיפים כח בפמליא של מעלה, ועוד, שע"י הנסים שה' עושה לצדיק, מתפרסם שם ה' עולם, והגוים יראים ממנו.

שארית יעקב (אלגזי), פרשת כי תבוא (דף קלח ע"ג בדפוס ליוורנו), מסביר ע"פ עיקרון זה, שכשהגוים יביאו מתנות לישראל לעתיד לבוא, לא יהיה בכך "ושונוא מתנות יחיה", כי שהם יתכבדו בכך שישראל מקבלים מהם.

נחמד למראה, דמאי פ"ו (סה ע"א), מסביר שאין "ושונוא מתנות יחיה" בכך שה' נתן לנו את א"י במתנה, כי ה' נהנה בקיום המצוות ששייכות לא"י. שער החצר, אות שמב (הובא במתוק מדבש (מאזוז) - מתוק לחכי, על תהלים כט, אות יד (עמ' סט), על תהלים לז, אות כא (עמ' צ), על תהלים קה, אות ו (עמ' קפ), ועל משלי ד, אות כב, עמ' רסט-רעא), ואות שפח, מביא את דבריו, ומוצא רמז לכך בפסוק "ויתן להם ארצות גוים בעבור ישמרו חוקיו".

שארית יעקב (אלגזי), פרשת בהעלותך, דרוש ב, דף סג ע"ג במהד' תקי"א = עמ' ריד במהד' תשנ"א (הובא בדרך השער (נוניס), דרוש ו), מסביר ע"פ עיקרון זה מדוע לא היה "ושונוא מתנות יחיה" בכך שיתרו יקבל מתנה מישראל - כי ישראל נהנו מיתרו. הוא חוזר על דבריו בפרשת בלק, דרוש ב (דף צ ע"ד במהד' תקי"א, דף פו ע"ד בדפוס ליוורנו, עמ' רצג במהד' תשנ"א), ושם הוסיף להסביר בכך מדוע מה ששלמה האכיל על

שלחנו את בני ברזילי הגלעדי (מלכים א' ב, ז) לא היה בגדר "ושונו מתנות יחיה" - מפני שבזמן מרד אבשלום, ברזילי סייע לדוד, כך שהיתה תועלת לנותן. אבל ראה הערה 122, שנחמד למראה חולק עליו, וסובר שאין מתחשבים בתועלת שהיתה לנותן בעבר.

שני אליהו, דרוש כה לשבת תשובה, דף צה ע"ב (הובא בס' יהודה יעלה (כהן), פרשת לך לך, אות ו), ודרשת וחקרת (סוגיות), חלק ו, עמ' ל, ופני דוד, פרשת לך לך, אות ד, מסבירים בכך מדוע אברהם רצה לקבל מתנות מן המצרים, ולא היה בזה "ושונו מתנות יחיה": כי המצרים נתנו כדי ליהנות משרה, וזה כמו מכר. כמו כן, זכרון סופרים (סופר), בראשית יב, יג (עמ' לב), מסביר שאברהם ידע שיצטרך לקבל מתנות בנדודיו, ולא רצה לקבל כרגיל מטעם "ושונו מתנות יחיה", ולכן ביקש משרה לומר "אחותי את", כדי שיתנו לו באופן שמתכבדים בו, כך שאין בו "ושונו מתנות יחיה". העמק דבר, בראשית יד, כג (הובא בפנינים מבי מדרשא, בראשית יב, יג, עמ' צב), שיחות לספר בראשית, עמ' קלג, ובית יעקב (טבשונסקי), חו"מ, סי' רמט, מסבירים שאברהם קיבל מהמצרים כי הם התכבדו בו בכך שקיבל מהם (העמק דבר ושיחות לספר בראשית מסבירים בכך גם מדוע קיבל מאבימלך). ערוגת הבושם (בדרשי), פרשת לך לך (ט ע"ד), מסביר שבאברהם לא היה משום "ושונו מתנות יחיה" כי המצרים נתברכו בזכותו. באר בשדה (דאנון), בראשית יב, יג, ופאר יעקב (פישר), חלק א, פרשת לך לך (עמ' פא), מסבירים שבאברהם לא היה משום "ושונו מתנות יחיה" כי הנותנים התכבדו בכך שאברהם מקבל מהם, בעבור שרה.

יוסף עליו (מונטיקיו), דרוש למתן תורה, דף נח ע"ד, מסביר ע"פ עיקרון זה את המסופר בשבת י ע"ב, שרב חסדא נתן מתנות למי שאמר לו דבר תורה מרב - כי רב חסדא נהנה מדברי התורה. עוד הסביר (בדף נט ע"א) את האמור שם, שנותן מתנה צריך להודיע למקבל, שבכך שיודיע לו, יאהב את הנותן, כפי שפירש רש"י שם, ובכך שהנותן ייחנה, לא יהיה משום "ושונו מתנות יחיה".

ולבש הכהן (חמצל), פרשת וישלח, אות יז (דף מו ע"ג), מסביר ע"פ עיקרון זה את דברי יעקב על מה שנתן לעשיו (בראשית לג, י): "ולקחת מנחתי מידי כי על כן ראיתי פניך כראות פני אלהים ותרצני", שהוא התכוון לומר שלא היה בכך "ושונו מתנות יחיה" כי הוא נהנה מהנתינה.

⁹² קול יעקב (שאול), דרוש כ (סב ע"ג). אבל ראה ליד ציון הערה 118, שלדעת באר צבי, יש "ושונו מתנות יחיה" חל אם זו הנאה מועטת.

⁹³ חולין מד ע"ב ומגילה כח ע"א (הובא בסמ"ג, עשה פב, דף קסג ע"ג).

הפוסקים כר' זירא: הגהות מיימוניות, הלכות זכיה, יב, יז, מביא את ר' זירא, ודברי יצחק (רבינוביץ) - דברי חיים, דרוש א, דף ג ע"ב, לומד מזה שהגהות מיימוניות פסק כמותו. עבודת שלמה, סי' ב (עמ' כה), מבין שהגהות מיימוניות סובר שהרמב"ם פסק כר' זירא, והוא מביא ראיה לכך ממה שרמב"ם שם נקט "הצדיקים הגמורים ואנשי מעשה לא יקבלו מתנה", ולא נקט שלא ילכו לסעודות. והוא דוחה את מה שכתב אוצר המלך (שנביא בהערה 128) שרמב"ם פסק שלא כר' זירא, ממה שכתב בהלכות דעות, ה, ב, שלא יאכל בסעודת רשות - שאין זה מטעם "ושונו מתנות יחיה" אלא "דרך המוסר", כדברי כסף משנה שם.

מאירי, חולין מד ע"ב, כותב: "אם נהנה מבני אדם החשובים בדבר שהנאתו כבוד להם רשאי ואין כאן חסרון מדה", ור' עקיבא משה שינברגר, אוצרות ירושלים (פרושים) גלי י (תשס"ח), עמ' רל [=בירור הלכה (זילבר), ח"ז, עמ' רכה], מסיק מדבריו שהוא פוסק כר' זירא.

דעת ר' אלעזר: מסופר בחולין ובמגילה שם שר' אלעזר סירב אף ללכת לסעודה שהוזמן אליה מטעם "ושונו מתנות יחיה". פרשנים רבים מסבירים שהוא מסכים לעיקרון שאין "ושונו מתנות יחיה" אם הנותן נהנה, ומצאו טעמים מיוחדים לכך שבכל זאת לא הלך כשהוזמן: (א) שער משפט, קעא, סי' ו (הובא בשו"ת דבר אהרן, סי' מט, אות ג, בס' ועתה כתבו (גולדשטוף), סי' יד, עמ' קג, ובעבודת שלמה, סי' ד, עמ' לב), מסביר שלדעתו בית הנשיא (שהם שהזמינו אותו במעשה שם) אינם מתכבדים בהזמנת ת"ח. שו"ת אבני דרך (פרינץ), חלק ז, סימן קצ, עמ' 447, הבין שלפי שער משפט, ר' זירא מסכים שבית הנשיא אינם מתכבדים בהזמנת ת"ח, והוא הוזמן ע"י אנשים רגילים שמתכבדים בו, ולכן הלך. (ב) חידושי חתם סופר, חולין מד ע"ב (הובא בהערות ר"י אלשיך, חולין שם, ובכרם יוסף, מגילה כח ע"ב, עמ' תשמז), מסביר שר"א היה עני (תענית כה ע"א), וידע שבית הנשיא אינם מתכבדים בעניים. (ג) אהל יעקב (שפירא), מגילה כח ע"א (דף לו ע"ד בדפי הספר), מסביר שר"א לא חשב שהוא ת"ח, ולכן לא חשב שמתכבדים בו. גם סוכת דוד (שירירי), פרשת בהר, דרוש ב (קלב ע"ג-ע"ד), מסביר שר"א לא הלך לסעודה, כי היתה בו ענוה יתירה, וסבר שבעל הסעודה לא נהנה ממנו, והיעדרו מהסעודה לא מוריד מכבוד בעל הסעודה. גם ישראל קדושת, אות ה (יח ע"ב-ע"ג) מסביר שר"א נמנע אף מסעודה, מתוך ענוה. גם ר' עקיבא משה שינברגר, אוצרות ירושלים (פרושים) גלי י (תשס"ח), עמ' רכט [=בירור הלכה (זילבר), ח"ז, עמ' רכד], מעלה אפשרות שמתוך ענוה אמר ר"א שאין בי נשיאה מתכבדים בו. (ד) כבוד חכמים (קאליש), מאמר צו (עמ' רב), מסביר שר"א לא רצה את הכבוד, בגלל מה שמובא בשם הבעש"ט שאם עושים כבוד למישהו, מפשפשים במעשיו בעולם העליון האם הוא ראוי לכבוד הזה, ור"א חשש מזה; ור' זירא לא חשש לזה, שהרי הוא עצמו בדק את מעשיו כל ימיו (ב"מ פה), והכבוד מבית הנשיא גרם לו להוסיף לפשפש במעשיו. (ה) פתוחי חותם (בירדוגו), מגילה כח ע"א (עמ' קצא), ולב חנון, סי' נג (עמ' ריג) מסבירים שר"א לא הלך כשהוזמן כי היה עני והרואה היה אומר שהוא בא כי היה זקוק למזונות. (ו) בן יהוידע, חולין מד ע"ב, מסביר שר' אלעזר היה עני, והיו מתכבדים בו רק בגלל תורתו, ולכן לא הלך, כי לא רצה להשתמש בכבוד התורה; ואילו ר' זירא היה עשיר, והתכבדו בו גם בגלל עושרו, ולא היה בכך הנאה מכבוד התורה. (ז) ויחי יעקב (סופר) (בסוף סי' והארכת ימים, מהד' תשעב), חלק א, אות כח, עמ' סט, מסביר שר"א לא בא לסעודה אצל בי נשיאה כי חשש למאכל אסור (כך נראית כוונתו), ואילו ר' זירא לא חשש לאכול, כי היה חסיד (חולין קכב ע"א), וה' שומר על חסידיו שלא ייכשלו באיסור (זוהר, חלק א, קיב ע"ב), וכמו שמסופר בחולין ו ע"א, שהוא ניצל מאכילת איסור. (ח) אורחות מתנה, סי' יד, פרק א (עמ' שצט), מסביר שר"א סבר שאם ילך לכל מי שמזמין אותו, כבר לא יתכבדו בו, כשיטת רש"י (הערה 552), שרק מי שאינו רגיל לקבל מתנות נחשב "אדם חשוב"

יחיה", אבל היה מוכן ללכת לסעודה שהוזמן אליה, מפני שמטרת בעל הסעודה היא להתכבד בהשתתפותו של ר' זירא⁹⁴.

טעם הדבר הוא שאין זו מתנה גמורה, כיוון שיש גם תועלת לנותן, ו"ושונא מתנות יחיה" נאמר רק במתנה גמורה⁹⁵. כך עולה מתרגום יונתן לפסוק זה, "מוהביתא דמגן", כלומר מתנת חנין, שמשמע שמדובר רק אם הנותן לא נהנה⁹⁶.

טעם אחר לכך הוא שהעובדה שהנותן נהנה מלמדת שלא נתן מתוך בושה, ולכן אין מקום לנימוק⁹⁷ שחוששים שהנותן נתן רק מתוך בושה; ולכך התכוון ר' זירא כשנימק שהמזמין מתכבד בו⁹⁸. כמו כן, בכגון זה אין מקום לנימוק⁹⁹ של חשש חנופה, שהרי הנותן יתן גם בלי שהמקבל יחניף לו, בגלל התועלת שהמתנה נותנת לו (לנותן)¹⁰⁰. גם אין מקום לנימוק¹⁰¹ של הרחקה מגזל, כיוון שאין זה

שהנותן לו מתכבד בקבלתו, ואילו ר' זירא סובר כרא"ש (שם), שחולק על רש"י. (ט) אמרי יושר (גריינימן), מגילה כח ע"א, וחולין מד ע"ב, ותפלה למשה (בנימין), מזמור ג, עמ' נט, מסבירים שר"א לא הלך כשהוזמן, כי החמיר על עצמו. (ו) מראית העין, חולין מד ע"ב, מסביר שמה שר' אלעזר שאל את הנותן "לא בעי מר דאחי", התכוון לבדוק בזה את כוונת הנותן, ואם הנותן היה אומר שהוא מתכוון לטובת עצמו, ר"א היה נוטל, אבל כיון ששחק, הבין שהנותן מתכוון לתת מתנה, ולא לטובת עצמו (גם בהזמנה לסעודה), ולכן לא נטל; ואילו ר' זירא לא שאל, כי סמך על אומדנה, שהמזמין לסעודה מתכוון להנאת עצמו. (יא) אם הבנים (מצליח), פרשת ויחי (צח ע"ד), כותב (בדעת עיון יעקב, חולין מד ע"ב) שגם ר' אלעזר סבר שאין "ושונא מתנות יחיה" אם הנותן נהנה, אבל הוא חשש שבסעודה מסבים אנשים שבגללם לא יתכבדו בו, ולא רצה להיות ראש לשועלים, ולכן יש "ושונא מתנות יחיה"; ור"ז לא התחשב בזה כי חשש שאם לא יבוא, אנשים יעלבו כי יחשבו שר"ז מזלזל בהם, שאינם ראויים שישב איתם, ולכן הלך לסעודה כדי שהאנשים יתכבדו בו ולא יעלבו כאמור, וזאת ענווה, שלא רצה לבזותם, וסובר כת"ק שאין "ושונא מתנות יחיה" אם הנותן נהנה. (יב) עבודת שלמה, סי' ב, עמ' כב, כותב (בדעת עיון יעקב, חולין מד ע"ב) שהטעם האמיתי שר"א לא הלך כשהוזמן הוא כמו אנשי ירושלים, שלא היה יושבים בסעודה אם לא ידעו מי מיסב עמהם (סנהדרין כג ע"א), אבל מתוך דרכי שלום אמר שהוא מטעם "ושונא מתנות יחיה", אף שבאמת סבר שאין בכך "ושונא מתנות יחיה". (יג) שו"ת דבר אהרן, סי' מט, אות ד, מעלה אפשרות שגם ר' אלעזר סבר שאין "ושונא מתנות יחיה" אם הנותן נהנה הנאה ישירה מהמתנה, אלא שסבר שכאן זו הנאה עקיפה (ראה בשמו בהערה 128 בדעת רשב"א).

אבל ראה הערה 128, שיש אומרים שר' אלעזר חולק על ר' זירא וסובר שיש "ושונא מתנות יחיה" גם אם הנותן נהנה.

שער משפט, קצא, ס"ק ו, כותב שייתכן שר"א סובר שיש "ושונא מתנות יחיה" גם אם הנותן נהנה, אבל מכך שהסמ"ג והגהות מיימוניות הביאו רק את דברי ר' זירא, משמע שפסקו כמותו. מגיד תעלומה, ברכות י ע"ב (הובא בלב חנוך, סי' נג, עמ' ריד) כותב שבמחלוקת ר' זירא ור' אלעזר אם ללכת לסעודה שהוזמן אליה, דעביד כמר עביד ודעביד כמר עביד, ועל כך נאמר בברכות שם שהרובה ליהנות ייחנה כאלישע, ושאינו רוצה אל יחנה כשמואל.

דברי יצחק שם מסביר בכך את האמור בברכות י ע"ב שאלישע נהנה מאחרים ושמואל לא נהנה: הדבר מותר כי התכבדו באירוח הצדיק (וכך הסבירו גם לשון חסידים על סי' חסידים, סי' תקמט, אמת ליעקב (לורברבוים), ברכות י ע"ב (נדפס בברכות פרק ה), באר אברהם (משכיל לאיתן), ברכות י ע"ב (נדפס בעין יעקב בשם "אהבת איתן"), ופני חיים (לוריא), ברכות י ע"ב), ושמואל החמיר על עצמו כר' אלעזר; והוא כותב שכיון שהגמרא אומרת שאפשר לעשות כאלישע או כשמואל, יוצא שדעביד כמר עביד ודעביד כמר עביד. הוא כותב שיחזור בו בהמשך דבריו, אבל סוף דבריו חסר (כפי שנאמר שם, דף ה ע"א). עוד על ההבדלים בין שמואל לאלישע ראה בהערות 128, 182, 295, 497.

עוד על דעת ר' אלעזר ראה בהערה 98.

⁹⁴ אלו מסבירים כך את התנהגות ר' זירא: נחמד למראה, חלק א, מעשר שני, פרק א (קסז ע"ד); שארית יעקב (אלגזי), פרשת בהעלותך, דרוש ב, דף סג ע"ג במהד' תקי"א = עמ' ריד במהד' תשנ"א (הובא בדרך השער (נוניס), דרוש ו, ופרשת בלק (דף צ ע"ד במהד' תקי"א, עמ' רצג במהד' תשנ"א); חידושי חתם סופר, בבא בתרא יג ע"ב; שו"ת שואל ומשיב, מהדו"ה, סי' לו (לב ע"ג); הגהות מלוא הרועים, חולין מד ע"ב, ובספרו מלא הרועים, ח"ב, אות ש, שונה הלכות, רשב"ג, אות יב (קנט ע"א); קול יעקב (שואל), דרוש כ (סא ע"ד).

אבל שבט מנשה (גרובסברג), סי' כד, מעלה אפשרות שטעמו של ר' זירא הוא שלא נהנה כלל מהסעודה.

⁹⁵ ועתה כתבו (גולדשטוף), סי' יד (עמ' קד).

⁹⁶ נחמד למראה, ח"א, מעשר שני, פרק א (קסז ע"ד), מביא ראה זו.

⁹⁷ לעיל, ליד ציון הערה 34.

⁹⁸ סוכת דוד (שיריר), פרשת בהר, דרוש ב (קלג ע"ב); אורה זו תורה (וילהלם), פרשת לך לך, עמ' לח; דרכי חיים (קואינקא), שמות יח, יד (עמ' סח); עבודת שלמה, סי' ד (עמ' לא); שיעורים באורייתא (מלריך), פרשת לך לך, עמ' כח (בקיצור). סוכת דוד מדגיש שר' זירא הלך רק אם הפצירו בו עד בוש, ורק אם ידע שיש למזמין מה לתת.

דרכי חיים שם מוסיף להסביר שר' אלעזר לא הלך כשהוזמן, כי חשש שמא בכל זאת אינם נותנים בלב שלם.

⁹⁹ לעיל, ליד ציון הערה 28.

¹⁰⁰ אהלי שם (פרץ), או"ח, תרצה, אות ד (עמ' תקסה) = אוצר פסקי המועדים (פרץ), ח"ג, סי' ע (עמ' רעג-רעה); אורחות מתנה, סי' יד, פרק א (עמ' תה). משחת שמן (תשסח), חלק א, סי' יא, כותב כך על נתינה לאדם חשוב (ליד ציון הערה 555), ודבריו שייכים בכל נתינה שיש בה תועלת לנותן.

דומה לגזל, שבו הנגזל אינו נהנה בכלל¹⁰². גם אין מקום לנימוק¹⁰³ שהמקבל יצטרך לכפר על הנותן בגלל הנאתו ממנו, כיון שאינו נחשב שהמקבל נהנה אלא יש כאן נתינה הדדית¹⁰⁴. גם לפי הנימוק שצריך בטחון בה¹⁰⁵, העיקר הוא שאין להיזקק לרחמים של חברו, וזה לא שייך אם חברו עושה שלא מתוך רחמים אלא לתועלת עצמו¹⁰⁶.

דוגמה אחת לכך היא בראובן שרצה לבנות כותל, והכותל האפיל על חלונות שמעון, וראובן הציע לשמעון לבנות לו בית חדש ובו חלונות גבוהים יותר - אם הדבר אינו גורם לשמעון טרחה, כגון שאינו גר שם ואין לו שום דבר בבית, אינו יכול לסרב בטענת "ושווא מתנות יחיה", כיון שראובן נהנה ממה שהוא נותן, שבכך יוכל לבנות את הכותל שרצה לבנות¹⁰⁷. דוגמאות נוספות לכך הן חנות המחלקת מתנות לשם פירסומת¹⁰⁸; מוסד שנותן מתנה לתורמים כדי לעודד תרומות¹⁰⁹; התורם כסף למטרה של מצווה, כגון הוצאת ספר, כדי שיהיה עילוי לנשמתו (כשימות) או לנשמת קרוביו¹¹⁰; מוסד ששילם לאדם מכובד כדי שיסכים ששמו ייקרא על המוסד - זה לא בגדר מתנה אלא זו הנאה למוסד¹¹¹; אם המתנה גורמת קורת רוח לנותן - זו בעצם מתנה לנותן¹¹².

יש להעיר, שאף שהנותן נהנה מהנתינה במקרים אלו, זה עדיין בגדר מתנה, כי התמורה אינה שווה לערך הנכס שניתן, והצדדים אינם מתייחסים לעיסקה כמכר¹¹³. **חריגים:** (א) מהר"ל¹¹⁴ כותב שהיתר זה קיים רק אם המקבל **מתכוון להועיל לנותן**, ולא אם הוא מתכוון לתועלת עצמו. במקביל, החיד"א¹¹⁵ כותב שהיתר זה קיים רק אם הנותן מתכוון לתועלת שלו, ולא לטובת המקבל.

גם דברי שלום (יודייקין), חלק א, סי' לו (הובא במשחת שמן (תשסח), חלק א, סי' יא, ובאוצרות יהושע (שאל), ב"ב, סי' ו, עמ' תנא) כותב שהנימוק שאהבת מתנות היא חמדה שגורמת לחנופה, אינו שייך אם הנותן נהנה, כי אז המקבל בעצם נותן מתנה לנותן, ואין בה חמדה. אבל ר' עקיבא משה שינברגר, אוצרות ירושלים (פרושים) ג' י (תשס"ח), עמ' רכז [=בירור הלכה (זילבר)], ח"ז, עמ' רכג, כותב שחשש חנופה ואי-תוכחה שייך גם במקום שיש תועלת לנותן (שהרי **עיקר** ההנאה היא למקבל), וגם הטעם של מותרות שייך גם כאן, ובכל זאת אין בכך "ושווא מתנות יחיה" כי זה לא נקרא "מתנה".

¹⁰¹ ליד ציון הערה 37.

¹⁰² אורחות מתנה, סי' יד, פרק א (עמ' תו).

¹⁰³ ליד ציון הערה 61.

¹⁰⁴ עבודת שלמה, סי' יח (עמ' עג).

¹⁰⁵ לעיל, ליד ציון הערה 25.

¹⁰⁶ ברכת אברהם (ארלנגר), ב"ב יג ע"ב.

ראה ליד ציון הערה 130 ואילך, אלה האומרים שהנימוקים ל"ושווא מתנות יחיה" שייכים גם אם הנותן נהנה.

¹⁰⁷ יד רמה, ב"ב, פ"א, סי' סז. ראה הערה 317, נימוק נוסף שלו.

חידושי הריטב"א, ב"ב ז ע"א, כותב לגבי מצב ששמעון דר שם וראובן מציע לשמעון לשכור לו דירה, שאין בכך "ושווא מתנות יחיה" כי המקבל צריך לעזוב את ביתו, כך שאינו נחשב שמקבל מתנה. אבל התלמוד שם אומר שבכגון זה שמעון יכול לסרב מטעם אחר: בגלל הטירחה שבמעבר דירה.

¹⁰⁸ אורחות מתנה, סי' יד, פרק א (עמ' תד) ופרק ב (עמ' תלה); ועתה כתבו (גולדשטוף), סי' יד, עמ' קה (על מפעל שנותן מתנות למי שנולדה לו שלישיה, שמטרתה פרסומת); אוצרות יהושע (שאל), ב"ב, סי' ו, עמ' תנג (על מפעל שנותן מתנות כנ"ל).

אבל עבודת שלמה, סי' טו (עמ' סה), חולק לגבי דוגמה זו, בטענה שכל נותן מתפרסם לטובה ע"י המתנה ובכל זאת נאמר "ושווא מתנות יחיה". יש להשיב על כך, שכאן **מטרת הנתינה** היא הפרסום, ולכן יש להתחשב בו יותר מבסתם מתנה.

¹⁰⁹ אורחות מתנה, סי' יד, פרק ב (עמ' תלד); עבודת שלמה, סי' טו (עמ' סו). הם כותבים כך על מתנה למי שקונה כרטיס להגרלה שהמוסד עורך, והדבר נכון לכל מתנה שניתנת לתורמים.

¹¹⁰ אורחות מתנה, סי' יד, פרק ב (עמ' תלה).

עבודת שלמה, סי' טו (עמ' סו), כותב שבתרומה להוצאת ספר אין "ושווא מתנות יחיה" מפני שהתורם נותן להנאת עצמו, כי יש לו זכות במצווה זו; וגם אם אח"כ מרוויח המחבר ממכירת הספר, אין זו מתנה למחבר אלא שכר על עבודתו בכתיבת הספר.

¹¹¹ שו"ת שבט הלוי, חלק ו, סי' רכט.

¹¹² שאלת שלמה, ח"א, סי' שמז (במתנה מהורים); עיטורי כהנים, ג' 189, עמ' 21.

¹¹³ ראה על כך הדיון בחוק לישראל, מתנה, סעיף 1(א), על עיסקה מעורבת, מכר ומתנה.

¹¹⁴ נתיבות עולם, נתיב העושר, פרק א (הובא בסי' ועתה כתבו (גולדשטוף), סי' יד, עמ' קט). הוא כותב כך לגבי נותן שמתכבד מכך שהמקבל מקבל ממנו.

¹¹⁵ מראית העין, חולין מד ע"א (הובא בדרך כוכב מיעקב, ג' ד, עמ' קיב).

עבודת שלמה, סי' ב (עמ' כב), מבאר את דבריו ע"פ הנימוק (ליד ציון הערה 34) ש"ושווא מתנות יחיה" מפני החשש שהנותן לא נתן בלב שלם, ורק אם הנותן התכוון לטובת עצמו, אין חשש שלא נתן בלב שלם, אבל אם לא התכוון לטובת עצמו, יש חשש שלא נתן בלב שלם, אף שבפועל יש לו תועלת מכך.

(ב) ר' מנחם טריווש¹¹⁶ כותב שהיתר זה קיים רק באופן מזדמן, אבל אין לעשות מזה מנהג קבוע, ועליו נאמר "שלי שלך ושלך שלי" - עם הארץ"¹¹⁷.

(ג) ר' צבי קריזר¹¹⁸ כותב שהיתר זה קיים רק אם בגלל הנאת הנותן, לא נוצר שעבוד רגשי של המקבל כלפי הנותן, מפני שאז אין מקום לטעם¹¹⁹ שהמתנה יוצרת שעבוד של המקבל לנותן; אבל אם הנאת הנותן מועטת ביחס למתנה, כך שעדיין נוצר שעבוד רגשי, חל "ושווא מתנות יחיה".

(ד) ר' שלמה קוסובר¹²⁰ כותב שאם הנותן הוא אדם צר עין, אין לקבל ממנו מתנה גם אם הוא נהנה מהנתינה.

(ה) רק אם יש לנותן הנאה **בזמן נתינת המתנה**, הנתינה דומה למכר, ולכן אין "ושווא מתנות יחיה", אבל אם היתה לו הנאה רק לפני כן, אינה כמכר, וחל בה "ושווא מתנות יחיה"; הרי בכל מתנה מן הסתם היתה לנותן נחת רוח מהמקבל בעבר, כאמור בתלמוד¹²¹, ובכל זאת נאמר "ושווא מתנות יחיה"¹²². לדוגמה, אם לוי קיבל מתנה בעבר מראובן, ועכשיו לוי נותן מתנה לראובן, יש

גם חידושי מרן הגר"ב סורוצקין, ב"ב, עמ' פ-פא, כותב שרק אם הנותן מתכוון לטובת עצמו, אין "ושווא מתנות יחיה", אבל אם הנותן מתכוון שהמקבל יינה, יש "ושווא מתנות יחיה" גם אם הנותן נהנה הנאה רבה, כגון בנותן לאדם חשוב, שהנותן נהנה יותר משווי החפץ שנתן (עיי"ש, שמוכח שזה גובה הנאתו; אבל המעיין יראה שמהמקורות שהוא מביא מוכח רק שהנאת הנותן מקבלת אדם חשוב גבוהה יותר משווה פרוטה, שהיא הנאת הנותן מקבלת כל אדם; ויש לציין שחידושי הרמב"ן, קידושין ז ע"א, כותב שבכל אדם הנאת הנותן היא פחות משווה פרוטה, ובאדם חשוב הנאת הנותן היא שווה פרוטה, וראה הערה 124, שגם דבר אליהו כותב כך). הוא מסביר בכך מדוע ר' זירא אמר שבקבלת מתנה מבי נשיאה יש "ושווא מתנות יחיה", ולא בהזמנה לסעודה: המזמין ת"ח לסעודה מתכוון לטובת עצמו בלבד, ואילו הנותן מתנה לת"ח מתכוון לטובת המקבל.

כמו כן, שמן ראש (כץ), חלקים א-ח, פרשת לך לך, עמ' קמג, מסביר שר"ז לא קיבל מתנות ששלחו לו, כי לא החשיב את עצמו לאדם חשוב, וחשש שמא הנותן לא נתן לו מחמת חשיבותו אלא כדי להנותן, אבל אם הזמינוהו, ברור שמתכבדים בו, ולכן הלך; הרי שההיתר תלוי בכוונת הנותן.

כמו כן, יעלת חן (תאומים), פרשת לך לך, אות ח, דף ח ע"ד (הובא בשמן ראש, שם), מסביר שאברהם הסכים לקבל מתנות מאבימלך, כי אבימלך נתן לו בתור אדם חשוב, אבל מלך סדום לא נתן לו לשם חשיבותו אלא כדי לקבל את בני עירו שנשבו, ולכן אברהם לא רצה לקבל ממנו.

דעה חולקת: דרך שיחה, חלק ב, עמ' שצו, כותב שאם יש לנותן תועלת, אין "ושווא מתנות יחיה" גם אם אינו מתכוון לתועלת עצמו.

¹¹⁶ ארח מישרים (טריווש), פרק יח, הערה ו.

¹¹⁷ אבות פ"ה מ"י. רע"ב שם כותב שהוא נקרא עם הארץ בגלל "ושווא מתנות יחיה", וארח מישרים מסביר

שאף שכל צד נהנה, "ושווא מתנות יחיה" חל גם אם הנותן נהנה אם זהו מנהג קבוע.

¹¹⁸ באר צבי (קריזר), תניא, סי' ז עמ' נא.

¹¹⁹ לעיל, ליד ציון הערה 70.

¹²⁰ עבודת שלמה, סי' ג (עמ' כט). הוא מביא ראיה לכך ממה שאברהם לא רצה לקחת ממלך סדום, אף שזה

היה תמורת מה שהציל את סדום מארבעת המלכים - כי מלך סדום היה צר עין. אבל נראה שזה לא מטעם "ושווא מתנות יחיה", שהרי זה לא היה מתנה אלא מכר, ובכל זאת לא ראוי לקחת, שמא הנותן אינו נותן בלב שלם, שהרי הוא צר עין.

¹²¹ גיטין נ ע"ב; מגילה כו ע"ב (לדעה אחת).

¹²² נחמד למראה, ח"א, מעשר שני, פרק א (קסח ע"ב); שני אליהו, דרוש כה לשבת תשובה, דף צה ע"ב (בלשון "אולי"; הובא במשק ביתי (קריספין), אות רצג [מסומן רצב]); קול יעקב (שאול), דרוש כ (סב ע"ג).

כמו כן, צור יעקב (הורוויץ), חלק א, סי' עב, מקשה מדוע "ושווא מתנות יחיה", הרי בכל מתנה, הנותן קיבל הנאה מהמקבל בעבר? והוא מיישב, שאכן "ושווא מתנות יחיה" אמור רק אם המקבל יודע שלא גרם הנאה לנותן בעבר, ולפעמים אדם נותן גם למי שלא עשה לו נחת רוח (צריך להוסיף, שבכל זאת התלמוד שם אומר שהנותן נותן בגלל נחת רוח שעשה לו המקבל, כי בדרך כלל זה המניע לתת). אבל הוא מקשה עוד, הרי הפוסקים הניחו הנחה כללית שאדם אינו רוצה לקבל מתנה בגלל "ושווא מתנות יחיה" (ראה לדוגמה ליד ציון הערה 590), והרי בדרך כלל המקבל עשה לנותן נחת רוח, ואז אין "ושווא מתנות יחיה"? לכן הוא מפרש שכוונת התלמוד שם היא שהנותן נותן כי הוא יודע שהמקבל יעשה לו נחת רוח **בעתיד**; ולכן יש להניח שאדם אינו רוצה לקבל מתנה, כדי שלא יצטרך להחזיר לנותן (וצריך להוסיף, שהנחה זו אינה מבוססת על "ושווא מתנות יחיה" כמידת חסידות, אלא כשיקול של כדאיות). לכאורה, לפי זה נדחה התירוץ הקודם, ש"ושווא מתנות יחיה" אמור במצב שהמקבל יודע שלא גרם הנאה לנותן בעבר, שכן לפי צור יעקב המניע של הנותן הוא תקווה שהמקבל יחזיר לו נחת רוח **בעתיד**, וזה שייך גם אם המקבל מתכנן לא להחזיר לו, כי הנותן אינו יודע זאת, ואם כן חוזרת קושייתו, מדוע "ושווא מתנות יחיה", הרי כל נותן נותן למען תועלת עצמו, ואז אין "ושווא מתנות יחיה"? אפשר ליישב, ש"ושווא מתנות יחיה" אמור במצב שהנותן מכיר את המקבל ויודע שאינו עתיד להחזיר לו.

יש להעיר, שמדברי נחמד למראה משמע שאם מקבל הנותן הנאה רק **אחרי** נתינת המתנה, אין "ושווא מתנות יחיה"; אבל בכמה מהדוגמאות שנמנו בהערה 91, לכך שאם נהנה הנותן אין "ושווא מתנות יחיה", ההנאה היתה רק אחרי נתינת מתנה (כגון שהמצרים נתנו לאברהם כדי ליהנות משרה, ומתנת התורה וא"י).

דעה חולקת: שארית יעקב, פרשת בלק (דף צ ע"ד במהד' תקי"א, דף פו ע"ד בדפוס ליורנו, עמ' רצג במהד' תשנ"א), כותב שאין "ושווא מתנות יחיה" אם יש לנותן הנאה עכשיו או היתה לו בעבר.

"ושונא מתנות יחיה" במתנה השנייה, כי זה לא נחשב שלוי נותן לטובת עצמו, שהרי עכשיו אינו מקבל טובה מראובן, ואילו לא רצה לתת לא היה חייב לתת¹²³. דעה מרחיקת לכת בעניין זה יש לר' צדוק מלובלין¹²⁴: לדעתו בסתם מתנה אין משום "ושונא מתנות יחיה", כיון שבדרך כלל הנותן נותן משום שהמקבל גרם לו הנאה בעבר¹²⁵, ונמצא שזו באמת אינה מתנה, ורק אם יש לנותן מניע צדדי¹²⁶, שלא כגמול למה שעשה לו המקבל, חל "ושונא מתנות יחיה"; וכן כשאדם חשוב נותן מתנה, המניע שלו אינו בגלל טובה שעשה לו המקבל, ולכן חל "ושונא מתנות יחיה"¹²⁷.

חכמת התורה, בהעלותך, עמ' רנח, כותב שיתרו לא רצה לקבל במתנה נחלה בא"י, מטעם "ושונא מתנות יחיה", ומשה אמר לו "והיית לנו לעיניים", כלומר, זאת לא מתנה אלא תמורת מה שישראל נהנו ממנו, שישראל התלוננו על שמשה הוציאם למדבר, והפסיקו להתלונן כשראו שיתרו עזב מקום של כבוד שהיה לו בארצו ובא למדבר. זאת אף שהנאה זו באה לפני נתינת המתנה. ראה גם הערה 91, בשם מהר"ח אור זרוע ושארית יעקב, שכתבו שאין "ושונא מתנות יחיה" בנידון בגלל הנאת הנותן, אף שהיא באה לפני נתינת המתנה.¹²³ שו"ת שארית יוסף (ידיד), ח"ב, חו"מ, סי' ב (עמ' רכג). וראה ליד ציון הערה 124, דעה שגם בכגון זה אין "ושונא מתנות יחיה".

ראה עוד ליד ציון הערה 202, על נותן שמתכוון לתת מתוך הכרת הטוב על מה שעשה לו המקבל בעבר.¹²⁴ ישראל קדושים, אות ה (יח ע"ג).

גם שבת מנשה (גרסברג), סי' כד, כותב שאם הנותן נותן בגלל הנאה שקיבל מהמקבל, אין משום "ושונא מתנות יחיה". בתחילת דבריו, הוכיח ממה שר' גידל לא נתן מתנה לר' אבא (במעשה המתואר לעיל, הערה 1) כדי שלא יהיה "ושונא מתנות יחיה" במתנה של השדה - מוכח שגם אז יש "ושונא מתנות יחיה"; ולא יישב את ההוכחה בסיום דבריו.

גם שו"ת דבר אליהו (לרמן), סי' א, כותב ש"ושונא מתנות יחיה" אמור רק במתנה שניתנת בלי שום טובה שעשה המקבל לנותן מקודם, אבל סתם מתנה נחשבת כמכר כי אילו לא היתה לנותן הנאה מהמקבל, לא היה נותן, כפי שנאמר בתלמוד, ועוד, שהכלל הוא ש"נותן בעין יפה נותן" (ב"ב ע"א ע"א), כלומר שהוא נותן בשמחה, הרי שהנותן שמח, א"כ הוא נהנה, ולכן אין בה "ושונא מתנות יחיה". בכך הוא מיישב את ירושלמי ברכות ט, ג, האומר שמקבל מתנה מברך "הטוב והמטיב" (וכך פוסק שו"ע, או"ח, רכג, ה), ולכאורה קשה, הרי קבלת מתנה היא דבר שלילי, שנאמר עליה "ושונא מתנות יחיה" - התשובה היא שבירושלמי מדובר בסתם מתנה, שאין בה "ושונא מתנות יחיה"; אבל במתנת חנם גמורה, שיש בה "ושונא מתנות יחיה", אין לברך "הטוב והמטיב". הוא כותב שאין ליישב את הירושלמי, שמברכים על מתנה אף שיש "ושונא מתנות יחיה" כמו שמברכים על טובה שאולי תצמח ממנו רעה (ברכות ס ע"א), כי זה נאמר רק בספק רעה, אבל "ושונא מתנות יחיה" הוא סכנה ודאית לחייו, כמו שאמר ר"א (חולין מד ע"ב) "לא בעי מר דאחיי", וזה לא רק חשש. הוא מביא ראיה נוספת שלכל נותן יש הנאה מהמתנה: טור, או"ח, רכג, נימק את דברי הירושלמי, שמקבל מתנה מברך "הטוב והמטיב" כי יש הנאה לנותן ולמקבל. הוא מסביר שמה שעולה מקידושין ז ע"א שרק אם המקבל הוא אדם חשוב, נחשב שהנותן נהנה (ראה ליד ציון הערה 553), הוא מפני שבקידושין, צריך שהנאת האשה תהיה שווה פרוטה, ורק בנתינה לאדם חשוב ההנאה היא שווה פרוטה, ואילו בסתם מתנה, הנאת הנותן היא פחות משווה פרוטה (ראה הערה 115, שכן כתב הרמב"ן), אבל לעניין ברכת הטוב והמטיב לא צריך שווה פרוטה, אלא די בכל שמחה שהיא. כמו כן, שו"ת בכרמי יהודה, סי' תלו (עמ' שלב), כותב שכלל אין עניין להימנע מקבלת מתנות מצד "ושונא מתנות יחיה", כי בדרך כלל יש הנאה לנותן.

הבחנה: נחלת שמעון (קרסנר), מלכים ב, ח"א, סי' ח, אות ח, כותב שאם זו "סיבה קרובה", כלומר שהמקבל גרם הנאה לנותן לפני זמן לא רב, מתחשבים בכלל שהנותן נתן בגלל אותה הנאה, ואין זו מתנת חנם, ולא חל "ושונא מתנות יחיה"; אבל אם זו "סיבה רחוקה", כלומר שהמקבל גרם הנאה לנותן לפני זמן רב, אין קושרים בין הדברים, אלא זו נחשבת מתנת חנם, וחל "ושונא מתנות יחיה". בהערה 9 הסביר שבסיבה רחוקה, אף שהמתנה ניתנת עבור טובה שעשה המקבל, יש \$ כי א"א לתת בדיק בשווי הטובה שעשה, וייתכן שנותן יותר משקיבל, וההפרש הוא מתנת חנם.

בהערה 9 שם הוא מעלה עוד הבחנה אפשרית: אם המקבל, בהרגשתו הסובייקטיבית, מחשיב את מה שההנה לנותן בעבר כשווי המתנה, אין זאת נחשבת מתנת חנם, ולא חל "ושונא מתנות יחיה", ואם לא, חל "ושונא מתנות יחיה".

¹²⁵ כאמור ליד ציון הערה 121.

¹²⁶ הדוגמאות שהוא נותן לכך הן המעשה ברב גידל (לעיל, הערה 1) והדיון לגבי שותפים, ליד ציון הערה 573. נמצא שדעתו הפוכה מדעת הפוסקים שבהערה 578, שלגבי שותפים יש יותר מקום לומר שאין "ושונא מתנות יחיה" בגלל המניע האנוכי של הנותן.

¹²⁷ הוא מסתמך על האמור בנדרים כד ע"א, שדרך מלכים לתת בלי תמורה. הוא מסביר בכך מדוע נמנעו ר' זירא ור' אליעזר מלקבל מבית הנשיא (כאמור ליד ציון הערה 94) - כי בית הנשיא היו כמלכים בגלל עשרם.

אבל יש אומרים ש"ושונא מתנות יחיה" חל גם בנותן שיש לו תועלת מהמתנה¹²⁸, כי הולכים לפי

¹²⁸ **בדעת רשב"ג**: כך כתבו פרשנים רבים (כגון דברי יצחק (רבינוביץ) - דברי חיים, דרוש א, שירת ישראל (לנדא), דף ל ע"ב, אהלי שם (פרץ), או"ח, תרצה, אות ד, עמ' תקסד = אוצר פסקי המועדים (פרץ), ח"ג, סי' ע, עמ' רעג-רעה, נחלת שמעון (קרסנר), מלכים ב, ח"א, סי' ח, אות ח, ור' דניאל לוי, אמת ומשפט, עמ' רמו) בדעת רשב"ג, ליד ציון הערה 573, שמזכיר "ושונא מתנות יחיה" גם במקום שהנותן נהנה.

יש לציין שרמב"ם, שכנים, א, ה, ושו"ע, חו"מ, קעא, י, פוסקים כרשב"ג, אלא שהשו"ע מביא גם את הפוסקים כחכמים בלשון "ויש חולקין". לכאורה אפשר לומר שהרמב"ם סובר שאין "ושונא מתנות יחיה" במקום שהנותן נהנה, ומה שפסק כרשב"ג אינו מטעם "ושונא מתנות יחיה" אלא מפני שהשותף יכול לומר "איני רוצה ליהנות כמו שמואל הנביא", כפי שנאמר בברכות י ע"ב שהרוצה שלא ליהנות יכול לעשות כך, כמנהגו של שמואל. אבל אגודת אזור (מרגליות, דרשות), דרוש שלישי לשבת שובה (ז ע"ב, בהגהה), כתב שאין לומר כך, שהרי הגמרא נימקה מטעם "ושונא מתנות יחיה", משמע שלולא זה כופין על מידת סדום, ואינו יכול לטעון שרוצה להיות כשמואל, כי שמואל לא פגע במישהו אחר בזה שלא נהנה, משא"כ כאן שזו פגיעה בשותף האחר.

סעודת מצוה, דרוש ז למתן תורה, דף מא ע"ב, כתב שאלישע ושמואל הנביא חולקים במחלוקת רשב"ג וחכמים, האם יש "ושונא מתנות יחיה" אם יש הנאה לנותן, והרי הנותן לת"ח נהנה מהמצוה, ולכן אלישע נהג ליהנות ושמואל נהג שלא ליהנות (ברכות י ע"ב).

דעה שגם רשב"ג סובר שאין "ושונא מתנות יחיה" אם הנותן נהנה: שו"ת דבר אהרן, סי' מט, אות ד, כתב שרשב"ג מסכים שאין "ושונא מתנות יחיה" אם הנותן נהנה מעצם הנתינה, כמו בנותן צדקה, שנהנה מהשכר, ורק בנידונו אמר שיש "ושונא מתנות יחיה", כי שם היתה לנותן לו רק תועלת עקיפה מהמתנה, והיה מעדיף להגיע לתועלת בלי לתת מתנה. גם ר' עקיבא משה שינברגר, אוצרות ירושלים (פרושים) גל' י (תשס"ח), עמ' רל [=בירור הלכה (זילבר), ח"ז, עמ' רכה], כתב שרק בנידונו רשב"ג סובר שיש "ושונא מתנות יחיה" אף שהנותן נהנה מהמתנה, כי אינו מקבל את ההנאה ממקבל המתנה, אלא מרוויח ממקום אחר, ולכן זה עדיין נקרא מתנה, אבל הוא מסכים שאם הנותן מקבל הנאה מהמקבל, כגון בנותן לאדם חשוב (ראה ליד ציון הערה 555), אין "ושונא מתנות יחיה" כי זה לא נקרא מתנה אלא מכר. לפי הסברו, בחלק מהמצבים שנאמר בטקסט שאין "ושונא מתנות יחיה" כי הנותן נהנה, רשב"ג יסבור שיש "ושונא מתנות יחיה" כי ההנאה באה ממקום אחר. גם באר צבי (קרייזר), תנינא, סי' ז (עמ' מט), מסביר שבנידונו של רשב"ג, הנותן היה מעדיף לקבל את חצי האמה הנוספת, ובליט ברירה הוא נותן את חצי האמה לשותפו, ולכן זה בגדר ויתור ומתנה ולא מכר, ואינו דומה למצב רגיל שהנותן נהנה מהנתינה כך שהנתינה היא בעצם מכר.

בדעת ר' אלעזר: שארית יעקב (אלגזי), פרשת בהעלותך, דרוש ב, דף סג ע"ג = עמ' ריד (הובא בדרך השער (נוניס), דרוש ו, בסעודת מצוה, דרוש ז למתן תורה, דף מא ע"א, ובנחמד למראה, דמאי, פ"ו, דף סה ע"א), ופרשת בלק, דף פו ע"ד בדפוס ליוורנו, חידושי חתם סופר, בבא בתרא יג ע"ב (הובא בפרדס יוסף (סקסובסקי) פרשת תרומה, עמ' קמא), הגהות מלוא הרועים, חולין מד ע"ב (הובא בשו"ת אבני דרך (פרינץ), חלק ז, סימן קצ, עמ' 447), ובספרו מלא הרועים, ח"ב, אות ש, שונה הלכות, רשב"ג, אות יב (קנט ע"א), אהלי שם (פרץ), או"ח, תרצה, אות ד (עמ' תקסד) = אוצר פסקי המועדים (פרץ), ח"ג, סי' ע (עמ' רעג-רעה), חידושי מרן הגר"ב סורוצקין, ב"ב, עמ' פ-פא, דברי שלום (יודייקין), חלק א, סי' לו (הובא במשחת שמן (תשסח), חלק א, סי' יא, ובאוצרות יהושע (שאול), ב"ב, סי' ו, עמ' תנא), אוצרות יהושע (שאול), ב"ב, סי' ו, עמ' תנא, וקול יעקב (שאול), דרוש כ (סא ע"ד), כותבים שר' אלעזר, שלא הלך לסעודה שהוזמן אליה (בניגוד לר' זירא), כמסופר בחולין מד ע"ב ומגילה כח ע"א, סבר כרשב"ג, שיש "ושונא מתנות יחיה" גם אם הנותן נהנה.

גם אגודת אזור (מרגליות, דרשות), דרוש שלישי לשבת שובה (טז ע"ד) (הובא בפתחי תשובה, חו"מ, קעא, סי' ק, כתב שמחלוקת ר"א ור"ז היא מחלוקת חכמים ורשב"ג, והוא פוסק (בדף יז ע"א) כר"א וכרשב"ג, מפני שבמחלוקת ר"א נגד ר' זירא, הלכה כר' אלעזר, שהרי היה מרא דא"י בימי ר' זירא, כאמור בנדה כ ע"ב; ועוד, שמה שכתב ר"ן על הרי"ף, גיטין כ ע"ב (בדפי הרי"ף), שאין "לעולם בהם תעבודו" אם האדון המשחרר מתכוון לטובת עצמו, הוא כחכמים, ומסוגיית גיטין לח ע"ב וברכות מז ע"ב מוכח שלא כר"ן (עיי"ש להוכחתו; יש לציין שאוצר המלך, על הרמב"ם, הלכות דעות, ה, ב, מפרש את הסוגיות שם כמו אגודת אזור). אבל ר' צבי יחזקאל מיכלזון, המובא בשירת ישראל (לנדא), דף ל ע"ב, כתב שהר"ן יכול לסבור כרשב"ג, שיש "ושונא מתנות יחיה" אף שהנותן נהנה כי בכל זאת המקבל נהנה בשעת הנתינה, ואילו בעבד, עיקר התועלת שהוא מקבל הוא רק אח"כ, כשהוא כבר ישראל, אלא שהשחרור מתחיל כשהוא עבד, ולכן האיסור קל יותר, ולכן מתירים אם יש תועלת לאדון.

ר' חיים אלעזר שפירא, בספרו הגהות הירושלמי, על ירושלמי שביעית, ח, ז, כתב שר"א למד הנהגה זו מר' יוחנן, שמבואר בירושלמי שם ששילם עבור יין ששתה, והיינו שלא הסכים לקבל אותו במתנה מטעם "ושונא מתנות יחיה", אף שבעל היין היה מרוויח מזה שר' יוחנן יקבל, שירבו אצלו הקונים שיראו שר' יוחנן סומך על כשרותו, הרי שר' יוחנן החמיר שלא לקבל מתנה גם כשהיתה תועלת לנותן, וכן ר"א לא רצה לקבל מתנה גם במצב שהנותן נהנה. נחלת דבש (ליפשיץ), מהדו"ת, סי' ד, אות ח (עמ' קסה-קסו), מקשה עליו, הרי בסוטה כא ע"א נאמר שר' יוחנן קיבל פרנסה מהנשיא. הוא מיישב שהנשיא פירנס אותו כשלמד, ומותר לת"ח לקבל דורון בגלל תורתו, ובירושלמי שם המתנה היתה בלי קשר ללימוד שלו.

אוצר המלך, על הרמב"ם, הלכות דעות, ה, ב, כתב שמחלוקת ר"א ור"ז היא מחלוקת רבנן ורשב"ג, ולכן רמב"ם שפסק כרשב"ג (כמצוין בהערה 574) פסק כר"א, ולכן כתב בהלכות דעות שם שת"ח לא ייחנה מסעודת הרשות חוץ מסעודת תלמיד חכם בבת תלמיד חכם - וטעמו משום "ושונא מתנות יחיה"; ואילו מי

שפסק כחכמים (כמצוין בהערה 578), סובר שמותר לת"ח לאכול בסעודת הרשות אם מתכבדים בו, חוץ מסעודת נישואין של בת תלמיד חכם לעם הארץ, שאינה רצויה (פסחים מט ע"ב). מילי דמרדכי, על הרמב"ם, הלכות זכיה, יב, יז, כותב שהרמב"ם פוסק כר"א ש"יושנא מתנות יחיה" אמור גם בהזמנה לסעודה, ולכן לא כתב שמותר כשמזמינים. אבל ראה הערה 93, שעבודת שלמה כותב שהרמב"ם פסק כר' זירא.

שו"ת אגרות משה, חו"מ, חלק ג, סימן כא = דברות משה, ב"ב, ח"א, סי' יב, הערה סט, ואורחות מתנה, סי' יד, פרק א (עמ' תה-תו), מעלים אפשרות שמחלוקת ר"א ור"ז היא מחלוקת רבנן ורשב"ג. אבל אגרות משה מעלה אפשרות גם שהמזמין אינו נהנה כל כך מהמוזמן שבשביל זה לבד יזמין אותו, אלא כוונתו גם להנות את המוזמן, ולכן יש "יושנא מתנות יחיה", ורק בנידון של רשב"ג אין "יושנא מתנות יחיה", מפני שיש תועלת גדולה לשותף שרוצה לחלוק, יותר מהנאת השותף האחר מהמתנה. מצד שני, הוא מעלה אפשרות הפוכה: בסעודה אין "יושנא מתנות יחיה" מפני שהמזמין מוכרח להזמין בחינם כדי לקבל את הכבוד, שהרי אילו המוזמן הי משלם למזמין לא היה למזמין כבוד, ולכן אין זה בגדר מתנה בכלל, כיון שתועלת הנותן תלויה בכך שהמקבל לא ישלם; ואילו בנידון של רשב"ג יש "יושנא מתנות יחיה", מפני ששותף א היה שמח אילו שותף ב היה משלם לו על תוספת השטח, כי גם אז היה שותף א נהנה מהחלוקה, ונמצא שמה שנתן לשותף ב בחינם אינו טובה לשותף א, והטובה שלו היא רק בהסכמתו לחלוק, וכל הטובה מהנתינה בחינם היא לשותף ב, ולכן זו מתנה.

ר' עקיבא משה שינברגר, אוצרות ירושלים (פרשים) גל' י (תשס"ח), עמ' רלא [=בירור הלכה (זילבר), ח"ז, עמ' רכה], כותב שההיתר כשיש הנאה לנותן אינו ברור, כי בפשטות רשב"ג ור"א חולקים עליו.

אבל ראה הערה 93, פרשנים שכתבו שר' אלעזר סובר שאין "יושנא מתנות יחיה" אם הנותן נהנה. **דעת ר' גידל:** אפשר להסביר שבשאלה זו נחלקו חכמים במעשה בר' גידל (שהובא בהערה 1): ר' אבא סבר שאין "יושנא מתנות יחיה" באותו מקרה, כיון שהמניע שלו בנתינת המתנה היה שלא רצה למכור את הקרקע כי אין זה סימן טוב למכור את הקרקע הראשונה שנקנתה (כאמור בסוגיה שם), וסבר שאם הנותן אינו נותן כדי להיטיב עם המקבל אלא מטעם אחר, אין "יושנא מתנות יחיה", ולכן חשב שר' גידל יסכים לקבל ממנו (וכך הסביר ודרשת וחקרת (סוגיות), חלק ו, עמ' ל, את דעת ר' אבא); ור' גידל סבר שיש "יושנא מתנות יחיה" גם במצב שהנותן נותן ממניע אחר, למען עצמו. בדומה מסביר דברי שלום (יודייקין), חלק א, סי' לו: ר' אבא סבר שבנידון לא היה "יושנא מתנות יחיה" כי הוא נתן מפני שר' יצחק נפחא פסק לו שיתן לר' גידל, ואין בזה משום גזל וחמדה (הטעם ליד ציון הערה 37) כי ר' גידל נוטל את שלו, ור' גידל סבר שגם בזה יש "יושנא מתנות יחיה" כי עוד לא זכה בשדה, והוא כנהנה משל אחרים. אבל יוסף עליו (מונטיקו), דרוש למתן תורה, דף נט ע"א, כותב ששם ר' אבא לא נהנה שהרי נתן בעל כרחו, ולכן היה במתנה משום "יושנא מתנות יחיה".

בקיית מערת המכפלה: יד המלך (פלומבו), פרשת חיי שרה (ו ע"א), כותב שאברהם לא רצה לקבל את מערת המכפלה במתנה מעפרון אף שעפרון נהנה מזה שאדם חשוב מקבל ממנו, כי הוא סבר כרשב"ג שגם אז יש "יושנא מתנות יחיה". כמו כן, באר צבי (קריזר), תנינא, סי' ז (עמ' מט), כותב שר' בחיי, בראשית כג, טו, שאומר שאברהם לא רצה לקבל את מערת המכפלה מעפרון במתנה מטעם "יושנא מתנות יחיה", אף שאברהם היה אדם חשוב בעיני בני חת, סובר שיש "יושנא מתנות יחיה" גם אם הנותן נהנה. אבל דברי אמת, דרוש ג (דף ו ע"ד), כותב שאברהם היה מוכן לקחת את השדה מעפרון במתנה, כי היה מוכרח לקבל, כיון שלא היה לו מקום אחר לקבור את שרה.

בקבלת התורה: דרכי הים, דרוש ג לספר תורה (יד ע"א), כותב שלפי דעה זו, שיש "יושנא מתנות יחיה" גם אם הנותן נהנה, צריך לומר שהסיבה שאיננו עוברים ב"יושנא מתנות יחיה" בקבלת התורה, היא משום שאנו טורחים בה ככל יכולתנו ללמוד אותה, ולכן זה נחשב מכר ולא מתנה.

עוד הסברים כך: ערך שי, חו"מ ז, ז, ס"ק ה, תולה במחלוקת האם יש "יושנא מתנות יחיה" במקום שיש תועלת לנותן, את השאלה (שדן בה ברכי יוסף, חו"מ, ז, ס"ק כא), בבעל דין שבורר לו כדין את אוהבו של בעל הדין האחר - האם האחר יכול להתנגד בטענת "יושנא מתנות יחיה", מחשש שאוהבו יזכה אותו שלא כדין. הוא כותב שלפי הדעה שאין "יושנא מתנות יחיה" במקום שיש תועלת לנותן, בעל הדין האחר אינו יכול להתנגד. ודבריו קשים, שהרי כאן אין לראשון תועלת בבירור דין שאוהב את שכנגדו.

אורחות מתנה, סי' יד, פרק א (עמ' תה), כותב שקצות החושן, קס, ס"ק ב, סובר שיש "יושנא מתנות יחיה" גם אם יש תועלת לנותן, שהרי הוא מזכיר "יושנא מתנות יחיה" בנידון (עיי"ש, שהמקרה מורכב), אף שנתיות המשפט, קס, ס"ק א, כותב על אותו נידון שאין "יושנא מתנות יחיה" כי הנותן נתן לטובת עצמו. חידושי מרן הגר"ב סורוצקין, ב"ב, עמ' פא, כותב שקצות החושן סובר שיש "יושנא מתנות יחיה" גם בנותן שמתכוון לטובת עצמו, ונתיבות המשפט סובר שאין בזה "יושנא מתנות יחיה", והוא כותב כך בדעת הרא"ש, ב"ב, פ"א, סי' יז, וזה מתאים למה שהרא"ש, ב"ב, פ"א, סי' נ, פסק כחכמים ולא כרשב"ג. אבל לאמיתו של דבר, נתיבות המשפט לא נימק שהנותן נתן לטובת עצמו, אלא שבכלל לא היתה מתנה, כי מי שמשתמש בכותל אינו משתמש מתוך טובה שעשה לו שכנו אלא כי זה כותל שלו, כיון שהשתתף בהוצאות בנייתו.

שו"ת שרגא המאיר, חלק ג, סי' צ, מביא את המחלוקת אם יש "יושנא מתנות יחיה" בנותן שמתכוון לטובת עצמו.

הבחנה: ברכת אברהם (ארלנגר), ב"ב יג ע"ב, כותב שר' זירא סובר שגם לרשב"ג, בהזמנה לסעודה אין "יושנא מתנות יחיה", כיון שהמוזמן שמתכבדים בו הוא הנותן, כמו במתנה לאדם חשוב, שבה גם לרשב"ג אין "יושנא מתנות יחיה". אבל שו"ת דבר אהרן, סי' מט, אות ג, דוחה את דבריו, שהרי בכל זאת גם המוזמן נהנה.

עוד כותב ברכת אברהם, שרשב"ג מסכים שאם בית דו-קומתי שקע, ובעל הבית (בעל הקומה התחתונה) רוצה לסתור את הבית ולבנותו מחדש, ומציע לבעל העלייה (הקומה השנייה) לשכור לו בית אחר בינתיים,

המקבל, שלגביו זו מתנה¹²⁹. דעה זו מתאימה לנימוק¹³⁰ שראוי להסתפק במועט, שלפיו לא חשוב אם הנותן מתכוון לטובת עצמו, העיקר שלא ראוי שהמקבל יקבל מה שלא מגיע לו בדין, כניצול חסד של חברו. גם הנימוק¹³¹ שאין לחמוד ממון של אחר שייך גם אם הנותן נהנה¹³². גם הנימוק שצריך בטחון בה¹³³ שייך גם אם הנותן נהנה, כי בכל זאת המקבל מרגיש שהוא חי מכוח המתנה ולא מה¹³⁴. גם ההסבר ש"ושווא מתנות יחיה" הוא סייג לגזל, שקבלת חפץ של אחר בחינם מרגילה ליהנות מדבר של אחרים, שייך גם כשהנותן נותן להנאת עצמו¹³⁵.

2. לצורך מצווה

מותר לקבל מתנה לשם מצווה, ואין בכך משום "ושווא מתנות יחיה"¹³⁶, מטעמים אחדים: (א) "שומר מצוה לא ידע דבר רע"¹³⁷, ולא ייתכן שיתקצרו ימיו בגלל מצווה¹³⁸. (ב) הנימוק¹³⁹ שהמקבל מתנה מעורר על עצמו דין בכך שהוא מראה שאינו מסתפק במה שיש לו, לא שייך בקבלה שהיא לצורך מצווה¹⁴⁰. (ג) אין "ושווא מתנות יחיה" במקום שהנותן נהנה¹⁴¹, וכאן הנותן מקבל שכר על

ואין לבעל העלייה שום טירחה בכך, אינו יכול לסרב בטענת "ושווא מתנות יחיה", כי עיקר הבנייה היא עבור בעל הבית, הנותן, אלא שא"א לבנות בית בלי לסתור ולבנות את העלייה, ולכן אין זו מתנה, שלא כבנידונו של רשב"ג, שבו שותף אחד נותן חלק משלו לחברו.

¹²⁹ אגודת אזור (מרגליות, דרשות), דרוש שלישי לשבת שובה (טז ע"ד); דברי יצחק (רבינוביץ) - דברי חיים, דרוש א, דף ה ע"א (בטעם דעה זו). מנימוק זה עולה שאם התועלת לנותן כרוכה ב**חיסור** של המקבל, גם לדעה זו אין "ושווא מתנות יחיה".

¹³⁰ לעיל, ליד ציון הערה 32.

¹³¹ לעיל, ליד ציון הערה 33.

¹³² עבודת שלמה, סי' ד, עמ' לא.

¹³³ לעיל, ליד ציון הערה 25.

¹³⁴ אהלי שם (פרץ), או"ח, תרצה, אות ד (עמ' תקסה) = אוצר פסקי המועדים (פרץ), ח"ג, סי' ע (עמ' רעג-רעה). גם אורה זו תורה (וילהלם), פרשת לך לך, עמ' לח, עבודת שלמה, סי' ד (עמ' לא), ואורחות מתנה, סי' יד, פרק א (עמ' תו), כותבים שהטעם של בטחון שייך גם בנותן שנהנה מהנתינה, כי צריך לסמוך רק על ה'. כמו כן, משחת שמן (תשסח), חלק א, סי' יא, כותב שהטעם של בטחון שייך גם בנתינה לאדם חשוב, שבה הנותן נהנה, כיוון שגם כאן המקבל מקבל מאדם ולא מה'.

כמו כן, באר צבי (קרייזר), תנינא, סי' ז (עמ' מט), מביא שחבצלת השרון כתב שהטעם של בטחון שייך גם אם הנותן נהנה, ולכן הרמב"ם, שכתב את הטעם של בטחון (ליד ציון הערה 24), פסק כרשב"ג שגם בכגון זה יש "ושווא מתנות יחיה" (כפי שצוין בהערה 128). אבל באר צבי מעיר שאם הנותן נהנה, זה לא מתנה אלא מכר, וא"כ גם לטעם של בטחון אין "ושווא מתנות יחיה".

גם דברי שלום (יודייקין), חלק א, סי' לו (הובא במשחת שמן (תשסח), חלק א, סי' יא, ובאוצרות יהושע (שאלו), ב"ב, סי' ו, עמ' תנא), כותב שהנימוק שיש לבטוח בה' שייך גם אם הנותן נהנה, כי בכל זאת המקבל נהנה מאחרים ואינו בוטח בה'.

אורחות מתנה, סי' יד, פרק ב (עמ' תלה), כותב לגבי מי שנותן תרומה לעילוי נשמת קרוביו או לעילוי נשמתו כשימות, ששייכים לגביו הנימוק שבגלל זה המקבל יימנע מלהוכיח אותו, והנימוק של ביטחון, כי עליו לבטוח בה' שיזמן לו את צרכיו. דבריו שייכים בכל נותן שיש לו תועלת, אבל בעמ' תד ובמקומות נוספים הוא כותב כדבר פשוט שאין "ושווא מתנות יחיה" אם יש לנותן תועלת.

¹³⁵ שיעורים באוריתא (מלריך), פרשת לך לך, עמ' כח.

¹³⁶ דרישה, חו"מ, רמט, ה (הובא בשו"ת אבני דרך (פרינץ), חלק ז, סימן קצ, עמ' 450); זר זהב על סי' המכריע חלק ג, סי' טו, אות ד; שו"ת שרגא המאיר, חלק ג, סי' צ; הלואה מאוזנת (מהד' תש"ע), פרק י, אות כב (עמ' 62) (כגון צדקה או החזקת לומדי תורה).

כאן מדובר גם בנתינה שאינה מצווה ממש, אלא מביאה למצווה: על נתינה שהיא מצווה ממש נדון גם בפרקים נפרדים, כגון על צדקה, מתנות כהונה, משלוח מנות, נתינת בן לאביו, ונתינה לת"ח.

אורחות מתנה, סי' יד, פרק ב (עמ' תלו), מעלה אפשרות שהמקבל מתנה כדי שיוכל לעמוד בנסיונות ולא יעבור עבירות (כגון שבגלל עוני הוא נאלץ לעסוק בעבודה שעיסוקה עם נשים - עיין שם בראייתו), אין בכך "ושווא מתנות יחיה".

הדרישה (הובא בשו"ת דבר אהרן, סי' מט, אות ה) מסביר בכך מדוע אברהם קיבל מתנות מפרעה בתחילה: היה בזה צורך מצווה, כדי שהמצרים יחשבו ששרה היא באמת אחותו, וכל אחד מהם יחניף לו, בתקווה שיתננה לו, והתחרות ביניהם תביא לכך שהיא תישאר עם אברהם, וימנע ממנה איסור, וימנע מהם להרוג אותו; וקיבל מפרעה בסוף, וכן קיבל מאבימלך, כדי שלא יחשבו שהתעלל בה ואח"כ השליך אותה. להסברים נוספים איך אברהם קיבל מתנות מהמצרים, ראה בנספח.

דעה חולקת: עבודת שלמה, סי' טו, עמ' סה, ובמקומות נוספים, כותב ש"ושווא מתנות יחיה" נוהג גם בדבר מצווה.

¹³⁷ קהלת ח, ה.

¹³⁸ שו"ת שרגא המאיר, חלק ג, סי' צ; זכרון ישראל (שפירא - בלאזוב), גלי' סג (הובא אוצרותיהם של צדיקים (פרלוב), מועדים, ח"ב, עמ' תקסו); אמת ליהודה (אלטר), מגילה כח ע"א (שמצווה מגינה).

¹³⁹ ליד ציון הערה 69.

¹⁴⁰ אמת ליהודה (אלטר), מגילה כח ע"א.

המצווה, כמו שנאמר¹⁴² לגבי מתנה לת"ח¹⁴³. (ד) המקבל לא נחשב נהנה מהמתנה, שהרי "מצוות לאו ליהנות ניתנו"¹⁴⁴. כמה דוגמאות לדבר:

(א) מי שהיה צריך כסף כדי לשאת אשה, והיה לו ספר תורה, ורצה למכורו לשם כך, ומישהו הציע לו מתנה במקום שימכור את ספר התורה - החיד"א¹⁴⁵ פסק שהוא חייב לקבל את המתנה, משני טעמים: (1) בעצם אסור למכור ספר תורה, אלא שמכירתו הותרה אם היא נחוצה לו כדי לשאת אשה, וכאן שהוא יכול לשאתה בלי למכור, אסור לו למכור; ו"שו"א מתנות יחיה" הוא זהירות בעלמא, והוא נדחה מפני האיסור למכור ספר תורה; הרי ש"שו"א מתנות יחיה" נדחה לצורך מצווה. (2) לפי העקרון שאין "שו"א מתנות יחיה" אם הנותן מתכוון לתועלת עצמו¹⁴⁶, הרי כאן שהנותן נותן את המתנה לצורך מצווה, כדי שלא יצטרך הלה למכור ספר תורה, הוא עושה לטובת עצמו, ואין "שו"א מתנות יחיה"; וגם מנימוק זה עולה ש"שו"א מתנות יחיה" נדחה לצורך מצווה. על סמך פסיקה זו, פסק ר' יצחק זילברשטיין¹⁴⁷ שחולה שצריך כסף להוצאות רפואתו, עדיף שיקבל כסף במתנה משימכור ספר תורה, מאותם טעמים.

(ב) אם ישראל וגוי שותפים בשתי בהמות, ורוצים לאכול את שתיהן ביום טוב (שמותר לישראל לשחוט את שתיהן, כדי לקבל את חלקו מכל אחת, אף שאסור לשחוט ביום טוב בשביל גוי), והגוי מוכן לתת לישראל את הטובה יותר כולה, הוא צריך לקבל אותה ואסור לו לשחוט את השניה¹⁴⁸.

¹⁴¹ כאמור ליד ציון הערה 91.

¹⁴² ליד ציון הערה 488.

¹⁴³ חשו"ק חמד, סוטה מז ע"ב. הוא אומר כך בלשון "אפשר", לגבי קבלת מתנה לכבוד שבת.

¹⁴⁴ שאלת שלמה, ח"א, סי' שמו. הוא נוקט שישתמש במתנה למצווה שלא היה מקיים לולא זה. אבל עולה מדבריו (שנביא ליד ציון הערה 413) שלגבי אב שנותן מתנה לבנו, עצם המצווה שהבן מקיים כיבוד אב בהסכמתו לקבל, אינה סיבה לשלול "שו"א מתנות יחיה".

¹⁴⁵ שו"ת חיים שאל, ח"א, סי' עד, אות מב (הובא בשו"ת נשמת כל חי, חלק א, סי' נו, בשו"ת נטעי איתן, תליתאי, סי' טו, בזכור לאברהם, תשסב, חלק א, עמ' תריב, באוצרות יהושע (שאל), ב"ב, סי' ו, עמ' תנג, ובס' בשבילי המנהג, שבת ומועדים, ח"ב, עמ' רצ). בספרו שירי ברכה, יו"ד, רע, אות ד (הובא בדעת קדושים, יו"ד, רע, מקדש מעט, אות טו), הוא מזכיר את פסיקתו זו. חדותא דשמעתא (קמלהר), חלק א, קונטרס נהר שלום, אות יא (עמ' 7), מסכים אתו.

יסודי ישרון, חלק ב, עמ' קנד, מקשה על חיים שאל, ששו"ע יו"ד, רע, א, כותב שאסור למכור ספר תורה גם אם הוא נוטל צדקה כדי שלא יהיה לו מה לאכול, אבל מותר למכור כדי לשאת אשה וללמוד תורה, ולא אומרים שבמקום למכור ספר תורה יקבל צדקה כדי שיוכל לשאת אשה וללמוד תורה; ואין אומר חיד"א שבמקום למכור ספר תורה יקבל מתנה? הוא מתרץ שקבלת צדקה היא בזיון ואינו חייב בכך, משא"כ קבלת מתנה שאין בה בזיון (וראה סמוך, הבחנה אחרת של עבודת שלמה). בעמ' קנה הוא מתיר מטעם אחר (כך נראית כוונתו): טעם "שו"א מתנות יחיה" הוא שהנותן מתכוון שהמקבל ישיב לו טובה, ואין זה רצוי שהמקבל יהיה משועבד לו (ראה בשמו בהערה 70), וכאן שהוא נותן לו לצורך מצווה, אינו מצפה שישיב לו טובה, ולכן אין "שו"א מתנות יחיה".

אורחות מתנה, סי' יד, פרק ב (עמ' תלג), מעיר שמדברי החיד"א אפשר להוכיח רק שמותר לקבל מתנה אם בלעדיה יבטל מצווה בפועל, כמו בנידונו, שיצטרך למכור ספר תורה ולבטל בכך בפועל את מצוות כתיבת ספר תורה; אבל אין להוכיח שמותר לקבל מתנה אם בלעדיה רק **יפסיד אפשרות** לקיים מצווה.

ועתה כתבו (גולדשטוף), סי' יד (עמ' קט), מעיר על נימוקו השני של החיד"א, שהנותן נותן לטובת עצמו, ששער משפט, שנביא בהערה 587, מעלה אפשרות שגם בנותן לתועלת עצמו, יכול המקבל לסרב לקבל, ולפי זה כאן יוכל לסרב לקבל את המתנה, ואז יוכל למכור את ספר תורה.

החיד"א מוסיף לנמק, שרוב האנשים מוכנים לקבל מתנות. ועתה כתבו, שם, מבאר את הנימוק, שמן הסתם גם אדם זה מקבל מתנות בדרך כלל, ולכן אינו יכול לסרב לקבל דווקא עכשיו, כדי שיוכל למכור ספר תורה.

דעה חולקת: ר' פתחיה מנקין, המובא בחדותא דשמעתא (קמלהר), חלק ב, קונטרס צילותא דשמעתא, סי' יב (יא ע"א), חולק על החיד"א, מתוך דיוק מירושלמי ביכורים, ג, ו, לפי מראה הפנים שם, שמותר למכור ספר תורה כדי ללמוד תורה ולשאת אשה אם אין לו כסף לכך, וגם אם הוא יכול להשיג כסף ע"י איסוף צדקה אינו חייב ליטול צדקה, ולפי זה גם אינו חייב ליטול מתנה (כקושיית יסודי ישרון הנ"ל). עבודת שלמה, סי' ו (עמ' לח), משיב על כך, שאמנם אינו חייב **ללכת** לאסוף צדקה או לבקש ממישהו מתנה, אבל אם מישהו **מציע** לו מתנה, עליו לקבל אותה כדי להימנע ממכירת ספר תורה.

שו"ת שואל ונשאל, חלק ה, יו"ד, סימן קכא, מעלה אפשרות שהדין רשאי למכור ספר תורה לשאת אשה אם יש לו דבר אחר למכור, הוא משום שאז נחשב שיש לו ממון, אבל זה שיש מי שמציע לו מתנה אינו נחשב שיש לו ממון, כיון ש"שו"א מתנות יחיה", שלא כחיד"א; אבל זאת רק במי שמקפיד בדרך כלל לא לקבל מתנות.

¹⁴⁶ לעיל, ליד ציון הערה 91.

¹⁴⁷ שושנת העמקים (כולל הלכה ורפואה), קונטרס ורפא ירפא, אות נו (עמ' קטז).

¹⁴⁸ מגן אברהם, תצח, ס"ק כא.

אליהו רבה, תצח, ס"ק כא, חולק על מגן אברהם, אבל טעמו הוא שהישראל יכול לטעון שהוא מעדיף את הבהמה האחרת, ואין זה קשור ל"שו"א מתנות יחיה", כפי שמעיר שו"ת שארית יוסף (ידיד), ח"ב, חו"מ, סי' ב (עמ' רכה-רכו).

אף שבזה הוא מקבל מתנה מהגוי (ההפרש בין ערכה של הבהמה הטובה לבין ערכן של שני חצאי הבהמות), הדבר מותר, משני טעמים: (1) "ושונא מתנות יחיה" היא רק מידת חסידות, ואינו דוחה את האיסור לשחוט ביום טוב בשביל גוי. (2) כאן אין "ושונא מתנות יחיה", כי אינו מקבל את המתנה כדי להתעשר אלא כדי להימנע ממלאכה ביו"ט.¹⁴⁹

(ג) מצב דומה הוא בישראל שזקוק לבשר ביום טוב, ויש בהמה שחציה שלו וחציה של גוי, אבל **ישראל אחר** מוכן לתת לו בשר במתנה כדי שלא יצטרך לשחוט אותה. ר' בצלאל שטרן¹⁵⁰ פסק שהוא חייב לקבל את המתנה, כי שחיטת בהמה שיש בה שותפות גוי ביום טוב הותרה רק מדוחק, והאיסור הזה לא נדחה מפני "ושונא מתנות יחיה". אך הוא מסייג זאת¹⁵¹, שאם קבלת המתנה תעציב אותו בגלל "ושונא מתנות יחיה", ולא יהיה לו עונג יו"ט, מותר לו לשחוט את הבהמה ולסרב לקבל את המתנה.

(ד) אם המתנה תביא קירוב דעת בין המקבל לנותן, ותוכל להשפיע עליו לטובה, אין "ושונא מתנות יחיה".¹⁵²

(ה) מי שאין לו ארבעת המינים בסוכות, ולא יוכל לקיים את המצווה בלי לקבל אותם במתנה, אין בכך משום "ושונא מתנות יחיה".¹⁵³ אבל אחרי שהוא מקיים בהם את המצווה, עליו להחזיר אותם לנותן.¹⁵⁴

(ו) בקבלת ספר תורה במתנה אין "ושונא מתנות יחיה", משני טעמים: (1) הטעם של חוסר בטחון¹⁵⁵ לא שייך כאן, שהרי "מצוות לאו ליהנות ניתנו", כך שהלימוד בספר אינו נחשב הנאה¹⁵⁶; (2) ייתכן שהמקבל מקיים מצוות כתיבת ספר תורה בקבלתו¹⁵⁷, ואם כן, "ושונא מתנות יחיה" נדחה מפני המצווה¹⁵⁸. גם בקבלת ספרי קודש אחרים במתנה אין "ושונא מתנות יחיה".¹⁵⁹ כי התורה עצמה היא חיים, שנאמר "כי היא חייך"¹⁶⁰; ועוד, שהנותן נהנה בכך שהמקבל מעיין בספרו, ועוד, שיש לנותן זכות בעצם נתינת הספר, ונמצא שהנותן נהנה מהנתינה ואין זו מתנה¹⁶¹.

¹⁴⁹ שו"ת בצל החכמה, ח"ו, סי' סג, אות ב (כל התשובה נדפסה גם בדרך כוכב מיעקב, גל' ד, עמ' קט-קיב). ר' עקיבא משה שינברגר, אוצרות ירושלים (פרושים) גל' י (תשס"ח), עמ' רלב [=בירור הלכה (זילבר), ח"ו, עמ' רכו], מסביר, שהאיסור לשחוט ביו"ט לחינם יותר חמור מ"ושונא מתנות יחיה".

מנחת פתים, או"ח, תצח, יא, ושו"ת שארית יוסף (ידיד), ח"ב, חו"מ, סי' ב (עמ' רכה-רכו), מסבירים את דברי מגן אברהם, בכך שאין "ושונא מתנות יחיה" במתנה מגוי. ראה ליד ציון הערה 415 ואילך, בשאלה אם "ושונא מתנות יחיה" אמור במתנה מגוי.

¹⁵⁰ שו"ת בצל החכמה, חלק ו, סי' סג, אות ג. הוא מעיר שלפי מנחת פתים, שם, שהסביר שמגן אברהם מחייב לקבל את המתנה בנידונו כי בגוי אין "ושונא מתנות יחיה", כאן אינו חייב לקבל את המתנה, כי הנותן הוא יהודי ויש "ושונא מתנות יחיה". שם, אות ד.

¹⁵¹ שו"ת שבט הלוי, חלק ו, סי' רכט. זר זהב, על ס' המכריע, חלק ג, סי' טו, אות ד.

¹⁵² ר' ירוחם אלטשולר, "אור הנעלם", סיני יד, עמ' י. הוא מביא גירסה מכתב יד בסוכה מא ע"ב שלפיה ר"ע החזיר את האתרוג שנתן לו רבן גמליאל מטעם "ושונא מתנות יחיה", והוא מסביר שלא היה "ושונא מתנות יחיה" בקבלת האתרוג כי ר' עקיבא היה זקוק לו לקיום המצווה, אבל אחרי שקיים את המצווה, החזיר אותו מפני שמעתה חל "ושונא מתנות יחיה", ואף שבשעת הנתינה לא היה משום "ושונא מתנות יחיה", מכל מקום, ברגע שהתבטל הצורך במתנה, חזר "ושונא מתנות יחיה". יש להעיר שאין גירסה כזאת בכתבי היד שבאתר האינטרנט "הכי גרסינן".

¹⁵³ ליד ציון הערה 25.

¹⁵⁴ ר' משה פרלמוטר, המובא בשו"ת דמשק אליעזר (פרלמוטר), סי' קלה. בתחילת דבריו הוא נוקט שאין בכך "ושונא מתנות יחיה" אם המקבל מתכוון לקבלו בגלל חביבות ספר תורה ולא לשם ממון, אבל הנימוקים שהבאנו בטקסט שייכים בכל מצב.

¹⁵⁵ דמשק אליעזר שם דן בשאלה האם המקבל מקיים בקבלתו את מצוות כתיבת ספר תורה.

¹⁵⁶ ועתה כתבו (גולדשטוף), סי' יד (עמ' קט). הוא מנמק עוד, שהנותן נהנה מנתינתו, שבכגון זה אין "ושונא מתנות יחיה", כפי שראינו ליד ציון הערה 91. אולי כוונתו היא שהוא נהנה בכך שהוא גורם למקבל לקיים מצווה. אבל יש להעיר שיש מצבים שמצד הנותן, אסור לתת ספר תורה במתנה - עיין שו"ת הריב"ש, סי' רפה.

אבל עבודת שלמה, סי' ו (עמ' לט), כותב שאינו חייב לקבל את ספר התורה במתנה, כדי לקיים את המצווה (שלא כמו בנידונו של חיים שאל, ליד ציון הערה 145, ששם חובה לקבל את המתנה), כמו שמי שאין לו ממון אינו חייב במצוות כתיבת ספר תורה.

¹⁵⁷ שבט מנשה (גרסברג), סי' כד; שו"ת שרגא המאיר, חלק ג, סי' צ, בשם האדמו"ר מגור. ואברהם זקן, מערכת ס, אות ו (הובא בשו"ת ושננת, חו"מ, ח"א, עמ' צז), כותב שגם מי שאינו מקבל מתנות, יקח תרומות כדי לכרוך ספרים של הישיבה, כדי שלא ייקרעו ויתבזו (אבל הוא אינו מזכיר "ושונא מתנות יחיה").

¹⁵⁸ ר' יצחק ירוחם דיסקין, מוריה, גל' רלא, עמ' עז.

¹⁵⁹ עבודת שלמה, סי' טו (עמ' סה).

(ז) בקבלת שמן לנר חנוכה במתנה אין "ושונו מתנות יחיה" כי היא דבר מצווה¹⁶².
 (ח) לווה שאין לו במה לפרוע את חובו, ומישהו מציע לו מתנה כדי שיוכל לפרוע, הוא חייב לקבל את המתנה¹⁶³, מפני שהמצווה לפרוע חוב, שהיא חמורה עד כדי כך שבית דין כופה על הלווה לקיימה¹⁶⁴, ונקרא רשע אם אינו פורע, שנאמר "לווה רשע ולא ישלם"¹⁶⁵, דוחה את "ושונו מתנות יחיה"¹⁶⁶.
 (ט) לדעת ר' יונה בלומברג, מותר לקבל מתנה כדי לעלות לא"י¹⁶⁷. אבל ר' שלמה קלוגר¹⁶⁸ כותב שמי אין לו כסף להוצאות הדרך ולמחייתו בא"י, אינו חייב לקבל מתנות כדי לעלות, שהרי "ושונו מתנות יחיה"; ומלבד זה, בעלייתו הוא מצמצם את חלקם של העניים האחרים בא"י.
 (י) אין "ושונו מתנות יחיה" בנטילת מתנה לכבוד שבת, שהרי היא מקור הברכה ולא ייתכן שבגללה ימות¹⁶⁹. ר' שלמה זלמן בהר"ן לא הסכים לקבל מתנות, ככלל, אבל הסכים לקבל כפיות שנחקק עליהן "לכבוד שבת קודש"¹⁷⁰.

הוא מציין כמקור את הדרשה "ומצדיקי הרבים" - זה הממציא ספרים לאחרים. אבל דרשה כזאת אינה ידועה. יש דרשה דומה בכתובות נ ע"א: "הון ועושר בביתו וצדקתו עומדת לעד וכו'" - זה הכותב תורה נביאים וכתובים ומשאילן לאחרים".

¹⁶² ר' יצחק ירוחם דיסקין, מוריה, גל' רלא, עמ' עז.
¹⁶³ משנת יעבץ (מנדלסון), סי' עד; חבלים בנעימים, חלק ג, סי' י (ובא בנחלת שמעון (קרסנר), מלכים ב, ח"א, סי' ו, אות ג, הערה 7); דבר תורה (אברהם), בראשית, עמ' קד.
 עבודת שלמה, סי' ו (עמ' לח), נותן עצה, שהנותן יתן את הכסף למלווה, כפרעון החוב. אבל יש להעיר שייתכן שגם על כך יוכל הלווה לטעון "ושונו מתנות יחיה", כי בעצם זו מתנה ללווה, שהנותן פוטר אותו מחובו.

עבודת שלמה, סי' טו, עמ' סג, כותב שגם מי שחייב רק **לפנים משורת הדין**, ואין לו במה לשלם, ומישהו נתן לו מתנה כדי שיוכל לשלם, אינו רשאי לסרב מטעם "ושונו מתנות יחיה".

ראיות: חבלים בנעימים מביא ראיה מש"ך, יו"ד, רנה, ס"ק א (הובא בנטעי איתן, תליתאי, סי' טו), הכותב שמי שיש לו בנות ואין לו במה להשיאן **חייב** לקחת צדקה, וזאת אף שהחוב להשיא את בנותיו הוא רק מדברי קבלה (שו"ע, אהע"ז, נח, א, נוקט על כך: "ציוו חכמים"), וקל וחומר בפריעת חוב שהיא מצווה דאורייתא, שהלווה חייב ליטול צדקה כדי לשלם, והרי נטילת מתנה קלה יותר מנטילת צדקה, שהרי מי שיש לו 200 זוז אסור לו ליטול צדקה (משנה פאה, ח, ח), ואילו הימנעות מקבלת מתנה היא רק מדת חסידות. והוא כותב שאף ששו"ע, יו"ד, רמ, ה, אומר שאין חובה לאסוף צדקה לשם כיבוד אב, אולי פריעת חוב חמורה יותר.

דבר תורה שם, ור' שלום אליהו שטאם, המאסף (קואינקא), שנה ו, סי' יג (יז ע"ב), מביאים ראיה ממה שנפסק בתחומים שונים שאסור לאדם לנהוג במידת חסידות אם בכך יפסיד מישהו אחר - עיין שם.
חובה או היתר: אמרי שפר (שפירא), פרשת לך לך, אמרי שפר (קלוגר), בראשית יג, ב (נדפס גם בחכמת התורה, פרשת לך לך, עמ' רנט) (הובא בטובך יביעו, פרשת לך לך, עמ' עא, ואצל ר' עזרא יצחקי, "ושונו מתנות יחיה" במחילת חוב", בית דוד - זכרון טוביה, עמ' שכז), אורחות מתנה, סי' יד, פרק ב (עמ' תכח), ופנינים מבי מדרשא, בראשית יב, יג, עמ' צב (בשם חמיו, ר' רפאל ברלין), כותבים רק **שמות** לו לקבל מתנה, ולא כתבו שהוא **חייב** לקבל.

אצל אברהם אבינו: אמרי שפר (שפירא), אמרי שפר (קלוגר), דבר תורה ופנינים מבי מדרשא שם, פרדס שמאי, בראשית יג, ג, ואורה זו תורה (וילהלם), פרשת לך לך, עמ' לז, מסבירים בכך מדוע רצה אברהם לקבל מתנות מהמצרים: כדי שיוכל לפרוע את הקפותיו לאכסניות שלן בהם (רש"י, בראשית יג, ג), שאין בכך "ושונו מתנות יחיה". כך הסביר גם משיבת נפש, בראשית יב (ולא הזכיר "ושונו מתנות יחיה").

דעה חולקת: שו"ת נשמת כל חי, ח"ב, חו"מ, סי' יז (נז ע"א), כותב שבעל שהתחייב לתת מתנה לאשתו כשתרצה לתבוע, אינה חייבת לתבוע ממנו את המתנה, גם אם היא חייבת כסף לאחרים, כי היא יכולה לטעון "ושונו מתנות יחיה".

ראיות לדעה זו: ר' שלום אליהו שטאם שם מביא ראיה שהלווה רשאי לוותר על המתנה, מרבנו תם, בתוס', ב"ב קכד ע"א (ד"ה ואם), האומר שבכור יכול לוותר על חלק הבכורה גם אם עקב כך לא יוכל לפרוע חוב שלו. זאת אף שבקבלת בכורה אין משום "ושונו מתנות יחיה", כאמור ליד ציון הערה 278, וקל וחומר שלווה רשאי לוותר על מתנה שיש בה משום "ושונו מתנות יחיה".

ר' שמואל אביגדור הלוי, המאסף (קואינקא), שנה ז, סי' מב, אות ה (נב ע"א), מביא ראיה מרמ"א, חו"מ, רמה, י, האומר שמי שמקבל מתנה ואומר לשון שמשמע ממנה שלא היתה מתנה מעולם משום שלא התכוון לזכות בה, נאמן, אף שעקב כך הנושה שלו לא יוכל לגבות את חובו (ראה על כך בחוק לישראל, מתנה, סעיף 3), ואילו הלווה היה חייב לקבל מתנה כדי לפרוע את החוב, לא היה צריך להיות נאמן, שהרי באמירתו הוא מוציא את עצמו מחזקת כשרות. והוא מביא ראיות שמותר ללווה למחול על חוב שחייבים לו ולהפקיר רכוש אף שעקב כך לא יוכל לפרוע חוב שהוא חייב - עיי"ש.

¹⁶⁴ כתובות פו ע"א.

¹⁶⁵ תהלים לז, כא.

¹⁶⁶ משנת יעבץ (מנדלסון), סי' עד.

¹⁶⁷ מצות ישיבת א"י (בלומברג), מענה יד, דף מח ע"ג.

¹⁶⁸ שו"ת האלף לך שלמה, אהע"ז, סימן קיח.

¹⁶⁹ דרך שיחה, חלק ב, עמ' רעג. הוא מוסיף שגם אם הנותן דחוק, בזכות הנתינה יתרווח לו בפרנסתו.

אשל אברהם (ורמן) תנינא, סי' רמב, כותב בלשון "אול"י" שייתכן שאין "ושונו מתנות יחיה" בקבלת מתנה לשם עונג שבת וכבוד שבת. שו"ת רבבות אפרים, ח"ה, סי' רעב, אות ב, כותב שזה חידוש דין. אבל שו"ת

(יא) מי שיש בפניו לחם שלם ולחם חתוך, עליו לברך את ברכת "המוציא" על השלם¹⁷¹. אם יש לו רק לחם חתוך משלו, ומישהו מציע לתת לו לחם שלם לברך עליו, מותר לו לקבל את הלחם השלם כדי לקיים את ההלכה שיש לברך על שלם¹⁷².

(יב) ראובן שהיתה לו זכות לברך ברכת המזון בשביל הציבור, ורצה לתת את הזכות במתנה לשמעון, אין בכך "ושווא מתנות יחיה", מפני שזו מצווה¹⁷³.

(יג) המקבל כסף במתנה כדי לפדות בו שבוי, אין בכך "ושווא מתנות יחיה"¹⁷⁴.

(יד) המקבל כסף כדי שיהיה פנוי ללמוד תורה, אין בכך "ושווא מתנות יחיה"¹⁷⁵.

(טו) מותר לקבל כסף כדי לקיים מצוות כתיבת ספר תורה¹⁷⁶.

(טז) המקבל כסף כדי להשיא את בנו ובנותיו, אין בכך "ושווא מתנות יחיה", כי זה צורך מצווה¹⁷⁷, שכן מצווה להשיא את בניו ובנותיו¹⁷⁸.

אבל מצאנו מצב שיש "ושווא מתנות יחיה" גם אם אי-קבלת המתנה תביא לחילול שבת: מותר לחלל שבת לצורך הכנות לקרבן פסח¹⁷⁹, ואף שמי שאין לו קרקע פטור מקרבן פסח¹⁸⁰, אין מחייבים מי שיש לו קרקע להקנות אותה לגוי כדי שייפטר מקרבן פסח ולא יחלל שבת, מפני שיצטרך לקבל אותה מהגוי חזרה במתנה, ו"ושווא מתנות יחיה"¹⁸¹.

משנה הלכות, חלק יז, סימן קלז, בסופו, מעלה אפשרות שאשל אברהם מדבר על מי שאין לו משלו; כלומר, זה כלול במה שנאמר ליד ציון הערה 256 שאין "ושווא מתנות יחיה" בקבלת צדקה. חשוקי חמד, סוטה מז ע"ב, ועבודת שלמה, סי' יג (עמ' נח-נט), מעלים אפשרות שהכלל "עשה שבתך חול ואל תצטרך לבריות" (שו"ע, או"ח, רמב, א) עניינו רק שלא יבקש נדבות מאחרים, אלא יש לסמוך על מדת הבטחון, אבל אם כבר נותנים לו, מותר לקחת לכבוד שבת.

דעה חולקת: שו"ת שיח יצחק (וייס), סי' קכו במהד' תשנ, ח"א סי' קכה במהד' תשעח (הובא בס' אשיחה, חלק ב עמ' שפז-שפח), כותב שגם על מתנה לשם עונג שבת יש "ושווא מתנות יחיה", והא ראייה, שהרי לת"ח תמיד יש דין שבת, כפי שעולה מתיקוני זוהר, תיקון כא, והרי ממעשה ר' זירא עולה שגם במתנה לת"ח יש "ושווא מתנות יחיה". אבל ראה ליד ציון הערה 488, שפוסקים רבים אומרים שבנתינה לת"ח אין "ושווא מתנות יחיה", ומה שר' זירא לא לקח מתנה הוא חומרא שהחמיר על עצמו. פני אברהם (תשפה), הערות, סי' ח, עמ' תריח, כותב שהטור ושו"ע, או"ח, סי' רמב, פוסקים שאין לקבל מתנה בשביל הוספה לסעודת שבת. שו"ת האלף לך שלמה, אהע"ז, סימן קיח, כותב שמי אין לו כסף לעונג שבת, פטור, ואינו חייב לקבל מתנה לשם כך.

¹⁷⁰ ארח דוד, סי' קיד, עמ' נט; חמדת יחזקאל, שבת, עמ' שמא.

¹⁷¹ ברכות לט ע"ב.

¹⁷² מהרש"א, חידושי אגדות, חולין ז ע"ב (הובא בחדושת דשמעתא (קמלהר), חלק א, קונטרס נהר שלום, אות יא, עמ' 7, ובס' ועתה כתבו (גולדשטוף), סי' יד, עמ' קז). הוא כותב שאפילו ר' פנחס בן יאיר שהקפיד לא ליהנות משל אחרים (כאמור בחולין שם), היה מסכים לקבל לחם שלם מאחרים בכגון זה.

¹⁷³ שו"ת שרגא המאיר, חלק ג, סי' צ. על מתנה שאינה דבר מוחשי, ראה ליד ציון הערה 389.

¹⁷⁴ סי' באורים כבדו ה', בראשית יב, יג, מסביר שאברהם רצה לקבל מתנות מהמצרים כדי שיהיה לו במה לפדות את שרה אם יקחו אותה, כמו שר' מאיר פדה את אחות אשתו מקובה של זונות (ע"ז יח ע"א).

¹⁷⁵ שושנת העמקים (כולל הלכה ורפואה), קונטרס ורפא ירפא, אות נז (עמ' קיז), ע"פ קריינא דאגרתא ח"א, אות נב, שכתב שבכגון זה צריך ליטול מתנה (קריינא דאגרתא לא הזכיר "ושווא מתנות יחיה").

¹⁷⁶ אורחות מתנה, סי' יד, פרק ב (עמ' תכח), מדייק כך מיסודי ישרון, חלק ב, עמ' קנה.

¹⁷⁷ אורחות מתנה, סי' יד, פרק ב (עמ' תלב). ראה הערה 163, שהש"ך אומר שחובה לקחת צדקה לשם כך.

¹⁷⁸ קידושין ל ע"ב.

אבל רש"י, קידושין סד ע"ב (ד"ה ומשני), כותב שהמצווה היא רק בבת קטנה. אורחות מתנה כותב שגם בבת גדולה, מצווה להשיאה לת"ח, כאמור בפסחים מט ע"ב.

¹⁷⁹ רמב"ם, הלכות קרבן פסח, א, טז.

¹⁸⁰ תוספות, פסחים ג ע"ב (ד"ה מאליה).

¹⁸¹ שו"ת יהודה יעלה (אסאד) חלק א, או"ח, סימן ריא (ד"ה ונ"ל), כמוסבר באורחות מתנה, סי' יד, פרק ג (עמ' תלט). אורחות מתנה מסביר מדוע זה שונה מהאמור ליד ציון הערה 148, שכאן יש היתר לחלל שבת בשביל קרבן פסח, ואין חובה לעבור על "ושווא מתנות יחיה" כדי להימנע מהשימוש בהיתר; ואילו שם רק בדוחק הותר לשחוט ביום טוב בהמה שבשופות יהודי וגוי, ויש לעבור על "ושווא מתנות יחיה" כדי להימנע מהשימוש בהיתר זה.

מקור נוסף שיש "ושווא מתנות יחיה" גם בצורך מצווה: סדר חליצה הקצר (מרגלית), עמ' ל, אומר שאם נותנים את מנעל החליצה ליבם במתנה, ייתכן שאינו גומר בלבו לקנותו מטעם "ושווא מתנות יחיה".

3. אם הנתינה אינה מתוך בושה של הנותן

יש אומרים¹⁸² ש"ושווא מתנות יחיה" אמור רק אם הנותן נותן מפני שהוא מתבייש לסרב לתת, ואינו רוצה לתת באמת, אבל אם הוא רוצה לתת, אין "ושווא מתנות יחיה". בכלל זה כל מצב שניכר שהנותן אינו נותן בלב שלם¹⁸³. אבל אחרים אומרים שגם אם לא ידוע אם הנותן נתן מתוך בושה, נאמר "ושווא מתנות יחיה"¹⁸⁴.

4. הנותן כדי לכפר על פגיעה שפגע במקבל

לדעת ר' אהרן רייך, גם אם המניע של הנותן הוא שפגע במקבל וברצונו לרצות אותו, יש בכך משום "ושווא מתנות יחיה"¹⁸⁵, אף שבוזה אין מקום לנימוק של חנופה¹⁸⁶, שהרי המקבל אינו להוט לקבל מתנות¹⁸⁷. אבל לדעת ר' צבי קרייזר, בכגון זה אין "ושווא מתנות יחיה", כיון שאין מקום לטעם¹⁸⁸ שהמקבל נעשה משועבד לנותן¹⁸⁹. זו גם דעת ר' שלמה קוסובר, שמנמק שאין זו מתנה, כיון שבתמורה, המקבל מוחל לנותן על הפגיעה¹⁹⁰.

¹⁸² חכמת מנוח, ב"מ כב ע"א. הוא נוקט שאם נותן מתוך בושה, זה גזל (ראה ליד ציון הערה 34). ודבריו קשים, שהרי "ושווא מתנות יחיה" הוא רק מידת חסידות, ואם זה גזל, זה אסור מעיקר הדין. עוד קשה, שהוא מצמצם מאד את "ושווא מתנות יחיה", לומר שהוא חל רק אם ידוע שהנותן נתן מתוך בושה. שו"ת שרגא המאיר, חלק ו, סי' נא, בסופו, מעלה אפשרות שכוונת חכמת מנוח היא שהמקבל יכול לסרב לקבל בטענה של "ושווא מתנות יחיה" באומרו שהוא חושש שהנותן רק מתוך בושה. לפי הבנה זו, חכמת מנוח אינו מצמצם כל כך את "ושווא מתנות יחיה", שהרי בהרבה מצבים ייתכן שהנותן נותן מתוך בושה. כמו כן, נחלת יעקב (סולניק), בראשית יג, ג (הובא בדברי מרדכי (גלנטי), דף ג ע"ד, בברכי יוסף, יו"ד, רמז, ס"ק יז, בדבש לפי, מערכת ד, אות יב, בנחלת שמעון (קרסנר), מלכים ב, ח"א, סי' ו, אות ג, הערה 2, ובסי' ועתה כתבו (גולדשטוף), סי' יד, עמ' קי, כותב ששמואל לא נהנה מאחרים (כאמור בברכות י ע"ב) כי היה הולך ממקום למקום וחשש שהנותן נותן מתוך בושה כיון ששמואל בא אליו, ואילו אלישע קיבל ממי שבא אליו מבעל שלישה (ראה ליד ציון הערה 208), כי העובדה שהנותן בא אליו מלמדת שנתן מרצון, בלי פנייה, לשם שמים. אבל הוא אינו מזכיר "ושווא מתנות יחיה". הוא מסביר שאברהם לא רצה לקבל ממלך סדום כי לא נתן ברצון אלא כדי שאברהם יתן לו את השבויים, וקיבל מפרעה ומאבימלך כי נתנו ברצון. ארח מישרים (טריווש), פרק יח, הערה ז, מסביר ששמואל לא רצה ליהנות כי לא היה בטוח שהנותן נותן בלב שלם ולא מתוך בושה; ועוד, שאם היה לוקח מאחד, היה מבייש את מי שלא לקח ממנו. עוד נימק (וכמותו נימק גם עבודת שלמה, סי' ב, עמ' כד), ששמואל היה דיין, וחשש לשוחד אם יקבל מתנות. דרכי חיים (קואינק), שמות יח, יד (עמ' סח), ועבודת שלמה, סי' ב (עמ' כג), מסבירים שאלישע קיבל מהשונמית כי הוא בא אצלה בקביעות וידע שהיא נותנת בלב שלם, ואילו שמואל היה הולך למקומות שונים, ולא הכיר את הנותנים, וחשש שהם נותנים מתוך בושה. לעומתם, תשבץ, ח"א, סימן קמב, בסופו (הובא באבות הראש, חלק ב, דף נ ע"א), כותב (בלי קשר ל"ושווא מתנות יחיה") שת"ח רשאי לבקש שיתנו לו. עבודת שלמה, סי' ב (עמ' כד), מעלה אפשרות שמדובר רק בתמיכה קבועה, אבל אל לו לבקש מתנות מזדמנות. ראה חוק לישראל, מתנה, סעיף 1(א), שנחלקו האם מתנה שניתנה מתוך בושה בטלה בגלל חוסר גמירת דעת.

¹⁸³ דבר משה (רוזמרי), ב"מ כב ע"א, אות לו (עמ' תפב), מקשה על חכמת מנוח מב"ב יג ע"ב, ששם נזכר "ושווא מתנות יחיה" בענין חלוקת חצר (ראה להלן ליד ציון הערה 574), אף שהנתינה שם אינה נובעת מבושה; והוא מתרץ, שהיות שהשותף נותן את המתנה רק כדי ששותפו יסכים לחלוקה, דינו כדין הנותן מתוך בושה, כי אינו נותן ברצון. עוד הוא מקשה על חכמת מנוח ממעשה רב גידל (לעיל, הערה 1), שלא רצה לקבל את השדה משום "ושווא מתנות יחיה", אף שר' אבא לא נתן מתוך בושה; והוא מיישב שגם נתינת ר' אבא דינה כדין נתינה מתוך בושה, כי ניכר שלא נתן ברצון שלם אלא כדי להימנע מאיסור עני מהפך בחררה. הרי שחכמת מנוח מסכים ש"ושווא מתנות יחיה" חל גם במצבים שאין בושה, אם ניכר שאינו נותן בלב שלם.

כמו כן, עתה באתי (מהד' תשע"ד), תרי טעמי, נפקא מינה כז (עמ' קז), כותב שלפי הטעם (ליד ציון הערה 34) ש"ושווא מתנות יחיה" מחשש שהנותן אינו נותן בלב שלם, הרי אם המקבל יודע שהנותן אינו צר עין, ונותן בלב שלם, אין "ושווא מתנות יחיה". הוא כותב כך לגבי משלוח מנות, אבל דבריו שייכים בכל מתנה. ¹⁸⁴ כך עולה מסתימת הפרשנים. כמו כן, סוכת דוד שהבאנו בהערה 34, נימק את "ושווא מתנות יחיה" בכך שחוששים שמתן מתוך בושה - כלומר, גם אם לא ידוע על כך, חוששים לזה. כמו כן, עבודת שלמה, סי' יד (עמ' סא), כותב שלפי הטעם של חוסר בטחון (ליד ציון הערה 25), "ושווא מתנות יחיה" שייך גם אם הנותן עשיר וטוב עין, כך שאין חשש שהוא נותן מתוך בושה.

¹⁸⁵ שו"ת דבר אהרן, סי' מט, אות ו. הוא מביא ראיה ממעשה ר' גידל (לעיל, הערה 1), שטען "ושווא מתנות יחיה" אף שר' אבא רצה לתת לו כדי לתקן עוולה שעשה לו. עבודת שלמה, סי' ו (עמ' לט), דוחה את הראיה, שיתכן שר' גידל מחל לר' אבא מעצמו, ולא היה צריך לתת לו מתנה כדי לפייסו.

¹⁸⁶ לעיל, ליד ציון הערה 29.

¹⁸⁷ כך העיר שם, אות א.

¹⁸⁸ ראה בשמו בהערה 70.

5. אם הנתינה אינה בגלל כבוד תורתו של המקבל

ר' שאול לוונשטאם¹⁹¹ אומר ש"ושווא מתנות יחיה" אמור רק במי שנותן לתלמיד חכם בגלל כבוד תורתו, וזה ממעט את החיים, כמו שאמר¹⁹² שהנהנה מדברי תורה נוטל את חייו מן העולם, שנאמר "כי היא חייך", כי הוא כאילו מוכר את החיים בשביל המתנות שהוא מקבל; אבל אם הנתינה היא מטעם אחר, אין בכך "ושווא מתנות יחיה".

אבל ר' יוסף ענגיל¹⁹³ מוכיח מכמה מקורות ש"ושווא מתנות יחיה" נוהג גם באדם רגיל ובנתינה לת"ח שלא בגלל כבוד תורתו.

6. הנותן למישהו בזכות אשתו

מותר לבעל ליהנות ממתנה שקיבל בזכות אשתו, מפני שבכך יש כבוד לאשה, שאפשר להתעשר על ידה, כפי שנאמר בתלמוד¹⁹⁴ שהברכה באה לבית בזכות האשה, ולכן יש לכבד אותה¹⁹⁵.

7. אם הנותן מצפה שהמקבל יחזיר לו מתנה

ר' מנשה קליין¹⁹⁶ כותב שאם הנותן מצפה לקבל דבר מהמקבל, אין בכך "ושווא מתנות יחיה", שהרי זה כמו מכר.

8. מנהג לתת סוג מסוים של מתנה

אין "ושווא מתנות יחיה" במתנה מסוג שיש מנהג לתת, כגון מתנות לחתן ולכלה, כיון שבכגון זה אין מקום לנימוק¹⁹⁷ שהתרחקות ממתנות היא סייג מפני גזל¹⁹⁸.

9. מתנה שנועדה להרבות שמחה

אם מטרת המתנה היא להרבות שמחה, אין "ושווא מתנות יחיה", כיון שאין מקום לטעם¹⁹⁹ שהמקבל מחניף לנותן ולא יוכל להוכיחו, ולא לטעם²⁰⁰ שקבלת מתנה מראה חוסר בטחון בה²⁰¹.

¹⁸⁹ באר צבי (קריזר), תניא, סי' ז (עמ' נג). הוא מסביר בכך מדוע אברהם אבינו הסכים לקבל מתנות מאבימלך: כי אבימלך נתן כדי לתקן את חטאו, וזה לא גרם לאברהם שעבוד כלפיו.

¹⁹⁰ עבודת שלמה, סי' ו (עמ' לט). למעשה, נימוקו מבוסס על הדעה (ליד ציון הערה 91) שאין "ושווא מתנות יחיה" אם יש לנותן תועלת מהמתנה.

¹⁹¹ בנין אריאל (לוונשטאם), פרשת לך לך (הובא בשמו אברהם, ח"א, מערכת ש, ע' שרביטו של מלך, דף רכא ע"ג, ובס' בשבילי המנהג, ח"ב, עמ' רכב = אספקלריית הצדקה, עמ' קנט). הוא מסביר בכך את מה שאברהם אבינו אמר "למען ייטב לי בעבורך" (בראשית יב, יג) - הוא רצה שיתנו את המתנות בשביל שרה ולא בשביל כבוד תורתו.

¹⁹² אבות פ"ד מ"ה.

¹⁹³ גליוני הש"ס, מגילה כח ע"א = תפארת יוסף (אנגל), בראשית, עמ' קפ (הובא בס' ויחי יעקב (סופר) (בסוף ס' והארכת ימים, מהד' תשעב), חלק א, אות כח, עמ' סח, ובבירור הלכה (זילבר), ח"ז, עמ' רכז). ראיותיו: (א) בב"ב יג ע"ב נזכר "ושווא מתנות יחיה" בענין מי שנותן חלקת קרקע כדי לאפשר חלוקת חצר (ראה ליד ציון הערה 574), ואין מדובר שם בת"ח. (ב) בקידושין נט ע"א נזכר "ושווא מתנות יחיה" בענין מי שנתן קרקע לת"ח מפני שהגיעה לנותן שלא כדין (ראה הערה 1). (ג) רשב"ם, ב"ב קלח ע"א (ד"ה כאן בצווח), אומר שהטעם שאין מזכים לאדם מתנה נגד רצונו הוא שיש בכך צד של חובה, כי "ושווא מתנות יחיה", ושם מדובר בכל אדם. ובספרו שו"ת בן פורת, חלק א, סי' יא (נב ע"ב), כתב שבנין אריאל כתב את דבריו רק בדרך דרוש, ויש הרבה ראיות נגדו.

כמו כן, עבודת שלמה, סי' ב (עמ' כג), תמה על בנין אריאל ודוחה את ראיותיו. יסודי ישרון, חלק ב, עמ' קנד, מביא את מחלוקת בנין אריאל וגליוני הש"ס.

¹⁹⁴ ב"מ נט ע"א.

¹⁹⁵ כך עולה מעלינו לשבח, בראשית יב, יג (הובא בתורת יהודה, בראשית יב, יג), המסביר שאברהם קיבל מתנות מהמצרים כי הם נתנו לו בזכות שרה, ורצה לפרסם שהברכה באה בזכות האשה, ואנשים ילמדו ממנו לכבד את נשותיהם.

¹⁹⁶ שו"ת משנה הלכות, חלק טו, סימן רטו, וחלק יז, סימן קלו. ראה בדומה ליד ציון הערה 233, על מקבל שמתכנן לגמול במתנה לנותן.

¹⁹⁷ לעיל, ליד ציון הערה 37.

¹⁹⁸ חשוקי חמד, סוטה מז ע"ב.

¹⁹⁹ ליד ציון הערה 28.

²⁰⁰ ליד ציון הערה 25.

²⁰¹ חשוקי חמד, סוטה מז ע"ב.

10. הנותן מתוך הכרת טוב למקבל על טובה שעשה לו

אם הנותן נותן מתוך הכרת טוב למקבל על טובה שהמקבל עשה לו, מפני שלא נעים לו שהמקבל טרח בשבילו, אין בכך "ושווא מתנות יחיה", והסכמת המקבל לקבל היא חלק מהטובה שעשה תחילה, לאפשר לנותן את ההרגשה הטובה שאינו מקבל דבר בחינם²⁰². זאת ועוד: אם הוא נותן מתוך הכרת הטוב, אין מקום לנימוק²⁰³ שקבלת מתנה מלמדת על חוסר ביטחון בה²⁰⁴. קל וחומר שאם הנותן נותן מתנה כהכרת הטוב על שהמקבל עשה לו בחינם פעולה **שגילה** **ליטול תשלום** עליו, כגון עצה טובה, שיש שמשלמים עבור ייעוץ - אין בכך "ושווא מתנות יחיה"²⁰⁵.

11. מי שה' נתן בלבו שיתן

מי שאינו נותן מבחירתו, אלא ה' נתן בלבו שיתן, אין בכך "ושווא מתנות יחיה", כי זה באמת מתנה מה' והנותן הוא רק שליח²⁰⁶.

ד. אופן הנתינה

1. אם הנותן טורח כדי לתת את המתנה

אם הנותן עשה מאמץ לתת את המתנה, הדבר מוכיח שהוא נותן בלב שלם, ולכן מותר לקבל אותה, כי אין מקום לנימוק²⁰⁷ שחוששים שהנותן נתן רק מתוך בושה; ולכן אלישע קיבל מתנה²⁰⁸, כי הנותן בא במיוחד מבעל שלישה לתת לו²⁰⁹. כמו כן, אם הנותן מפציר במקבל לקבל, הוא מראה שהוא נהנה בנתינתו, ולכן אין בכך "ושווא מתנות יחיה"²¹⁰.

2. אם המקבל לא ביקש מהנותן לתת

יש אומרים ש"ושווא מתנות יחיה" אמור רק אם המקבל פייס את הנותן לתת לו את המתנה, אבל אם הנותן נתן מעצמו, אין "ושווא מתנות יחיה"²¹¹. בכגון זה אין מקום לנימוק של חוסר ביטחון בה²¹², שהרי אפשר לראות את הנותן כשלוחו של ה' לתת²¹³.

²⁰² ר' אייזיק שר, המובא בחשוקי חמד, סוטה מז ע"ב. הוא מסביר בכך מדוע רבקה הסכימה לקבל מאליעזר מתנות יקרות (בראשית כד, כב): מפני שאליעזר נתן לה מתוך הכרת הטוב על ששאה מים בשבילו ובשביל גמלו. נראה שלכך התכוון גם ר' גדליה אייזמן, המובא בשו"ת יבא ידיד, ח"ב, חו"מ, סימן סה (עמ' תקלב), ובבאר צבי (קריזר), תניא, סי' ז (עמ' נג), המסביר שרבקה הסכימה לקבל את המתנות כי זה נחשב חסד כלפי אליעזר.

ראה עוד לעיל, ליד ציון הערה 123, על מצב שהנותן נהנה מהמקבל בעבר. כאן מדובר שבנוסף על עצם ההנאה, הנותן מתכוון לתת מתוך הכרת הטוב.
²⁰³ ליד ציון הערה 25.

²⁰⁴ לב חנון, סי' נג (עמ' רט). הוא מסביר בכך מדוע רבא בר מחסיה בשבת י ע"ב הסכים לקבל מתנות מרב חסדא: כי רב חסדא נתן לו כהכרת הטוב; ומדוע רב פפי בסנהדרין כז ע"ב הסכים שבר חמא יקבל על עצמו לשלם את המסים של רב פפי: כי בר חמא עשה זאת כהכרת הטוב על שרב פפי טען טענה בדין לטובתו.
²⁰⁵ עבודת שלמה, סי' טו (עמ' סד), ובקיצור בסי' יח (עמ' עב).

²⁰⁶ חכמת התורה, בהעלותך, עמ' רסח ועמ' רע. הוא מסביר בכך מדוע מה ישראל קיבלו כלי כסף וזהב מהמצרים לא היה בו משום "ושווא מתנות יחיה" - כי ה' נתן בלב המצרים שיתנו. עוד הוא מסביר בכך מדוע מה שיתרו קיבל נחלה בא"י במתנה לא היה בו משום "ושווא מתנות יחיה" - כי משה אמר ליתרו, "והיה הטוב ההוא אשר ייטיב ה' לנו והטבנו לך", כלומר, כשאנחנו נותנים אנחנו רק שלוחים לתת לך מתנה מה'. וראה הערה 324, על "ושווא מתנות יחיה" במתנה מה'.

²⁰⁷ לעיל, ליד ציון הערה 34.

²⁰⁸ מלכים ב' ד, מב.

²⁰⁹ סוכת דוד (שירירי), פרשת בהר, דרוש ב (קלג ע"א). ראה הערה 182, שגם נחלת יעקב נימק כך את מה שאלישע קיבל.

²¹⁰ תפלה למשה (בנימין), מזמור ג, עמ' נט. הוא מסביר (בעמ' ס) שמה שה' נתן לנו את השבת במתנה (שבת י ע"ב), אין בה "ושווא מתנות יחיה", כי ה' הפציר בנו לקבל אותה, וזה מוכיח שהוא נהנה ומתכבד בזה שאנחנו מקבלים אותה. וראה הערה 324, על "ושווא מתנות יחיה" במתנה מה'.

כמו כן, חכמת התורה, פרשת וירא, עמ' תרנה, כותב שאלישע הסכים לאכול אצל השונמית כי הפצירה בו, מה שמראה שהתכוונה לטובת עצמה, להתכבד בו, ולכן אין בכך "ושווא מתנות יחיה". כמו כן, מלבי"ם, מלכים ב' ד, ח (הובא בשיעורים באורייתא (מלריד), פרשת לך לך, עמ' כז), מסביר שאלישע לקח מהשונמית כי הפצירה בו, מה שמראה שנתנה בלב שלם.

²¹¹ גן נעול, כפתור ג, פרח כג (נט ע"ד), בהסברו השני, בדעת חכמים שנביא ליד ציון הערה 574.

²¹² ליד ציון הערה 25.

²¹³ ר' ישראל חיים יעקובי, המובא במשמר הלוי, קידושין נט ע"א, עמ' תרכד.

אבל אחרים אומרים ש"ושונוא מתנות יחיה" אמור גם אם הנותן נתן מעצמו²¹⁴. הנימוק שהמקבל יימנע מלהוכיח את הנותן²¹⁵ שייך גם כאן, כי המקבל עלול להימנע מלהוכיחו כדי שיתן לו שוב²¹⁶.

3. מתנה המזוכה ע"י אחר

ר' אליעזר אורבך²¹⁷ כותב שבמתנה שראובן נותן לשמעון שאינו נוכח, באמצעות לוי שעושה מעשה קניין בנכס, מדין "זכין לאדם שלא בפניו", אין "ושונוא מתנות יחיה", כי בשעת המתנה לא ידע עליה המקבל, ולא משנה שאח"כ הוא מסכים לקבל אותה, כי בכל זאת עדיין "יחיה" ונקרא "שונוא מתנות". נראה שכוונתו היא, שהיות שבשעה שהנכס נקנה לו (שעת הזיכוי), לא ידע על המתנה, ואז שנה מתנות, לא משנה שאח"כ הוא נהנה מזה, כי עדיין יחיה בזכות ששנא אותה בשעת ההקנאה.

אבל נראה שלפי הנימוק²¹⁸ שמי שלהוט אחר מתנות צריך להחניף לאנשים, ואינו מוכיח אותם על מעשיהם הרעים, יש כאן "ושונוא מתנות יחיה", שהרי הוא עלול להחניף לאנשים כדי שיזכו לו מתנות; וכן לפי הנימוק²¹⁹ שראוי להסתפק במועט, ראוי להסתפק במועט ולהימנע מלקבל גם מתנה ע"י זכוי.

4. נתינה בעשרת ימי תשובה

היו חכמים שסירבו לקבל מתנות כל השנה, והסכימו לקבל רק בין ראש השנה ליום הכיפורים²²⁰. טעמם הוא שבימי דין אלו, ישראל זקוקים לזכויות, והחכמים רצו לזכות את הנותנים במצוות צדקה, ולכן לא חששו ל"ושונוא מתנות יחיה"²²¹. טעם אחר הוא שמזונותיו של אדם נקצבים מראש השנה עד יום הכיפורים, כך שבעשרת ימי תשובה עוד לא נקצב להם מזון, ולכן היו רשאים לקחת מאנשים, ורק אחרי יוה"כ, שכבר להם מזונות, לא נטלו²²². טעם זה מובן ע"פ הדעה²²³ ש"ושונוא מתנות יחיה" עניינו שצריך לבטוח בה, וזה לא שייך בימים שה' לא קצב לו מזון²²⁴. טעם אחר הוא

כמו כן, דרכי חיים (קואינקה), שמות יח, יד (עמ' ע), כותב שמה שאני מבקשים בברכת המזון "ונוא אל תצריכו... לידי מתנת בשר ודם... כי אם לידך", פירושו שלא נזדקק לבקש מתנות, אלא שה' יתן בלב האנשים שיתנו לנו מתנות, ובה באמת המתנה באה מה'.

²¹⁴ גן נעול שם בדעת רשב"ג, שנביא שם.

²¹⁵ ליד ציון הערה 28.

²¹⁶ ר' ישראל חיים יעקובי, המובא במשמר הלוי, קידושין נט ע"א, עמ' תרכד.

²¹⁷ דברי אליעזר (אורבך), דף י ע"ג.

²¹⁸ לעיל, ליד ציון הערה 29.

²¹⁹ לעיל, ליד ציון הערה 32.

²²⁰ ירושלמי, שקלים ה, ד.

ר' חיים קנייבסקי, המובא בספר אשיחה, חלק א, עמ' קצה, מסביר שאין בכך "ושונוא מתנות יחיה", כמו שכתב רמב"ם הלכות מתנות עניים, י, יט, שלפעמים מותר לקבל. אבל לא הסביר מדוע לקחו דווקא בעשרת ימי תשובה.

אורחות מתנה, סי' יד, פרק א (עמ' תיד), מקשה, שבחולין ק ע"א מסופר שרמי בר תמרי הגיע לסורא בערב יום הכיפורים, ולא ביקש להתארח אצל אחרים אלא אסף מאכלים מהאשפה, והטעם הוא שלא רצה ליהנות מאחרים. הוא מיישב, שהיות שהוא מצא מאכלים באשפה, לא רצה לקבל מאחרים אף שהיה רשאי.

²²¹ גליוני הש"ס, מגילה כח ע"א. כך הסביר גם חומת אנך, משלי, סי' יח (ולא הזכיר "ושונוא מתנות יחיה"). גבעת פנחס (ביליצר), פרשת צו, בסופו, מסביר בכך מדוע נאמר בחולין קלג ע"א שאביי נטל מתנות כהונה רק ערב יוה"כ; והוא כותב על פי זה, שמי שרוצה לקבל מתנה יום אחד בשנה, יבחר את ערב יוה"כ. המו"ל שם מסביר שאביי בא מבית עלי (ר"ה יח ע"א), שנגזר עליהם למות צעירים, וכדי לזכות לאריכות ימים הקפיד לשנוא מתנות, אבל ראה שהיו זקנים שקיבלו מתנות ערב יוה"כ ובכל זאת זכו לאריכות ימים, והבין שקבלת מתנות ביום זה אינה מזיקה. אבל הם לא הסבירו מה מיוחד בימים אלו, ומדוע אביי לא נטל כל עשרת ימי תשובה, אלא רק ערב יוה"כ.

שמו אברהם, ח"א, מערכת ש, ע' שרביטו של מלך, דף רכא ע"ד, מסביר בזה את הפסוק בשמואל א' כה, לח, "ויהי כעשרת הימים ויגוף ה' את נבל", שנדרש בר"ה יח ע"א על עשרת ימי תשובה: שעד אז נבל היה יכול לטעון שהסיבה שלא נתן לדוד לאכול היא מפני שהיה חסיד ו"ושונוא מתנות יחיה", אבל בעשי"ת אין "ושונוא מתנות יחיה", ובכל זאת לא נתן, ולכן נענש גם על העבר.

²²² תקלין חדתי, על הירושלמי שם.

²²³ לעיל, ליד ציון הערה 25.

²²⁴ אורחות מתנה, סי' יד, פרק א (עמ' תיד); חשוקי חמד, בבא בתרא יג ע"ב.

חשוקי חמד מקשה, הרי גם בעשי"ת שייך הטעם שהמקבל לא יוכיח את הנותן (ליד ציון הערה 28)? והוא מיישב שהחכמים היו אנשים חשובים, שהנותן מתכבד בזה שנותן להם, ולכן אין חשש שהמקבל לא יוכיח את הנותן (כאמור ליד ציון הערה 100), אלא שכל השנה לא רצו לקבל בגלל הטעם של חוסר ביטחון בה'. דבריו קשים, שהרי לומדים מדברי ר' זירא שאין "ושונוא מתנות יחיה" בנתינה למי שהנותן מתכבד בנתינה לו (כאמור ליד ציון הערה 93), ור' זירא בוודאי סבר שבכגון זה גם אין מקום לטעם של חוסר ביטחון.

שבעשרת ימי תשובה הנותן נותן בלב שלם כדי לזכות בדין, ואילו בשאר השנה אינו נותן כל כך בלב שלם.²²⁵ לגבי ערב יום הכיפורים, אפשר לנמק עוד על פי ההסבר ש"ושונא מתנות יחיה" מפני שיש להתרחק ממותרות.²²⁶ ובערב יום הכיפורים מצווה לאכול הרבה, כך שמתנה אינה מותרות, אלא היא נחוצה כדי שיוכל להשיג אוכל.

5. נתינה בלי שהמקבל יודע מי הנותן

לדעת ר' יעקב מאיר שטרן, אם הנותן נתן בעילום שם, אין "ושונא מתנות יחיה", כי אין בו מקום לטעם²²⁷ שהמקבל עלול להחניף לנותן ולהימנע מלהוכיח אותו.²²⁸ אבל ר' שלמה קוסובר מעיר שהטעם של חוסר ביטחון בה²²⁹ שייך גם כאן²³⁰. אותה שאלה קיימת במצב שהנותן ידוע אלא שהמקבל אינו מכיר אותו, כמו במה שנהוג שמפעל נותן מתנות להורים לשלישיה: הטעם של חשש חנופה אינו שייך, שהרי ההורים אינם מכירים את בעלי המפעלים; אבל הטעם של חוסר ביטחון בה²³¹ שייך גם כאן²³².

ה. גישת המקבל

1. אם המקבל מתכנן לגמול לנותן

המקבל אינו עובר ב"ושונא מתנות יחיה" אם הוא מתכנן לגמול לנותן בנתינת מתנה אחרת או עשיית טובה אחרת.²³³ התכנון של המקבל לגמול לנותן מעמיד אותו במעמד של שונא מתנות, אף בשעת קבלת המתנה.²³⁴

²²⁵ עבודת שלמה, סי' י (עמ' נא).

²²⁶ לעיל, ליד ציון הערה 32.

²²⁷ ליד ציון הערה 29.

²²⁸ אמרי יעקב (שטרן), על שו"ע הרב, חו"מ, סי' א, סעיף ט (עמ' יז), בביאורים.

אורחות מתנה, סי' יד, פרק א (עמ' תל), מוסיף שאף שיתכן שבעתיד ייודע למקבל מי הנותן, ויימנע מלהוכיח אותו, זה דבר רחוק שאין לחשוש לו.

אורחות מתנה מביא ראיה מחולין קלד ע"ב, ששם נאמר שר' אמי זכה בחבילת דינרים שהגיעה לבית המדרש, וצריך לומר שהטעם שלא חש ל"ושונא מתנות יחיה" הוא שהנותן לא היה ידוע. אבל עבודת שלמה, סי' ט (עמ' מח), דוחה, שיש הסבר אחר למעשה ר' אמי, כפי שנראה בהערה 516.

²²⁹ ליד ציון הערה 25.

²³⁰ עבודת שלמה, סי' ט (עמ' מח).

²³¹ ליד ציון הערה 25.

²³² שושנת העמקים (כולל הלכה ורפואה), קונטרס ורפא ירפא, אות נז (עמ' קטז) (נדפס גם בעלון בית דוד, שמות תשנ"ד). הוא מביא שאחד מגדולי הדור אמר שאין צורך במתנות אלה.

אורחות מתנה, סי' יד, פרק א (עמ' תל), כותב שהטעם של חוסר בטחון שייך גם כאן, וכך גם הטעם של הרחקת החמדה (ליד ציון הערה 33). והוא כותב (בעמ' תיא) לגבי הדוגמה של מפעל, שיש מקום לטעם של חנופה, שכן אם יתברר שהמפעל מחלל שבת וכדומה, המקבל עלול להימנע מלהחריש אותו או למחות נגדו בגלל המתנה. גם עבודת שלמה, סי' טו (עמ' סה), כותב שיש מקום לטעם של חנופה בגלל זה. אבל הוא כותב שאם הוא עני, עדיף שיקבל מתנות אלו משיקבל צדקה, כדי להגדיל את חלקם של עניים אחרים בצדקה.

²³³ כך עולה מגן נעול, כפתור ג, פרק כג (נט ע"ג), הכותב שבגלל "ושונא מתנות יחיה", מי שמקבל מתנה מתכנן לגמול לנותן טובה; וכוונתו היא שע"י גמילת הטובה, לא יעבור ב"ושונא מתנות יחיה". כמו כן, רדב"ז, הלכות מתנות עניים, ז, ט, כותב שיש מי שאינו רוצה ליקח בתורת צדקה שלא לדחוק את שאר העניים אבל מוכן לקחת בתורת מתנה, ואף ש"ושונא מתנות יחיה", הוא אומר "למחר אשיג כסף ואתן לו גם אני מתנה".

כמו כן, מאירי, ברכות י ע"ב, כותב שהמקבל הנאה או חסד מאחר יקבלנה על דעת שישלם גמול (ולא הזכיר "ושונא מתנות יחיה"). ועתה כתבו (גולדשטוף), סי' יד, עמ' קג, מסביר את דבריו ע"פ ר' יונה, אבות פ"ה מ"י, שאומר שתיקון העולם הוא לקחת ולתת, וזה גורם לריבוי אהבה, ובדומה כתב רע"ב, אבות שם; אבל הוא מעיר שר' יונה מסיים שעדיף לשנות מתנות, ולתת ולא לקחת. נחלת שמעון (קרסנר), מלכים ב, ח"א, סי' ו, אות ה, מסביר שבכגון זה אין "ושונא מתנות יחיה", כי זה כהלוואה כיון שהוא מתכוון לגמול. ראה עוד ליד ציון הערה 539, שאין "ושונא מתנות יחיה" במתנה לחתן, מפני שמקובל שאף החתן יתן מתנה לנותן בחתונתו; וראה ליד ציון הערה 364, דבר דומה לענין משלוח מנות.

²³⁴ פחד יצחק, שבועות, מאמר ז, אות ו (עמ' סא).

הוא מסביר שמשום כך המקבל צריך להחזיק טובה לנותן. נראה שכוונתו היא שזה כעין תשלום חלקי בעבור המתנה. אבל גבורות ה', פרק סד, אומר שהמודה למי שהיטיב עמו מוסר את עצמו לרשותו; וצריך עיון.

2. אם המקבל מכיר בכך שהמתנה היא מה'

ר' משה מת²³⁵ כותב ש"ושווא מתנות יחיה" נאמר רק אם המקבל תולה את הכבוד בעצמו, וחושב שהמתנה מגיעה לו בגלל חשיבותו, ועליו נאמר שהרבנות מקבלת את בעליה²³⁶; אבל אם המקבל מכיר בבלבוב בכך שזה לא מגיע לו אלא זה מה', שדואג לפרנסתו, מותר לו לקבל, כי אז הוא "שווא מתנות" - כלומר, שווא שזה יגיע אליו בתור מתנה.

לפי הנימוק²³⁷ ש"ושווא מתנות יחיה" הוא מפני שצריך לבטוח בה', הרי אם המקבל מקבל כי זו מתנה מה', כדי שיעבוד את ה' מתוך הרחבת הדעת, אין "ושווא מתנות יחיה", שהרי הוא סומך על ה' שימלא את צרכיו²³⁸. בכגון זה גם אין חשש שיימנע מלהוכיח את הנותן²³⁹, שהרי הוא יודע שהמתנה באה מה' ואינה תלויה ברצון הנותן²⁴⁰. אבל הנימוק שיש חשש שהנותן אינו נותן בלב שלם²⁴¹ שייך גם כאן²⁴².

3. אם המקבל מצטער בקבלת המתנה

ר' נסים משה מודעי²⁴³ חידש שאם המקבל אינו רוצה לקחת ובכל זאת הוא לוקח בגלל הקפדת הנותן או בגלל צורכי המקבל, והוא מצטער בקבלת המתנה, הוא נחשב "שווא מתנות", ונאמר עליו ש"יחיה".

כמו כן, אם המקבל אינו נהנה מדברים חמריים, אין "ושווא מתנות יחיה" במתנה שהוא מקבל, כי רק במי שלהוט אחר מתנות קיים החשש²⁴⁴ שיימנע בגלל זה מלהוכיח את הנותן²⁴⁵.

4. אם המקבל מתכוון לתת לאחר את המתנה

אם המקבל מתכוון מראש לתת לאחר את המתנה שהוא מקבל, אין בקבלתו משום "ושווא מתנות יחיה"²⁴⁶. כאן אין מקום לטעם של הרחקה מחמדה²⁴⁷, ששייך רק במי שחומד לעצמו מה שיש

²³⁵ הואיל משה, בראשית, יב, יג (הובא בצידה לדרך, בראשית, יב, יג, ובנחמד למראה, על ירושלמי, ב"מ, פ"ב, דף כט ע"ב-ע"ג).

נפש חיים (פלג'י), מערכת ש, אות לו (דף רה), מסביר על פי זה מדוע משה לא עבר על "ושווא מתנות יחיה" בזה שקיבל את התורה במתנה: כי היה עניו, ועניו יודע שהמתנה אינה מגיעה לו בזכותו אלא היא מה'. דרש אברהם, פרשת בהעלותך, דרוש ב (סב ע"א), מסביר על פי זה מדוע אין "ושווא מתנות יחיה" בכך שקיבלו את התורה במתנה: כי אנחנו יודעים שה' נתן לנו את התורה מתוך חיבתו אלינו, כלשון המשנה (אבות ג, יד): "חביבין ישראל שניתן להם כלי חמדה", ולא משום כבודנו.

המספיק לעובדי ה', פרק על ההסתפקות, כותב שהנביאים קיבלו מתנות כדרך שהעני מקבל נדבה, מפני אמונתם שזה בא מה' ושהנותן הוא רק איש ביניים (לא הזכיר "ושווא מתנות יחיה").

עבודת שלמה, סי' ג (עמ' ל), מסביר על פי זה מדוע אברהם לקח מתנות מהמצרים ולא ממלך סדום: הוא לקח מהמצרים מתוך מחשבה שבזה מתקיימת הבטחת הקב"ה להעשירו, אבל אילו לקח ממלך סדום, היה חושב שזה בזכות מה שהציל את מלך סדום מארבעת המלכים, ולא מה'.

גם דברת שלמה (תשעא), פרשת כי תשא, עמ' קצג-קצד, כותב שאין "ושווא מתנות יחיה" אם המקבל מכיר את שורש החיות שה' מחיה את כולם, והוא בוטח בה' תמיד, ואם הוא מקבל ממשיהו, הוא מבין שהנותן הוא שליח של ה', שנתגלה אליו הזכות לתת; והוא מסביר בזה את דברי ר' זירא שאין בו "ושווא מתנות יחיה" מפני שמתכבדים בו - כי ת"ח מכיר שהנותן הוא שליח של ה', ולכן זה כבוד לנותן. הוא קושר זאת למה שנימק (ראה בשמו הערה 40) ש"ושווא מתנות יחיה" מפני שהוא נדבק באילנא דמוותא.

דעה חולקת: ר' עקיבא משה שינברגר, אוצרות ירושלים (פרושים) גל' י (תשס"ח), עמ' רלג, כותב שדברי צידה לדרך צריכים עיון להלכה. ובמאמרו בבירור הלכה (זילבר), ח"ז, עמ' רכז, הוא מקשה על צידה לדרך, ש"ושווא מתנות יחיה" נזכר בענין "טול אתה שיעור" (המובא ליד ציון הערה 574), אף ששם ברור שהשותף אינו נותן לשותף האחר בגלל מעלתו.

²³⁶ פסחים פז ע"ב.

²³⁷ ליד ציון הערה 26.

²³⁸ ודרשת וחקרת (סוגיות), חלק ו, עמ' לא.

²³⁹ הטעם ליד ציון הערה 28.

²⁴⁰ ודרשת וחקרת (סוגיות), חלק ו, עמ' לא.

²⁴¹ ליד ציון הערה 34.

²⁴² ודרשת וחקרת (סוגיות), חלק ו, עמ' לא.

²⁴³ ר' נסים משה מודעי, המובא בשמו אברהם, ח"א, מערכת ש, ע' שרביטו של מלך, דף רכב ע"א, שהסכים עמו.

ראה גם ליד ציון הערה 19, שיש לשנוא מתנה גם במצב שמותר לקבל אותה.

²⁴⁴ ליד ציון הערה 29.

²⁴⁵ לב חנון, סי' נג (עמ' ריא). הוא מסביר בכך את מה שנאמר בירושלמי פאה פ"א ה"א (ד ע"א) שרבי קיבל מתנה מארטובון: כי רבי אמר בכתובות קד ע"א "לא נהניתי אפילו באצבע קטנה". אבל הוא מציע הסבר אחר לכך: שרבי החזיר לו מתנה, וזאת חליפין ולא מתנה.

לאחרים, ואילו כאן המקבל אינו חומד את המתנה לעצמו²⁴⁸. כמו כן, אין כאן מקום לטעם²⁴⁹ של חוסר ביטחון בה', שהרי המקבל אינו סומך על הנותן לצרכי עצמו²⁵⁰. לעומת זאת, לפי הטעם²⁵¹ שיייתכן שהנותן אינו נותן בלב שלם, "ושונא מתנות יחיה" חל גם כאן²⁵².

5. אם המקבל הציע לקנות והנותן לא הסכים

אם המקבל רוצה לקנות את הדבר, והנותן אינו רוצה למכור לו (מסיבה כלשהי) ורוצה רק לתת לו, לפי הטעם של הרחקה מגזל²⁵³ אין כאן "ושונא מתנות יחיה", שהרי המקבל היה מעדיף לתת תמורה, ואילו הטעם שצריך לבטוח בה' בלבד²⁵⁴ שייך גם בכגון זה²⁵⁵.

ו. סוג המתנה

1. צדקה

בעני המקבל צדקה אין משום "ושונא מתנות יחיה"²⁵⁶, וכמה טעמים לדבר.

²⁴⁶ יריעות שלמה (מהרש"ל), בראשית יב, יג (הובא בביאור ר' יוסף מקרמניץ על רש"י, בראשית, שם); ישמח לב (לובינסקי), בראשית יב, יג. הם מסבירים בכך מדוע אברהם רצה מתנות מהמצרים: כדי לתת אותן לבני הפילגשים בסוף ימיו, כפי שאכן עשה (רש"י בראשית כה, ו). ישמח לב מסביר שגם הוא בגדר "שונא מתנות", כי אינו אוהב אותן בשביל עצמו.

יש להעיר שמהרש"ל עצמו כתב בים של שלמה (שהובא בהערה 1) שאין פגם בקבלת מתנות. כך עולה גם מבית פנחס (הורוויץ), בראשית יב, יג, שמסביר שאף שאברהם היה שונא מתנות, רצה לקבל מתנות מהמצרים, מפני שהוא רצה לתת את כל נכסיו הקדושים ליצחק, וידע שיצטרך לתת משהו לבני קטורה כדי שלא יתקנאו ביצחק, ולכן הוא רצה לקבל מתנות, שיהיו חולין, ויוכל לתת אותן לבני קטורה. בדומה הסביר ישמח לב שם, שאברהם ידע שיצטרך להשאיר ירושה לבני הפילגשים, ולא רצה להשאיר להם נכסים שמצד הקדושה, ולכן קיבל מתנות ממצרים, שמצד הטומאה, להורישן לבני הפילגשים. גם מהסיפור המובא בישמח לב (חירארי), עמ' רסז-רסט, עולה שאין "ושונא מתנות יחיה" במי שמקבל כדי לתת לאחר.

אבל אם רק אחרי שקיבל את המתנה החליט לתת אותה לאחר, לא תיקן את מה שעבר ב"ושונא מתנות יחיה", כפי שראינו ליד ציון הערה 11.

אורחות מתנה, סי' יד, פרק א (עמ' תכ), מפרש את כוונת יריעות שלמה בדרך אחרת, ולפיה כבר עבר על "ושונא מתנות יחיה" בכך שקיבל את המתנה אף שהיה בדעתו מראש לתת אותה לאחר, כמו שיש "ושונא מתנות יחיה" גם בשימוש בלי בעלות (ראה על כך ליד ציון הערה 295), אלא שעשה טוב בכך שאח"כ נתן אותה לאחרים. אבל לשונו של יריעות שלמה אינה מתאימה לפירוש זה.

²⁴⁷ ליד ציון הערה 33.

²⁴⁸ עבודת שלמה, סי' ג (עמ' כט). אבל הוא מעיר שאצל אברהם עברו הרבה שנים בין קבלת המתנה לבין הנתינה לבני הפילגשים, ומן הסתם השתמש בה בינתיים, ונמצא שנהנה מה לעצמו.

²⁴⁹ ליד ציון הערה 25.

²⁵⁰ ודרשת וחקרת (סוגיות), חלק ו, עמ' לא.

²⁵¹ ליד ציון הערה 34.

²⁵² עבודת שלמה, סי' ג, עמ' כט; ודרשת וחקרת (סוגיות), חלק ו, עמ' לא.

²⁵³ ליד ציון הערה 37.

²⁵⁴ ליד ציון הערה 25.

²⁵⁵ אורחות מתנה, סי' יד, פרק ג (עמ' תמד). הוא כותב שבזה נחלקו ר' אבא ורב גידל במעשה שהובא בהערה 1, שר' גידל רצה לקנות את הקרקע מר' אבא, ור' אבא לא רצה למכור מפני שלא היה במכירה סימן טוב, ורצה לתת את הקרקע במתנה לרב גידל, ור' גידל סירב מטעם "ושונא מתנות יחיה", ור' אבא סבר שאין בכך "ושונא מתנות יחיה".

שיעורים באורייתא (מלריד), פרשת לך לך, עמ' כט-ל, מסביר את המחלוקת ביניהם באופן שאינו קשור לכך שר' גידל רצה לקנות: שר' אבא סבר כטעם (ליד ציון הערה 34) שיש חשש שאינו נותן בלב שלם, וכאן אין חשש כזה שהרי הוא נותן בגלל מה שפסק ר' יצחק נפחא שעליו לתת את השדה לרב גידל; ור' גידל סבר כטעם של סייג לגזל, וזה שייך גם כאן, כי למעשה הוא מקבל שדה מאחר בחינם (אלא שבשונה מהסברו של אורחות מתנה, אין להסיק מהסברו הלכה כללית, שהרי הפסק של ר' יצחק נפחא היה לגבי מקרה מיוחד). הוא מסביר בדרך אחרת: ששנים הסכימו שחל בנידון "ושונא מתנות יחיה", אלא שר' אבא חשב שרב גידל יקבל, כי רוב אנשים אינם מקפידים על "ושונא מתנות יחיה", כמו שכתב הגהות הב"ח, ב"מ יב.

²⁵⁶ שושנת העמקים (כולל הלכה ורפואה), קונטרס ורפא ירפא, אות נז (עמ' קיז), ע"פ רע"ב, פאה פ"ח מ"ט; אורחות מתנה, פרק יד (עמ' שצו), ע"פ הגהות מרדכי, ב"ב, אות תקא, ואור זרוע, הלכות קריאת שמע, אות טו. מקורות נוספים לכך יובאו להלן, עם הטעמים.

בפרק זה נביא גם מקורות האומרים שמותר לעני לקבל מתנות, בלי לקרוא להן צדקה, מפני שלמעשה מתנות אלה הן צדקה.

דברי אברהם (טכורק), בראשית יב, יג, מסביר בכך מדוע אברהם לקח מתנות מהמצרים: כי היה עני, שלכן יצא מא"י, וגם היה צריך לשלם למי שמכרו לו בהקפה.

(א) "ושונוא מתנות יחיה" נאמר רק במי שלא צריך את המתנה, ועני זקוק לצדקה²⁵⁷. אפשר להסביר זאת על פי הנימוק²⁵⁸ ש"ושונוא מתנות יחיה" כי לא ראוי לבקש מותרות.
(ב) עני צריך לקבל צדקה, כי היא ניתנת לו משלו, שכך גזר ה', וא"כ אינה מתנת חנם²⁵⁹; ממון הצדקה שייך לעני, אלא שהיה פקדון ביד העשיר²⁶⁰, ונמצא שאין זו מתנה לעני, אלא נותנים לו מה ששייך לו²⁶¹.

לב חנון, סי' נג (עמ' רי), מביא ראיה ממה שהתורה ציוותה לתת צדקה, ואין טעם בציווי אם העניים יסרבו לקבל מטעם "ושונוא מתנות יחיה". אפשר לדחות ראיה זו, שהמצווה היא לתת לעניים שאינם נוהגים במידת חסידות זו.

מקורות נוספים האומרים כך: חידושי הריטב"א, שבועות לא ע"א, כותב שאף שלא ראוי **לקנות** שדה שיש עליו עוררין כי יצטרך לבטוח על כוחו, מותר לקבל אותה **במתנה**, אם הוא עני, ואינו בכלל "ושונוא מתנות יחיה". אבל יש גורסים בדבריו "והיינו בכלל 'שונוא מתנות יחיה'", ור"ע פריד, המובא בפנינים מבי מדרשא, בראשית יב, יג (עמ' צב), סבור שלפי גירסה זו יש "ושונוא מתנות יחיה" גם במי שדחוק לכסף. אורחות מתנה, פרק יד (עמ' שצו), מסביר שלפי הגירסה השנייה, אמנם יש בעני "ושונוא מתנות יחיה", אבל מותר לו ליטול בגלל ההכרח, ו"יחיה" ע"י שירגיש שנאה למתנות שהוא מקבל, כדברי חתם סופר (לעיל, הערה 19). חשוקי חמד, סוטה מז ע"ב, כותב שמותר לתת מתנות לחתן ולכלה כי בדרך כלל הם עניים, וזו צדקה. לחם שמים, אבות, ד, ה (הובא בשו"ת עטרת פז, חלק א, כרך ג, חו"מ, סימן טז), כותב שמה שנאמר במשנה פאה, ח, ט, בפסחים קיב ע"א, וברמב"ם, הלכות מתנות עניים, י, יט, שיש מעלה בעני שאינו מקבל צדקה, הוא רק בעני שנמנע מלקבל כדי שעניים אחרים יקבלו יותר, אבל אין אפילו מידת חסידות לעני שלא לקבל מתנה ממי שנותן לו בעין יפה ברצון טוב. לב חנון, סי' נג (עמ' רי), כותב שבמשנה שם מדובר בעני שיש לו במה לחיות בדוחק, אבל מי שימות אם לא יקבל, חייב לקבל, כאמור בירושלמי פאה, ח, ח, ובשו"ע, יו"ד, רנה, ב.

אורה ושמחה, על רמב"ם, הלכות מגילה, ב, טו (עמ' קיז), כותב שאין לסרב לקבל מתנות לאביונים מטעם "ושונוא מתנות יחיה", כמו שהמסרב לקבל מתנות כהונה נחשב מבזה את המתנות (להלן, ליד ציון הערה 582).

דברי אמת, דרוש ג (דף ו ע"ד), כותב שלאברהם אבינו היה מותר לקחת את מערת המכפלה מעפרון במתנה (אילו עפרון היה מסכים), כי היה מוכרח לקבל, כיון שלא היה לו מקום אחר לקבור את שרה.
לב חנון שם מקשה לאור זה, מדוע ר' אלעזר לא לקח את המתנות שנתנו לו בי נשיאה (חולין מד ע"א) הרי היה עני (תענית כה ע"א)? הוא מיישב, שבי נשיאה לא נתנו לו כי היה עני אלא בגלל גדלותו בתורה, ולא ראוי ליהנות מכבוד תורה, כדברי יונתן בן עמרם בב"ב ח ע"ב. אגודת אזור (מרגליות, דרשות), דרוש שלישי לשבת שובה (יז ע"ג), מיישב שר' אלעזר החמיר על עצמו.

מקורות נגדיים: רש"י על אבות, א, י, כותב על מי שמתפרנס מקופה של צדקה, שיש בכך משום "ושונוא מתנות יחיה". דברי יצחק (מורסיה) - תולדות יעקב, על מגילה כח (עמ' קיז במהד' תשנה), מקשה מדברי רש"י על האומרים שאין "ושונוא מתנות יחיה" בצדקה, ובהמשך דבריו הוא מעמיד את דברי רש"י באוקימתות שונות (עיי' שם), שלפיהן אין הבדל בין צדקה למתנה רגילה. גבורת יצחק, סוטה מז ע"ב (ח"ב, עמ' קפג) = גבורת יצחק, אבות, א, י (עמ' פג), מסביר את דעת רש"י ע"פ מה שכתב מהר"ל (הערה 39) שעני חשוב כמת כי הוא מקבל מאחרים, וזה מצד "ושונוא מתנות יחיה".

ריא"ז, המובא בפסקי ריקאנטי, סימן סו, אומר שמה שאמרו שמי שנהנה משל אחרים אינו יכול לדעת את השם המפורש (ירושלמי יומא ג, ז), אמור במי שלוקח בתורת צדקה, ולא במי שמקבל דורון דרך כבוד.
נר לצדיק, ויקרא, עמ' עג, כותב שבצדקה יש "ושונוא מתנות יחיה", ומסביר שזאת כוונת שו"ת הרשב"א, חלק א, סי' יח, האומר שאין ברכה על נתינת צדקה, שמה העני יסרב לקבל - שהוא עלול לסרב בגלל "ושונוא מתנות יחיה".

אמרי אש (טאוב), פרשת שופטים, עמ' תס, כותב שבצדקה יש בחינה של מתנה, וכדי שלא יהיה בה "ושונוא מתנות יחיה", ראוי שהנותן יתכוון לאיזו תועלת לעצמו, כגון "על מנת שיחיה בני".

שו"ת משנה הלכות, חלק יב, סימן קנו, לומד בקל וחומר שיש "ושונוא מתנות יחיה" בצדקה: הרי "ושונוא מתנות יחיה" אפילו במתנה שניתנת מתוך ידידות, אף שיש אומרים שמתנה כמכר (ב"מ טז ע"א; בכורות נב ע"ב), וקל וחומר בצדקה, שגנאי לקבל. אבל הוא מתכוון למי שאינו עני גמור, שהרי הוא כותב שמי שמוכרח לקבל צדקה, צריך לקחת, כדי שלא להיות אכזרי על בניו.

²⁵⁷ דנא פשרה, אסתר ט, כב (קד ע"א במהד' תקנ"ו = עמ' קמט במהד' תשמ"ט) (הובא במשק ביתי (קריספין), אות רצג). הוא כותב שהפסוק באסתר שם, "ומתנות לאביונים", בא להתיר לאביונים לקבל מתנות, כמו שצדקה מותרת.

כמו כן, ברכת שלום (אשלג), תשמ"ו, מאמר כד, כותב ש"ושונוא מתנות יחיה" נאמר רק בדבר שהוא מותרות עבור המקבל, ואילו צדקה היא הכרחית למקבל.

כמו כן, סוכת דוד (שירירו), פרשת קורח (קנו ע"ב), כותב שבמתנות לאביונים אין משום "ושונוא מתנות יחיה", כי האביון מקבל מתוך הכרח, ושונוא אותן - ראה בשמו בהערה 19.

דעה נגדית: בן יהוידע, סנהדרין מט ע"א, כותב להיפך: הנותן לחם שהוא הכרחי, יש בו משום "ושונוא מתנות יחיה", ואילו הנותן מותרות, אין בו "ושונוא מתנות יחיה", משום שהנותן מתכבד בזה שהוא נותן מותרות.

²⁵⁸ לעיל, ליד ציון הערה 32.

²⁵⁹ סוכת דוד (שירירו), פרשת בהר, דרוש ב (קלב ע"ד); לב חנון, סי' נג (עמ' ריא).

נראה שזאת כוונת סוכת דוד גם במה שכותב שם (קלב ע"ב) שאלישע קיבל מתנה ולא חשש ל"ושונוא מתנות יחיה", כי העם שהיו עמו היו עניים, והיה מוכרח לקבל בשבילם.

(ג) כפי שראינו לעיל²⁶², אין "ושונוא מתנות יחיה" במתנה שהנותן נהנה מנתינתה, ובנתינת צדקה לעני, הנותן נהנה, כפי שנאמר²⁶³: "כי בגלל הדבר הזה יברכך ה'", והמדרש²⁶⁴ אומר "יותר משבעה" עושה עם העני, העני עושה עם בעה"ב, ולכן אין "ושונוא מתנות יחיה"²⁶⁵.
(ד) הנותן נותן כדי לקיים מצווה, ונמצא שהצדקה היא חלקו של העני, שה' שלח לו ע"י הנותן, ולכן לא שייך בה הנימוק²⁶⁶ שדבר שניתן במתנה אינו שייך לשורש נפשו של המקבל²⁶⁷.
(ה) צדקה אינה בגדר מתנה, כמו שכתב מהר"ל²⁶⁸, שצדקה באה רק למלא את חסרון המקבל, ולכן אין צורך בדעתו בקבלתה, שלא כמו מתנה שצריך את דעת המקבל כדי שתהיה נתינה מלאה; ולכן על צדקה לא חל "ושונוא מתנות יחיה"²⁶⁹. לפי נימוק זה, גם אם המקבל עני, מותר לו לקבל רק בדרך צדקה ולא בדרך מתנה²⁷⁰.

²⁶⁰ טור, יו"ד, סי' רמז.

לב חנון מביא כמקור לכך את מה שאמר העני המובא בכתובות סז ע"ב: "מדרחמנא קא אכילנא", ואת דברי במדבר רבה פרשה ה, ב: "שנתן לו הקב"ה".

²⁶¹ בשבילי המנהג, ח"ב, עמ' רכ = אספקלריית הצדקה, עמ' קנז-קנח.

²⁶² ליד ציון הערה 91.

²⁶³ דברים טו, י.

²⁶⁴ ויקרא רבה, פרשה לד, ח.

²⁶⁵ חומת אנך, ישעיהו לב (כיון שהנותן קם לתחייה בזכות הנתינה; הובא בשמו אברהם, ח"א, מערכת ש, ע' שרביטו של מלך, דף רכא ע"ד); שני אליהו, דרוש כה לשבת תשובה, דף צה ע"ב (הובא בס' יהודה יעלה כהן), פרשת לך לך, אות ו; סוכת דוד (שירירו), פרשת בהר, דרוש ב, דף קלג ע"ב, בהסברו השני; ברית יעקב (פייטוס), דרוש ז (ע"ב-ע"ג); שארית יעקב (אלגזי), פרשת נשא, דף סב ע"ד בדפוס שלוניקי, נח ע"ד בדפוס ליוורנו (הובא באיש צעיר, דרוש ג, דף יא ע"א, ובס' ולבש הכהן (חמציל), פרשת וישלח, אות יז, דף מו ע"ג); יוסף עליו (מונטיקיו), דרוש למתן תורה, דף נח ע"ג; שו"ת אבני דרך (פרינץ), חלק ז, סימן קצ (נעמי 448); וזכרנו לחיים (כהן), על ההגדה, דף לח ע"א (מפני שהצדקה מקרבת את הגאולה ולכן יש הנאה לנותן; הובא במתוק מדבש (מאזוז), פרשת נשא, אות ד, עמ' סה); סעודת מצוה, דרוש ז למתן תורה, דף מא ע"ב; אדרת אליהו (ר' יוסף חיים), דברים טז, כ; קולו של יעקב, פרשת כי תשא, דף פח ע"ד (הובא בשער שמעון (דריהם), מערכת צ, אות ה, עמ' רפא-רפב), בשם ברית יעקב וחווה דוד; בשבילי המנהג, שבת ומועדים, ח"ב, עמ' רצ; יגל יעקב (גוטליב) דברים טו, י (הובא בברכות אבי, פרשת בהר, דף עד ע"א), ובחלק המועדים, על סוכות (עמ' קנד במהד' תשנ"ג).

שו"ת חיים שאל, ח"א, סי' עד, אות מב (הובא בשו"ת דבר אהרן, סי' מט, אות ד, בשו"ת נטעי איתן, תליתאי, סי' טו, ובמשנת יעבץ (מנדלסון), סי' עד), כותב שגם לרשב"ג שאומר שיש "ושונוא מתנות יחיה" גם אם הנותן נהנה (ראה הערה 128), מותר לעני לקבל צדקה, כי יש לנותן **שכר גדול**, והנותן עושה לטובת עצמו. וצריך עיון, שהוא עצמו אומר בברכי יוסף, יו"ד, רנה, ס"ק ב, שאין להנות מהבריות כלל, לא לקבל צדקה ואפילו לא לקבל בדרך מתנה; משמע שקבלת צדקה גרועה מקבלת מתנה רגילה.

אדרת אליהו (ר' יוסף חיים), דברים טז, כ, מסיק מנימוק זה, שאם הנותן גזל ממון ונתן צדקה מממון זה, שאין לו שכר על כך שהרי זו עבירה ולא מצווה, יש בצדקה זו משום "ושונוא מתנות יחיה".

חידושי כתב סופר על סוגיות (תש"מ), חולין, פרק ג, אות מט (עמ' סד), נוקט שאין "ושונוא מתנות יחיה" בצדקה אם הנותן לעני **מבין** שיש לנותן יותר תועלת מלמקבל.

דרך שיחה, חלק ב, עמ' רעג, כותב שאין "ושונוא מתנות יחיה" אם הנותן נותן כי קשה לו לראות שהלה חי בדוחק, ע"פ העקרון שאין "ושונוא מתנות יחיה" במקום שיש תועלת לנותן.

קושי בנימוק זה: באר צבי (קרייזר), תנינא, סי' ז (עמ' מח), הערה ט, מעיר שבפשוטו הטעם שאין "ושונוא מתנות יחיה" במקום שיש תועלת לנותן הוא שזה לא מתנה אלא כמו מכר, שהנותן מקבל תמורה מהמקבל, ובצדקה הנותן אינו מקבל הנאה מהעני אלא מה', ונמצא שמבחינת המקבל, זו מתנה ולא מכר.

²⁶⁶ לעיל, ליד ציון הערה 45.

²⁶⁷ ישראל קדושים, אות ה (יח ע"ב).

²⁶⁸ גור אריה, שבת י ע"ב.

²⁶⁹ ויחי יעקב (סופר) (בסוף ס' והארכת ימים, מהד' תשעב), חלק א, אות כח, עמ' סח.

²⁷⁰ ויחי יעקב שם. הוא מיישב בזה את הקושיה, מדוע ר' אלעזר לא הסכים לקבל מבי נשיאה (חולין נד ע"א), הרי הוא היה עני מאד (תענית כה ע"א), ובקבלת צדקה אין "ושונוא מתנות יחיה" (ואכן כבוד חכמים (קאליש), מאמר לא, עמ' עו, מוכיח משם שגם לעני מידת חסידות שלא לקבל? התשובה היא, שבי נשיאה נתנו לו בתורת מתנה ולא בתורת צדקה. עוד הוא מיישב (שם, עמ' סז-סח): (א) ר"א לשיטתו, שאמר בברכות ו ע"ב שמי שנצרך לבריות - פניו משתנות. (ב) הוא חשש שנותנים לו בגלל כבוד תורתו, כי דבריו היו נשמעים בבי נשיאה, כאמור בירושלמי חגיגה, א, ח, ובזה יש הקפדה מיוחדת (ראה ליד ציון הערה 191), אבל הוא היה נוטל צדקה מאחרים. ראה עוד ליד ציון הערה 491, הסברים לכך שר"א ור"ז לא הסכימו לקבל אף שבנתינה לת"ח אין "ושונוא מתנות יחיה", וחלק מההסברים טובים גם לענייננו.

טעם נוסף להתיר לעני לקבל מתנה יש בדברי יואל, פרשת לך לך, עמ' שט, שהסביר שאברהם רצה את המתנות מהמצרים כי היה עני, וחשש שיחטא ויצטרך להיענש וייענש בנפשו, אבל אם יהיה לו ממון, לא ייענש בנפשו אלא בממון, כי ה' אינו פוגע בנפשות תחילה (ויקרא רבה, פרשה יז, ד), ואז יעשה תשובה לפני שיגיע העונש לנפשו. לכאורה, אם אברהם היה עני, היה יכול לפרש שהיה מותר לאברהם לקבל כי קבלת צדקה אינה בכלל "ושונוא מתנות יחיה"; לאמיתו של דבר לא היה יכול לפרש כך, שהרי אסור לקבל צדקה מגוים (בי"ב י ע"ב).

(ו) העני מקיים מצווה בכך שהוא מסייע לעשיר לקיים את מצוותו²⁷¹, והמצווה מגינה עליו מפני הסיכון שיתקצרו ימיו של מקבל מתנה²⁷². גם עני שיכול להסתדר בעצמו בלי קבלת צדקה, הרי אם הוא זקוק לצדקה כדי לפרנס את בני ביתו, אין בכך "ושווא מתנות יחיה"²⁷³. הנותן צדקה כדי שבזכותה תהיה לו תועלת חומרית, כגון "על מנת שיחיה בני", אין בכך "ושווא מתנות יחיה", שהרי כפי שראינו לעיל²⁷⁴, אין "ושווא מתנות יחיה" במתנה שהנותן נהנה מנתינתה, וכאן הנותן מתכוון לתועלת עצמו²⁷⁵. בכלל זה, גם לעשיר מותר לקבל מתנה כשהוא בדרך, כי גם עשיר נחשב עני כשהוא בדרך כיון שאין עמו הדברים הנחוצים לו²⁷⁶.

2. חלק הבכורה של בכור

אף שחלק הבכורה נקראת "מתנה"²⁷⁷, לא שייך בו "ושווא מתנות יחיה", כי התורה זיכתה חלק זה לבכור²⁷⁸.

²⁷¹ ויקרא רבה, פרשה לד, י: "העני עושה עם בעה"ב".

²⁷² לב חנון, סי' נג (עמ' ריב).

²⁷³ אורחות מתנה, סי' יד, פרק ב (עמ' תלז).

אבל דרך שיחה, ח"ב, עמ' רעב, כותב שמידת חסידות לא לקבל מתנה גם אם עקב כך יצטרך לחיות בדוחק ואשתו ובניו יסבלו.

²⁷⁴ ליד ציון הערה 91.

²⁷⁵ אורות אליים (פרנקל), תהלים פרק מא. הוא כותב שמשום כך זו הצדקה השלמה.

גם בספרו אבני אליהו (פרנקל), פרשת תרומה, דף נא ע"ב (נדפס גם בילקוט דברי חכמים, שמות, כה, ב, סי' שנד, עמ' קמז), הוא כותב שהנותן צדקה צריך לכוון לתועלת עצמו, כגון "ע"מ שיחיה בני", כדי שלא ייכשל העני ב"שווא מתנות יחיה", ולכן נאמר בר"ה ד ע"א שהאומר כך הוא צדיק גמור. כך כתב גם יגל יעקב (גוטליב), דברים טו, י (הובא בברכות אבי, פרשת בהר, דף עד ע"א), ובחלק המועדים, על סוכות (עמ' קנד במהד' תשנ"ג).

אבל עבודת שלמה, סי' ו (עמ' לז), מקשה על אורות אליים, שעיקר התועלת למי שנותן צדקה הוא השכר הרוחני, ומי שנותן לשם מצווה בלבד מקבל יותר שכר רוחני, ובגלל שכר זה אין בצדקה "ושווא מתנות יחיה", כאמור ליד ציון הערה 265, ואם כן, אין עדיפות למי שנותן לשם תועלת חומרית.

²⁷⁶ מהרש"א, חידושי אגדות, ברכות י ע"ב (הובא בברכי יוסף, יו"ד, רמו, סי' יח, בראש דוד, פרשת וירא, ד"ה ואפשר לפרש וד"ה ויתכן לפרש, בשו"ת דבר אהרן, סי' מט, אות ד, ובזכות אבות (דורל) בראשית יב, יג, עמ' לה במהד' תשעט). אגודת אזור (מרגליות, דרשות), דרוש שלישי לשבת שובה (ז' ע"ב) ואמרי יושר, חולין מד ע"ב, מסכימים עם מהרש"א. מהרש"א מסביר שזאת כוונת הגמרא שם שאומרת "הרוצה ליהנות ינהה כאלישע" - שאלישע נהנה מאחרים כשהיה בדרך. גם סוכת דוד (שירירו), פרשת קורח (קנז ע"ג), מסביר שאלישע נהנה כי היה בדרך והיה כמו עני.

אף שמהרש"א נוקט שאלישע נהנה רק מכלי תשמיש של אחרים, צפיחת בדבש, סי' סא (קנז ע"ב), כותב שמהרש"א לא התכוון למעט אכילה, שהרי אכילה היא צורך בדרך, והתכוון רק למעט הנאת ממון (כלומר מתנות של כסף). בדומה כתב מאור ישראל, ברכות י ע"ב (כמובא בנחלת שמעון (קרסנר), מלכים ב, ח"א, סי' ו, אות ג, הערה 3), בדעת מהרש"א. בזה מיושבת קושיית אמרי יושר (גריינימן), מגילה כח ע"א, וחולין מד ע"ב, על מהרש"א, ממה שנאמר שאלישע אכל אצל השונמית: "ויהי מדי עוברו יסור שמה לאכל לחם" (מלכים ב' ד, ח).

ועתה כתבו (גולדשטוף), סי' יד (עמ' קב), מנמק את דברי מהרש"א, מצד הכרת הטוב לבעה"ב. דברים קשים, שהרי נימוק זה שייך בכל מתנה. ייתכן שכוונתו היא שההולך בדרך זקוק למתנה זו, ועל כך צריך הכרת הטוב, וזה לא שייך במתנה שהמקבל אינו זקוק לה.

ודרשת וחקרת (סוגיות), חלק ו, עמ' לא, מנמק את דברי מהרש"א, שהכנסת אורחים היא מצווה, ובנתינה שהיא מצווה אין "ושווא מתנות יחיה", כפי שראינו ליד ציון הערה 136.

גם רמב"ם, בפירוש המשנה, אבות ד, ו, כותב שאלישע לא היה מקבל ממון מבני אדם, וקיבל רק כיבוד של אירוח כשהוא בדרך, שלן ואכל בלילה או ביום (ולא הזכיר "ושווא מתנות יחיה"). וכן נתיבות עולם, נתיב העושר, פרק א, הסביר שאלישע לא קיבל מתנה בעין, ורק נהנה ממי שהיה בביתו.

שמו אברהם, ח"א, מערכת ש, ע' שרביטו של מלך, דף רכא ע"ד, כותב שדברי מהרש"א דומים לדברי סי' חסידים, סי' תתקנא, האומר שעדיף לקבל צדקה מלעסוק בסחורה בהליכה מעיר לעיר, כי אם ילך מחוץ לעיר עלולים לחטוף אותו ויצטרכו לפדותו בממון רב; הרי שמי שהולך מעיר לעיר וחושש שיתפסוהו ויצטרכו לפדותו, מותר לו לקחת צדקה ואין בכך "ושווא מתנות יחיה".

כמו כן, אברבנאל, מלכים ב' ח, ט, כותב שאף שאין ראוי לקבל מתנות, אין גנות בקבלת מאכל במתנה למי שבא מן הדרך, ולכן אלישע קיבל מאכלות במתנה מחזאל כשבא מהדרך (מלכים שם), אף שלא רצה לקבל מתנה מעמ. אבל הוא לא הזכיר "ושווא מתנות יחיה".

כמו כן, צידה לדרך (איילנברג), בראשית, יב, יג, ושפתי חכמים שם, כותבים שאברהם רצה לקבל מתנות מפרעה, כי לא היה לו עושר כשלא היה בביתו - כלומר, זה כעין צדקה, שמותר ליטול.

גבורת לב, ברכות י ע"ב (עמ' קכ), כותב שמי שמתארח אינו בכלל "ושווא מתנות יחיה" כי אין נכסיו מתרבים בכך, ולכן לא שייך הטעם (הערה 40) שחיותו באה ע"י אחרים.

²⁷⁷ ב"ב קכד ע"ב; בכורות נב ע"ב.

3. הזמנה לסעודה

יש אומרים²⁷⁹ שהזמנה לאכול (באדם רגיל) אינה נחשבת מתנה, ואין בה משום "ושווא מתנות יחיה". הנימוק של הרחקה מגזל²⁸⁰ לא שייך בהזמנה, שכן האורח אינו נוטל דבר לעצמו אלא אוכל על שולחנו של אחר, ואין זה דומה לגזל²⁸¹. אבל ר' נסים אברהם אשכנזי²⁸² כותב שגם הזמנה לסעודה נקראת מתנה לעניין זה. הנימוק²⁸³ שאין לקבל מתנה מחשש שהנותן לא נתן בלב שלם, שייך גם בהזמנה לסעודה²⁸⁴.

4. מתנה על מנת להחזיר

במתנה על מנת להחזיר אין משום "ושווא מתנות יחיה"²⁸⁵.

²⁷⁸ אמרי בינה, דיני תרומות ומעשרות, סי' כ (ד"ה ועיי'ן).
²⁷⁹ קול שמואל (קונפורטי), פרשת ויחי (כד ע"ב-ע"ג); ישמח משה (גאלופוליטי), דרוש כ (פט ע"א-ע"ב).
הם מסבירים בזה מדוע ר' זירא הסכים לאכול אצל מי שהזמינוהו (חולין מד ע"ב), וכך הסביר גם שיעורים באורייתא (מלריד), פרשת לך לך, עמ' כח; אבל הסבר זה קשה, שהרי ר' זירא נימק שהסכים לאכול כי המזמין התכבד בו, הרי שזה אמור רק באדם חשוב, שהמזמין מתכבד בו. הם מביאים ראיה מר"ע מברטנורא, מעשר שני א, א, הכותב שאסור לתת מעשר שני במתנה לפי הדעה ש"מתנה כמכר", אבל מותר להזמין את חברו לאכול עמו מעשר שני על שולחנו. קול שמואל מסביר, שרק מתנה רגילה היא כמכר, כי אילו לא היתה לנותן הנאה מהמקבל לא היה נותן לו מתנה (לעיל, ליד ציון הערה 121), מה שאין כן הזמנה לסעודה. דבריו קשים, שהרי כוונת ר"ע מברטנורא היא שמתנה רגילה היא כמכר, כי יש להניח שהמקבל גרם הנאה לנותן, ואילו הזמנה לסעודה אינה כמכר, כי אנשים רגילים להזמין גם מי שלא גרם לו שום הנאה מעולם; ולפי זה, בהזמנה לסעודה יש יותר מקום לומר "ושווא מתנות יחיה", כי הנותן לא נהנה כלל, וזה יותר רחוק ממכר. אבל יש להעיר, שמדברי ר' זירא עולה שהמזמין ת"ח נהנה מהשתתפותו בסעודה, ואם כן, אסור להזמין ת"ח לסעודה של מעשר שני.

ישמח משה מסביר בכך מדוע דוד המלך ציווה לשלמה (מלכים א' ב, ז): "ולבני ברזילי הגלעדי תעשה חסד והיו באוכלי שולחנך" - לא ציווה לתת להם מתנה, כי חשש שיסרבו מטעם "ושווא מתנות יחיה", אלא ציווה להזמין לסעודה, שבוה אין "ושווא מתנות יחיה".

גם תולעת שני (פינסו), פרשת ויחי (מ ע"ג-ע"ד), לומד מדברי ר' זירא שבהזמנה לאכול אין "ושווא מתנות יחיה", והוא מסביר בכך כמה מקורות העוסקים בהזמנה לאכול: באבות, פ"א מ"ה, נאמר "ויהיו עניים בני ביתך", ובהגדה של פסח אומרים "כל דכפין ייתי ויכול", ודוד אמר לשלמה שבני ברזילי "יהיו באוכלי שולחנך" (מלכים א' ב, ז), ועל אלישע נאמר "מדי עברו יסור שמה לאכול" (מלכים ב' ד) - המקורות לא נקטו נתינה אלא הזמנה לאכול, מפני שאין בה "ושווא מתנות יחיה". גם זכרנו לחיים (כהן), על ההגדה, דף לח ע"א (הובא במתוק מדבש (מאזוז), פרשת נשוא, אות ד, עמ' סה, ובספרו מתוק לחכי, על משלי כב, ט, עמ' רפט), הסביר בזה את "כל דכפין ייתי ויכול", ואת "יהיו באוכלי שולחנך", ואת "ועניים מרודים תביא ביתך" (ישעיהו נח, ז).

חכמת התורה, פרשת ויחי, עמ' תקסא, כותב שאורח האוכל בבית המארח אינו נחשב מקבל מתנה, מפני שהמארח נחשב שהוא מתכבד בו, אלא אם כן המארח הרבה יותר מכובד מהאורח, כגון מלך שמזמין מישוהו לביתו, שאז האורח נחשב מקבל מתנה כי המלך אינו מתכבד בו.
וראה הערה 286 בשם שפתי חכמים על אכילה, שתיה ולינה.

סעודת מצווה: בפסחים קיג ע"ב נאמר שמי שאינו מיסב בחבורה של מצווה הוא בנידוי. הלואה מאוזנת (מהד' תשי"ע), פרק י, עמ' 63 (הובא בעזר לחושן, עמ' תנב), לומד מזה שאין "ושווא מתנות יחיה" בסעודת מצווה. הוא מציין לאורח מישורים (טריווש), פרק יח, הערה יא, בשאלה באילו תנאים יש חיוב להשתתף בסעודת מצווה.

²⁸⁰ ליד ציון הערה 37.

²⁸¹ שיעורים באורייתא (מלריד), פרשת לך לך, עמ' כח. הוא מסתמך על ר"ן, נדרים לד ע"ב, שאומר שהמזמין אורח לאכול אצלו, הממון שייך למזמין כשהוא אוכל (ראה על כך חוק לישראל, מתנה, סעיף 2), נמצא שהאורח אינו מקבל את האוכל במתנה, כי האוכל שייך למזמין.

²⁸² נחמד למראה, ח"א, מעשר שני, פרק א (קסח ע"א).

הוא מביא ראיה ממה שר' זירא אמר שהיה מותר לו ללכת לסעודה מפני שמתכבדים בו, משמע שלולא זה, היה בו משום "ושווא מתנות יחיה". הוא מביא עוד ראיה מר"ע מברטנורא, מעשר שני א, א, שהרי הוא מפרש מה שכתוב במשנה "מתנת חינם" - הזמנה לסעודה, הרי שהזמנה נקראת "מתנה". והוא מסביר מדוע אומר הרע"ב שגם לדעה שמתנה כמכר, הזמנה אינה כמכר לענין איסור מכירת מעשר שני: כי הזמנה היא מתנה שאינה ניכרת, אלא היא בהבלעה.

ראה גם הערה 402, שר' פנחס בן יאיר לא רצה להתארח אצל אחרים לסעודה (אלא שלא הזכיר "ושווא מתנות יחיה").

²⁸³ ליד ציון הערה 34.

²⁸⁴ שיעורים באורייתא (מלריד), פרשת לך לך, עמ' כח.

²⁸⁵ זר זהב, על סי' המכריע, חלק ג, סי' טו, אות ד.

כמו כן, ר' אהרן גוטמן, המובא בחדו"ת דשמעתא (קמלהר), חלק ב, קונטרס צילותא דשמעתא, סי' יז הראשון (יג ע"ב), מקשה על האמור בנדרים מט ע"ב-נ ע"א, ששלחו לר' יהודה בגד ואמר שאינו רוצה

במתנה מועטת אין משום "ושונוא מתנות יחיה"²⁸⁶. אין בה מקום לנימוק²⁸⁷ שהמצפה למתנות מצטער כשאינו מקבל אותן²⁸⁸. לדעת ר' מנשה גרוסברג²⁸⁹, מתנה מועטת שמוותרת היא זאת שיש בה רק חיי שעה, ו"ושונוא מתנות יחיה" אמור רק בדבר שמתקיים, כגון שדה שאדם יכול להחיות את נפשו בה ימים רבים; והוא מוסיף שמי שרגיל לקבל מתנות כאלה, יש בו "ושונוא מתנות יחיה" אף במתנה מועטת. ר' חיים פאלאג'י²⁹⁰ לומד מלשון הפסוק "ושונוא מתנות יחיה" שההקפדה היא על קבלת מתנות אחדות, מפני שראוי להסתפק במועט, אבל בקבלת מתנה אחת אין משום "ושונוא מתנות יחיה".

6. מתן רשות שימוש ברכוש בלי הענקת בעלות בו

מי שנותן לחברו רשות להשתמש בשלו, בלי לתתו במתנה, יש אומרים שאין בכך משום "ושונוא מתנות יחיה"²⁹¹, ויש אומרים שיש בכך משום "ושונוא מתנות יחיה"²⁹².

ליהנות בעוה"ז - מדוע לא נימק מטעם "ושונוא מתנות יחיה"? והוא מיישב (בלשון "אולי") ששלחו לו רק לשעה. הרי שלדעתו במתנה לשעה (היינו מתנה ע"מ להחזיר, או השאלה) אין "ושונוא מתנות יחיה". אבל עתה באתי (מהד' תשע"ד), תרי טעמי, נפקא מינה כז' (עמ' קה), מעלה אפשרות שדין מתנה ע"מ להחזיר תלוי בנימוקים השונים ל"ושונוא מתנות יחיה".

²⁸⁶ צידה לדרך, בראשית, יב, יג, ושפתי חכמים שם (הובא בדברי מרדכי (גלנטי), דף ג ע"ד, ובזכות אבות (דורו), בראשית, יב, יג, עמ' לה במהד' תשע"ט). הם מסבירים שהמתנה שאברהם רצה לקבל מהמצרים (לפי רש"י, בראשית פרק יב פסוק יג) היתה מתנה מועטת - אכילה, שתיה ולונה, ועל זה נאמר (ברכות י ע"ב) שאלישע נהג ליהנות מאחרים, ולכן היתה מותרת. כך מסביר גם שמו אברהם, ח"א, מערכת ש, ע' שרביטו של מלך, דף רכא ע"ג, בשם שנות חיים (שלא מצאנו), את מה שאמר אברהם.

כמו כן, ערוגת הבושם (בדרש"י, פרשת לך לך ט ע"ד), מסביר בכך את דברי אברהם "וחיתה נפשי בגללך" - באכילה ושתיה.

אבל שיעורים באורייתא (מלריד), פרשת לך לך, עמ' לא, מקשה על הסבר זה, שבפסוק נאמר שקיבל הרבה מתנות (בראשית פרק יב פסוק טז) "ולאברם היטיב בעבורה ויהי לו צאן ובקר וחמרים ועבדים ושפחת ואתנת וגמלים".

גם שו"ת משנה הלכות, חלק טו, סימן רטו, וחלק יז, סימן קלו כותב שדבר מועט אינו נחשב מתנה אלא הנאה, שאין בה "ושונוא מתנות יחיה", ומסביר בכך את מה שנאמר באלישע.

כמו כן, תפלה למשה (בנימין), מזמור ג, עמ' ס, כותב שבמתנה מועטת אין "ושונוא מתנות יחיה" שהרי אינה חשובה, לא בשביל הנותן ולא בשביל המקבל.

דעה חולקת: דברים אחדים (קלצקי), אות קה (עמ' עז), מסביר מדוע במעשה של ר' גמליאל והזקנים שהיו בספינה, ור"ג רצה להקנות להם את התרומות והמעשרות (ב"מ יא ע"א), לא היה אפשר שיתן להם במתנה קרקע ואגבה יקנו את התרומה: כי לא רצו מתנה מטעם "ושונוא מתנות יחיה". והרי לענין קנין אגב די בקרקע שווה פרוטה, כפי שהוא אומר שם, ובכל זאת נאמר שם "ושונוא מתנות יחיה" לדעתו.

²⁸⁷ ליד ציון הערה 46.

²⁸⁸ יעלו אבר, ברכות י ע"ב (עמ' ריג). אבל הוא מעיר שהנימוק של בטחון (ליד ציון הערה 25) שייך גם במתנה מועטת.

²⁸⁹ שבט מנשה (גרוסברג), סי' כד. הוא כותב שבכך מוסבר מה שנותנים בפורים. ראה בשמו בהערה 123, טעם אחר להצדיק את המנהג בפורים.

²⁹⁰ נפש חיים (פלגי), מערכת ש, אות לה (הובא בנחמד למראה, על ירושלמי, ב"מ, פ"ב, דף כט ע"ב).

דברי יצחק (מורסיה) - תולדות יעקב, על מגילה כח (עמ' קיז במהד' תשנה), מסביר בכך את לשון הגמרא במגילה כח ע"ב שכשהיו שולחים לר' אלעזר **מתנות** לא היה מקבל משום "ושונוא מתנות יחיה", משמע שהיה מסכים לקבל מתנה אחת. אבל יש להעיר שבמקור המקביל בחולין מד ע"ב לא כתוב "מתנות".

²⁹¹ עבודת שלמה, סי' יג (עמ' נח) וסי' טז (עמ' סח).

בסי' טז, הוא מסתמך על מה שהוא כתב (ראה הערה 385) שאין "ושונוא מתנות יחיה" בקבלת טובת הנאה. אבל ראה שם, שאחרים כתבו שיש "ושונוא מתנות יחיה" גם לגבי פעולה.

אורחות מתנה, סי' יד, פרק א (עמ' שצג), כותב כאילו מאירי, ברכות י ע"ב, כותב שאלישע נטל על מנת להשיב, ואורחות מתנה לומד מזה שאין "ושונוא מתנות יחיה" בקבלת רשות שימוש לזמן קצוב. אבל עבודת שלמה, סי' טז (עמ' סט), מעיר שמאירי אומר שיש לקבל "על מנת לשלם גמול", והבאנו את דבריו בהערה 233, ואינו מתכוון לומר שרשות זמנית מותרת; ואדרבה, הוא נוקט "הנאה או חסד", משמע שגם ברשות שימוש, אין לקבל אלא על דעת לשלם גמול.

²⁹² רא"ה, המובא בנימוקי יוסף, בבא בתרא א ע"א (בדפי הרי"ף). הוא אומר כך לגבי שכן הנותן לשכנו רשות להניח דברים על הכותל שלו - ראה ליד ציון הערה 585.

כמו כן, חכמת התורה, בהעלותך, עמ' רסח, כותב שיש בהשאלה משום "ושונוא מתנות יחיה", שהרי המשאיל נותן את רשות השימוש במתנה, כמו שאומר רא"ש, קידושין, פ"א, סי' כ, שמי ששאל טבעת וקידש בה אשה והודיע לה שהטבעת שאולה, היא מקודשת כי רשות השימוש היא הנאה.

אורחות מתנה, סי' יד, פרק א (עמ' שצג), מוכיח ממה שרבי גידל (במעשה בהערה 1) לא רצה לקבל את הקרקע מרבי אבא במתנה, ולא אמר שישתמש בקרקע בלי לקנותה, משמע שגם בזה יש "ושונוא מתנות יחיה". אבל אילת השחר, קידושין נט ע"א, מעלה אפשרות שאין בזה "ושונוא מתנות יחיה", ובכל זאת רב

לפי הנימוק²⁹³ שקבלת מתנות כרוכה בחנופה, אין כאן "ושווא מתנות יחיה", שהרי אין רגילים להחניף כדי לקבל רשות שימוש; ואילו לפי הנימוק²⁹⁴ שקבלת מתנות מעידה על חוסר ביטחון בה', גם כאן יש משום "ושווא מתנות יחיה", שהרי הבוטח בה' יסמוך עליו גם להשיג את השימוש בחפץ שנחוץ לצרכו²⁹⁵. כמו כן, לפי הנימוק²⁹⁶ ש"ושווא מתנות יחיה" הוא הרחקה מגזל, אין משום "ושווא מתנות יחיה" בקבלת רשות שימוש, שאינה דומה לגזל, שהיא נטילת חפץ של אחר²⁹⁷.

7. מכירה בזול

לדעת ר' נח שמואל ליפשיץ, במכירה בזול, ההפרש נחשב מתנה ויש בו משום "ושווא מתנות יחיה"²⁹⁸. אבל ר' לוי גרוסברד סבור שההפרש נחשב מחילה, ויש דעה²⁹⁹ שבמחילה אין משום "ושווא מתנות יחיה"³⁰⁰. בדומה, מכירה שהתמורה בה אינה אמיתית, וה"מוכר" מסתיר זאת כדי לא לבייש את ה"קונה", היא באמת מתנה, ויש בה משום "ושווא מתנות יחיה"³⁰¹.

8. פרעון חוב שאינו חייב בו

פרעון חוב רגיל בוודאי אינו מתנה, שהרי הלווה חייב לפרוע. אבל יש כמה מצבים של פרעון חוב שאינו חוב, ויש לדון אם חל עליהם "ושווא מתנות יחיה". פרעון חוב לפני מועד הפרעון אינו בגדר מתנה, אלא החזרת חסד שעשה המלווה, ולכן אין בו משום "ושווא מתנות יחיה", ועל כן המלווה אינו יכול לסרב לקבלו בטענה זו³⁰². פרעון חוב אחרי שנשמט בשמיטה אין בו משום "ושווא מתנות יחיה"³⁰³, כיון שמצד היושר הלווה צריך לפרוע את החוב³⁰⁴, והוא רק מחזיר מה שקיבל מהמלווה³⁰⁵, והוא נותן תגמול על הרווח שגרם לו המלווה³⁰⁶. מה עוד, שראשונים רבים סוברים שהחוב עצמו אינו פוקע בשמיטה, אלא שאסור למלווה לתבוע אותו, ולכן כשהלווה משלם מיוזמתו, אין זו מתנה אלא פרעון החוב³⁰⁷.

גידל לא רצה להשתמש באופן זה מחשש שיורשיו יחשבו שהקרקע שלו. אורחות מתנה שם מסביר את דברי אילת השחר, שלא רצה להכשיל את יורשיו ב"ושווא מתנות יחיה" בטעות.

²⁹³ ליד ציון הערה 28.

²⁹⁴ ליד ציון הערה 25.

²⁹⁵ דברי שלום (יודיקין), חלק א, סי' לו.

דברי שלום מסביר בכך את שינויי ההנהגה בין שמואל לאלישע, המתוארים בברכות י ע"ב: אלישע סבר כנימוק של חנופה, ולכן נהנה מהכסא והשלחן שנתנו לו להשתמש, ולא נתנו לו כמתנה; והסיבה שלא חשש לנימוק של חוסר בטחון בה', היא שהוא רואה את יד ה' בזה שאנשים נותנים לו (כלומר, לדעתו גם במתנה ממשיית אין חוסר בטחון, אלא ש"ושווא מתנות יחיה" מחשש חנופה); ואילו שמואל סבר כטעם של ביטחון, שלפיו גם מתן רשות אינו רצוי. אבל יש להעיר שאלישע אכל אצל השונמית, כמו שנאמר: "ויהי מדי עוברו יסור שמה לאקל לחם" (מלכים ב' ד, ח), ולא רק השתמש בכלים שלה.

²⁹⁶ ליד ציון הערה 37.

²⁹⁷ דברי שלום שם; שיעורים באורייתא (מלריך), פרשת לך לך, עמ' כז; אוצרות יהושע (שאול), ב"ב, סי' ו, עמ' תנא. שיעורים באורייתא מסביר בכך מדוע אלישע התארח אצל אחרים: מפני שהיה בכך שימוש בלבד. אבל עבודת שלמה, סי' טז (עמ' סח), מעיר ששייך גזל גם בשימוש בלבד, שהרי שואל שלא מדעת הוא גזלן (ש"ע, חו"מ, שנט, ה).

²⁹⁸ זר זהב, על סי' המכריע, חלק ג, סי' טו, אות ד.

²⁹⁹ ליד ציון הערה 311.

³⁰⁰ אורחות מתנה, סי' יד, פרק ג (עמ' תמב).

³⁰¹ בשבת י ע"ב מסופר שרב חסדא הבטיח שמי שימסור לו שמועה חדשה מרב יקבל מנות בשר, ורבא בר מחסא סיפר לו שתי שמועות בשם רב; ודברי תורה (שפירא), מהד' ד, סי' מח, כותב (כדי להסביר את סדר השמועות - עיין שם) שרבא בר מחסא פחד שמא יאמר לו משהו שרב חסדא כבר שמע מרב, אלא שכדי שלא לביישו יאמר רב חסדא שעוד לא שמע ויתן לו את הבשר, וזה באמת מתנת חנם שיש בה משום "ושווא מתנות יחיה".

³⁰² ספר התרומות, שער ל, חלק ב.

³⁰³ חידושים וביאורים (גריינמן), שבת קמח ע"ב, ד"ה ונראה מזה (הובא בדעת משפט, חלק ב, אות תשמח); דעת משפט, חלק ב, אות תצד, בשם חידושים וביאורים (גריינמן), גיטין לו ע"ב.

³⁰⁴ תבואות השדה, ח"ו, שער פרי השדה, שער ב, דף נז ע"א.

³⁰⁵ קול סופר, שביעית פ"י מ"ו.

עבודת שלמה, סי' טו (עמ' סג), הבין כאילו הנימוק של קול סופר הוא שהלווה מחזיר למלווה מתנה כנגד המתנה שנתן לו, ומקשה עליו, שבכך חל "ושווא מתנות יחיה" על שתי המתנות. אבל לפי הניסוח שבטקסט, אין קושי.

³⁰⁶ ברכת אברהם (ארלנגר), גיטין לו ע"ב (עמ' רכא); תאריך ישראל, סי' ל, אות יג, עמ' תתלו-תתלו.

חוב שאין חובה מן הדין לפורעו, אלא שצריך לפורעו **לפנים משורת הדין**, אין בפרעונו משום "ושונו מתנות יחיה"³⁰⁸. הפורע חוב **שמישהו אחר חייב**, פרעונו הוא בגדר מתנה, כי הפורע אינו חייב כלום למלווה, ולכן המלווה יכול לסרב לקבלו בנימוק ש"ושונו מתנות יחיה"³⁰⁹.

9. מחילה

יש אומרים שגם במחילה נאמר "שונו מחילה יחיה", כיוון שמחילה היא סוג של מתנה, שבה הנמחל מרוויח בלי לתת תמורה³¹⁰. לעומתם, אחרים אומרים שמחילה שונה ממתנה, כיוון שהיא רק הפקעת החוב, ואינה מתנה חיובית של דבר חדש, ולכן לא חל בה "ושונו מתנות יחיה"³¹¹. הדעה הראשונה מתאימה לגישה³¹² שמחילה היא הקנאת החוב לנמחל³¹³, ואילו הדעה השנייה מתאימה לגישה³¹⁴ שמחילה היא רק הפקעת החוב³¹⁵.

10. החלפת נכס בנכס

לדעת הר"י מיגאש, אם יש לראובן קרקע זיבורית, ושמעון מציע לתת לו קרקע עידית במקומה באותה שווי, חל "ושונו מתנות יחיה"³¹⁶, מפני שקל יותר לעבוד בקרקע עידית. אבל הרמ"ה אומר שאם שמעון נוטל מראובן נכס שלו ונותן לו במקומו נכס זהה שהוא חדש, אין בכך "ושונו מתנות יחיה"³¹⁷. אף אם הנכס החדש שווה יותר, הרי הנימוק של חוסר ביטחון בה³¹⁸ אינו קיים כאן, כי אינו נחשב שסומך על הנותן במקום לסמוך על ה', כיוון שלא נוסף למקבל דבר שעוד לא היה לו³¹⁹.

עבודת שלמה, סי' טו (עמ' סג), מקשה על נימוק זה, הרי כל מתנה ניתנת מפני שהמקבל עשה לנותן נחת רוח בעבר; על קושי זה ראה בהערה 122. לענייננו, יש להשיב שמה שהמלווה נתן הלואה בעבר הוא הרבה יותר מנחת רוח.

³⁰⁷ תאריך ישראל, סי' ל, אות י, עמ' תתלד.

³⁰⁸ דעת משפט, חלק ב, אות תצד.

³⁰⁹ דברים אחדים (קלצקין), אות סב (עמ' נ), בלשון "אפשר".

³¹⁰ שו"ת בן פורת, חלק א, סי' יא (נב ע"ב), שצוין בחוק לישראל, מחילה, עמ' 510; שו"ת שואל ומשיב, מהדורא חמישה, סימן לו (לב ע"ד), שצוין בחוק לישראל, מחילה, עמ' 1190; שו"ת דבר אהרן, סי' מט, אות ו.

שו"ת יביע אומר, חלק ג, חו"מ, סי' ב, אות ח, שצוין שם, עמ' 510, מעלה אפשרות שיש במחילה "ושונו מתנות יחיה".

³¹¹ משכנות הרועים, מערכת מ, אות ט, ושו"ת קרני ראם (אנקאווא), סימן סט, שצוין בחוק לישראל, מחילה, עמ' 385 ועמ' 509. אבל עבודת שלמה, סי' ו (עמ' לח), דוחה את ראייתו של משכנות הרועים - עיי"ש.

כמו כן, אורחות מתנה, סי' יד, פרק ג (עמ' תנב), מעלה אפשרות להסביר איך אברהם נטל מתנות מהמצרים, על פי מהרי"ל דיסקין, בראשית יב, טז, שכתב שמה שנאמר "ולאברם היטיב בעבורה" אינו מתנות אלא שפרעה פטר אותו ממסים וכך היה יכול לסחור בלי הגבלות וכך התעשר; והיות שהוא רק מחל לו על חיוב המסים, אין בכך "ושונו מתנות יחיה". אבל אורחות מתנה מעיר שלפי מה שכתב שגם בנתינת כבוד יש "ושונו מתנות יחיה" (ראה בשמו בהערה 390), גם בפטור ממסים (ובכל מחילה) יש "ושונו מתנות יחיה".

³¹² חוק לישראל, מחילה, עמ' 8-10.

³¹³ ר' עזרא יצחק, בית דוד - זכרון טוביה, עמ' שכד, שצוין בחוק לישראל, מחילה, עמ' 1093.

³¹⁴ חוק לישראל, מחילה, עמ' 3-6.

³¹⁵ אורחות מתנה, סי' יד, פרק ג (עמ' תמב).

³¹⁶ כך מוכח מחידושי ר"י מיגאש, בבא בתרא יב ע"ב (הובא בחידושי הרמב"ן שם, ובחידושי הרשב"א שם, וכך כתבו סמ"ע, קעד, סי' ז, וביאור הגר"א, חו"מ, קעד סי' ח), האומר על כגון זה, שאם שמעון מציע זאת לראובן מפני שהם שותפים והוא רוצה לקבל את החלק שסמוך לשדה אחרת שלו, והחלק הזה הוא זיבורית, אין בכך "ושונו מתנות יחיה" מפני שבעבורו הזיבורית עדיפה בגלל קירבתה לשדהו, וזאת גם לרשב"ג המקבל טענת "ושונו מתנות יחיה" במקרה שליד ציון הערה 574, כי שם מדובר בתוספת שטח (משנת יעקב, הלכות שכנים, י, א, מתקשה בהבנת ההבחנה); מכאן שלולא נימוק זה, היה כאן "ושונו מתנות יחיה".

³¹⁷ יד רמה, ב"ב, פ"א, סי' סז. הוא אומר זאת לגבי המקרה שליד ציון הערה 107, ששמעון אינו מקבל הנאה יותר משהוא מפסיד בסתירת ביתו.

³¹⁸ ליד ציון הערה 25.

³¹⁹ ברכת אברהם (ארלנגר), ב"ב יג ע"ב.

פרשנים אחדים כותבים שאין "ושונא מתנות יחיה" במתנות כהונה שישראל נותנים לכהנים, מכמה טעמים:

- (א) המתנות ניתנו לכהנים בשכר מעשה הקנאה של פנחס³²⁰, והרי ישראל נהנו מפנחס, והרי כפי שראינו³²¹, אין "ושונא מתנות יחיה" במתנה שהנותן נהנה מנתינתה³²².
- (ב) מתנות כהונה אינן מתנה מישראל אלא מה', ולכן אין בכך "ושונא מתנות יחיה"³²³; במתנה מה' אין "ושונא מתנות יחיה", אלא יש לקבלה באהבה והיא תוסיף לו חיים³²⁴; היות שהן מה', לא שייך הנימוק³²⁵ שקבלת מתנה מאדם היא חיסרון בבטחון בה'³²⁶.
- (ג) מתנות כהונה הן חלקו של הכהן, שה' שלח לו ע"י הנותן, ולכן לא שייך בהן הנימוק³²⁷ שדבר שניתן במתנה אינו שייך לשורש נפשו של המקבל³²⁸.
- (ד) הכהנים עוסקים בלימוד תורה ובעבודת ה' ואין להם שדות להתפרנס מהן³²⁹.

³²⁰ חולין קלד ע"ב.

³²¹ לעיל, ליד ציון הערה 91.

³²² שארית יעקב (אלגזי), פרשת פנחס (צה ע"א); ולבש הכהן (חמצני), פרשת פנחס (קסח ע"ג).

אבל ליד ציון הערה 122, ראינו דעה שאם הנאת הנותן קדמה למתנה, חל "ושונא מתנות יחיה", וכאן הנאת ישראל ממעשה פנחס קדמה למתנות כהונה שנותנים בכל דור.

נחמד למראה, דמאי, פ"ו (סה ע"ב), כותב שאין "ושונא מתנות יחיה" במתנות כהונה כי הנותן מקבל שכר מה' על נתינתן. אבל הוא כותב שלפי רשב"ג, שיש "ושונא מתנות יחיה" גם במקום שהנותן נהנה (ראה הערה 128), יש "ושונא מתנות יחיה" גם במתנות כהונה, ולכן היו כהנים שסייעו בבית הגרנות כדי שהמתנות כהונה יהיו שכר עבודה שלהם, שאז גם לרשב"ג אין "ושונא מתנות יחיה".

³²³ תפוחי חיים, פרשת קורח, עמ' עג; ישמח לב (גינסברגר), פרשת קורח, דף כט; אורחות מתנה, סי' יד, פרק א (עמ' תיז) ופרק ב (עמ' תלו).

בדומה נימק האדמו"ר מגור המובא בליקוטי יהודה, במדבר יח, ח, שהתורה זיכתה את מתנות הכהונה לכהן ולכן אין בהן משום "ושונא מתנות יחיה".

³²⁴ ולבש הכהן (חמצני), פרשת פנחס (קסח ע"ג).

"ושונא מתנות יחיה" לא נאמר במתנה שה' נותן, כפי שאומר זוהר, בלק, דף רא ע"ב, שאף שר' פנחס בן יאיר לא היה נהנה משום אדם (חולין ז ע"ב), חסידות זו לא שייכת כלפי ה', כי איננו יכולים לדחות מתנות שלו, כי כל הווייתו היא ממנו. גם יקרא דשכבי (ר' יוסף דוד), דרוש מג (צו ע"ב), וסוכת דוד (שירירי), פרשת בהר, דרוש ב (קלב ע"ג), כותבים שבמתנה שנותן הקב"ה לא שייך "ושונא מתנות יחיה". גם לב חנוך, סי' נג (עמ' רט-ר), כותב ש"ושונא מתנות יחיה" לא נאמר במתנה שה' נותן (ראה ליד ציון הערה 516, מה שכתב על פי זה), ומנמק, שהטעמים של בטחון בה' (ליד ציון הערה 25) וחנופה (ליד ציון הערה 29) לא שייכים במתנה שה' נותן; והוא מביא ראיה מהמסופר בתענית כה ע"א שר' חנינא בן דוסא קיבל מהשמים רגל של שלחן של זהב, ומרש"י, דברים ג, כג, הכותב שהצדיקים מבקשים מה' מתנת חיים. חכמת התורה, פרשת לך לך, עמ' שמו, כותב שבמתנה מה' אין סכנת מיתה מצד "ושונא מתנות יחיה". אורחות מתנה, סי' יד, פרק ב (עמ' תלג), כותב שהסיבה שאחי יוסף לקחו את הכסף שיוסף הטמין באמתחותיהם (בראשית מג, כג) ולא חששו ל"ושונא מתנות יחיה", היא מפני שהתייחסו לכסף כמתנה מה', כמו שאמר להם יוסף "אלהיכם ואלהי אביכם נתן לכם מטמון באמתחותיכם".

אבל פרדס מרדכי, בראשית מב, א, כותב ש"ושונא מתנות יחיה" נאמר גם על מתנה מה', ומי ששונא מתנות מה', שאינו רוצה שיעשו לו נס, יחיה, כי כשעושים למישהו נס מנכים מזכויותיו (שבת קלב ע"ב) ושנותיו מתקצרות.

כמו כן, מהפרשנים שהבאנו (כגון בהערות 91, 128, 235, 411, 524) שמתקשים איך קיבלנו מה' את התורה ואת א"י במתנה, עולה שלדעתם "ושונא מתנות יחיה" אמור גם במתנה מה'.

עיני כל חי, ביצה טז ע"א (יד ע"ב בדפי הספר), כותב שאין "ושונא מתנות יחיה" במתנה מה', כי מידת טובו היא להשפיע, ויש לו נחת רוח כשהוא נותן, ונהנה כשנעשה רצונו. הוא מביא ששמן רוקח הסביר שאין "ושונא מתנות יחיה" במתנה מה', כי ה' מתכבד בנו כשאנחנו מקבלים, ואם הנותן מתכבד בקבלת המקבל, אין "ושונא מתנות יחיה" כאמור בהערה 128; והוא מקשה עליו, הרי הקב"ה עניו (מגילה לא ע"א), ואין לו עניין בכבוד.

³²⁵ לעיל, ליד ציון הערה 25.

³²⁶ משוחת שמן (תשסח), חלק א, סי' יא.

³²⁷ לעיל, ליד ציון הערה 45.

³²⁸ ישראל קדושים, אות ה (יח ע"ב).

כמו כן, ר"ח קנייבסקי, המובא בעבודת שלמה, סי' ה (עמ' לה), מסביר שהיות שהתורה זיכתה אותן לכהן, אינן מתנה. עבודת שלמה שם מביא ראיה משו"ת הרשב"א, ח"א, סי' יח, האומר שהישראל אינו נותן משלו, אלא ה' זיכה אותן לכהן, והכהן זוכה משלחן גבוה. אבל נראה שדברי הרשב"א מתאימים יותר לנימוק ליד ציון הערה 323.

בסי' מלאכי עליון (רבינוביץ), מערכת ב, אות מ, עמ' כח (הובא בלב חנוך, סי' נג, עמ' ריג), מסופר שאף שר' צדוק מלובלין (בעל ישראל קדושים) היה שונא מתנות, הסכים לקבל פדיון הבן כי התורה זיכתה לו כסף זה.

³²⁹ שבט מנשה (גרסברג), סי' כד.

(ה) לא ייתכן שהתורה תצווה לתת מתנות לכהן, שיזיקו לו³³⁰.
 (ו) לא שייך כאן הנימוק³³¹ ששנאת מתנות מרחיקה מגזל, שהרי מתנות כהונה הן "ממון השבט", ואין נחשבות ממונו של הנותן³³².
 (ז) נתינת מתנות כהונה היא מצווה, וראינו³³³ שאין "ושונא מתנות יחיה" בדבר מצווה³³⁴.
 (ח) אם הכהן מסרב לקבל מתנות כהונה, הוא נראה כמזלזל בהן³³⁵.
 (ט) מתנות כהונה אינן מתנה אלא חלק מעבודת הכהנים, כמו שנאמר³³⁶ "כהנים אוכלים ובעלים מתכפרים"³³⁷.
 גם במצבים שיש חיוב רק להפריש את מתנות הכהונה ואין חיוב לתת אותן לכהן, כגון בפירות של גוי שנגמרה מלאכתם ברשות ישראל³³⁸, אם הישראל רוצה לתת אותן לכהן, אין בכך "ושונא מתנות יחיה"³³⁹.
דעה נגדית: מהר"ם מרוטנבורג³⁴⁰ כותב שכהן יכול למחול על זכותו לקדימה בסעודה, כי אם הוא שונא מתנות, תבוא עליו ברכה.

12. משלוח מנות בפורים

במשלוח מנות בפורים אין "ושונא מתנות יחיה"³⁴¹, מכמה טעמים:

³³⁰ ויחי יעקב (סופר) (בסוף ס' והארכת ימים, מהד' תשעב), חלק א, אות כח, עמ' סח.
³³¹ ליד ציון הערה 37.
³³² משחת שמן (תשסח), חלק א, סי' יא.
³³³ לעיל, ליד ציון הערה 138.
³³⁴ זכרון ישראל (שפירא - בלאזוב), גל' סג (הובא אוצרותיהם של צדיקים (פרלוב), מועדים, ח"ב, עמ' תקסו); שיעורים באורייתא (מלריד), פרשת לך לך, עמ' ל.
³³⁵ נביא מקורות לכך בהערה 582.
 נר לצדיק, ויקרא, עמ' עג, כותב שכהן חייב לקבל מתנות כהונה, והוא רומז שלכן אין בהן משום "ושונא מתנות יחיה". הוא מביא ראיה מבראשית רבה, פרשה פ, א, האומר שה' יעניש כהן שלא רצה לקבל מתנות כהונה. אבל לא מצאנו זאת במדרש שם, ונאמר שם רק שה' ירצה להעניש כהנים על שקיבלו מתנות כהונה ולא עסקו בתורה, והם ישיבו שלא קיבלו מתנות כהונה.
³³⁶ פסחים נט ע"ב.
³³⁷ פנים מסבירות (גאטסמן), גן אברהם, אות יב (עמ' שלב); ערבי נחל, במדבר יח, ז.
³³⁸ רמב"ם, הלכות תרומות, א, יא. הוא כותב שהישראל חייב לתת לכהן תרומה גדולה ולא תרומת מעשר.
³³⁹ שו"ת מנחת שלמה (אוירבך), חלק א, סימן נח.
 וראה ליד ציון הערה 584, על ספק בכור, שגם בו אין חיוב נתינה לכהן.
³⁴⁰ שו"ת מהר"ם מרוטנבורג, דפוס פראג, סי' קז, ודפוס קרימונה, סי' ח (הובא במרדכי, גיטין, סי' תא, ומשם במנחת חינוך, מצווה רסט). עבודת שלמה, סי' ה (עמ' לה), כותב ששם פשוט שיכול למחול על כבודו. אבל יש להעיר שמלשון עולה שראוי למחול מטעם "ושונא מתנות יחיה", וזה נוגד את דברי הפרשנים שאמרו שאין "ושונא מתנות יחיה" במתנות כהונה.
 כמו כן, דרישה, יו"ד, סא, ס"ק ג, כותב שהסיבה שאבוי לא היה לוקח מתנות כהונה (חולין קלג ע"א) היא מפני "ושונא מתנות יחיה". לעומתו, ר"ח קנייבסקי, המובא בעבודת שלמה, סי' ה (עמ' לה), כותב שהסיבה שאבוי לא היה לוקח היא שלא היה צריך, ולא משום "ושונא מתנות יחיה".
 כמו כן, ר' אברהם הכהן, מתוק לחכי, עמ' שט, חושש ל"ושונא מתנות יחיה" בפדיון הבן.
 כמו כן, ויחי יעקב (סופר) (בסוף ס' והארכת ימים, מהד' תשעב), חלק א, אות כח, עמ' סח, מעלה אפשרות שרש"י (שהובא בהערה 256), האומר שיש "ושונא מתנות יחיה" בצדקה אף שמצווה לתת, יאמר שיש "ושונא מתנות יחיה" במתנות כהונה אף שמצווה לתת.
 וראה הערה 221, שגבעת פנחס נוקט "ושונא מתנות יחיה" לגבי מתנות כהונה.
הבחנה: חתם סופר על התורה (מהד' רי"נ שטרן), פרשת קורח, בסופו, כותב שיש במתנות לוייה "ושונא מתנות יחיה" אם הוא לוקח לשם בצע, אבל אם הוא לוקח כדי לקיים מצוות הפרשת תרומת מעשר, אין בהן "ושונא מתנות יחיה".
³⁴¹ כך כותב בפשטות, שאלת יעקב, חלק א, סי' סב אות ג, בלי נימוק. וכך מדייק כלי גולה - סופרי שמעון, מגילה ז ע"ב (עמ' קמא), משפת אמת, מגילה שם, שכתב שבמשלוחי מנות הדדיים, קודם הגדול ישלח לקטן ואח"כ הקטן ישלח לגדול, ואילו היה במשלוח מנות משום "ושונא מתנות יחיה", היה צריך קודם שהקטן ישלח לגדול, שאין בכך "ושונא מתנות יחיה" כי הקטן נהנה מקבלת הגדול (כאמור ליד ציון הערה 555), ואח"כ הגדול ישלח לקטן, ואינו "ושונא מתנות יחיה" כי אין זו מתנת חנינם כי כבר נתן לו הקטן מקודם (והוא עצמו נוטה לומר שצריך לעשות בסדר הזה).
 שיעורים באורייתא (מלריד), פרשת לך לך, עמ' ל, כותב בסתם שאין כאן "ושונא מתנות יחיה" מפני שאין "ושונא מתנות יחיה" בנתינה שהיא מצווה.
 ר' אלישע גאליקו, בפירושו לאסתר ט, כ, מסביר שמטרת תקנת משלוח מנות היא להראות שאף שמתנה גורמת מיתה, ישראל מושגחים שלא בדרך הטבע, ונותנים מתנות ובכל זאת חיים, היפך כוונת המן. עתה באתי (מהד' תשע"ד), תרי טעמי, נפקא מינה כז (עמ' קז), לומד מדבריו שאין "ושונא מתנות יחיה" במשלוח מנות, ואדרבה, יש עניין לקבל.

(א) המקבל משלוח מנות מזכה את הנותן במצווה, כי מצווה להרבות בהם, ורק קבלת מתנה רגילה מנכה מזכויות המקבל³⁴², אבל כאן אין סיבה לנכות מזכויות המקבל³⁴³.
 (ב) כל מה שתיקנו חז"ל למצווה אינו מזיק, שהרי לא תיקנו חז"ל דבר שמקצר חיים³⁴⁴, ונאמר³⁴⁵ "שומר מצוה לא ידע דבר רע"³⁴⁶.
 (ג) כלל הוא³⁴⁷ שאם הנותן נהנה מהנתינה אין "יושנא מתנות יחיה", ולכן אין כאן "יושנא מתנות יחיה", שהרי הנותן נותן לצורך עצמו בגלל המצווה³⁴⁸.
 (ד) זה לא דרך מתנה אלא דרך הרבות ריעות³⁴⁹.
 (ה) לא שייך כאן החשש³⁵⁰ שהמקבל יבוא להחניף לנותן ולא יוכיח אותו, שהרי הוא נותן בגלל המצווה, ומצווה אינה גורמת עבירה³⁵¹, ובכל נתינה שהיא מצווה אין חשש שיחניף כדי לקבל, שהרי מצווה על הנותן על התנת³⁵².

עבודת שלמה, סי' יא (עמ' נג-נד), כותב שאף חובה לקבל משלוח מנות כדי לאפשר לנותן לקיים את המצווה, אם אין מישהו אחר שמוכן לקבל; ואמנם גם אם יסרב, הנותן מקיים את המצווה (רמ"א, או"ח, תרצה, ד), אבל הידור המצווה הוא בנתינה שמתקבלת; אלא שאם הנותן כבר קיים את המצווה, המקבל יכול לסרב בטענת "יושנא מתנות יחיה", אלא א"כ סירובו ימנע שמחת פורים.

³⁴² כאמור ליד ציון הערה 9.
³⁴³ מועדים וזמנים, ח"ב, סי' קפו, בהגהה. אבל הוא מעלה אפשרות שבמתנה מרובה של משלוח מנות יש "יושנא מתנות יחיה", והמקבל יינצל מזה רק אם יחזיר לנותן משלוח אחר.
³⁴⁴ שו"ת משנה הלכות, חלק יח, סימן שפג.

אפיקי מים (תשעט), חלק ב, עמ' קעא, מנמק שלא שייך בזה "יושנא מתנות יחיה" כי המקבל מסייע לנותן לקיים מצוות משלוח מנות, ועוד, שזה תקנת חז"ל.

זכרון ישראל (שפירא - בלאזוב), גל' סג (הובא אצורותיהם של צדיקים (פרלוב), מועדים, ח"ב, עמ' תקסו), ואמת ליהודה (אלטר), מגילה כח ע"א, כוללים את זה במה שכתבו (לעיל, הערה 138) שאין "יושנא מתנות יחיה" בדבר מצווה. לב חנוך, סי' נג (עמ' ריב), מסביר שאף שהמקבל לא עושה המצווה אלא השולח, בכל זאת גם המקבל מקיים מצווה בזה שהוא מסייע לשולח, כמו שכתב הר"ן על הרי"ף, קידושין טז ע"ב (בדפי הרי"ף), שאשה נחשבת עושה מצווה בקידושין אף שאינה מצווה על פריה ורביה, כי היא מסייעת לבעל לקיים את מצוותו (ראה גם ליד ציון הערה 358, דעה שהמקבל מקיים מצווה). יש להעיר שדבריו הוצרכו רק לגבי ההסבר (לעיל, הערה 138) שאין "יושנא מתנות יחיה" במצווה כי המצווה מגינה על העושה אותה, ולכן צריך להסביר שהמקבל עושה מצווה, אבל הנימוק בטקסט, שחכמים לא יתקנו מצווה שגורמת נזק, שייך גם אם המקבל אינו עושה שום מצווה.

שו"ת באר חיים מרדכי, ח"ג, או"ח, סי' ג (קנא ע"א), כותב בסתם שכיון שזו מצווה מדברי קבלה, יצא מכלל "יושנא מתנות יחיה". כמו כן, שו"ת חלקת יעקב, או"ח, סי' רלה, כותב שאין בזה "יושנא מתנות יחיה" כי כך עיקר המצווה.

עוד נימק משנה הלכות, שכיון שכתוב "משלוח מנות איש לרעהו", חבירו חייב להחזיר לו, זה כמכר שאין בו משום "יושנא מתנות יחיה". דבריו קשים, שהרי לא מצאנו שהמקבל משלוח מנות חייב להחזיר לנותן, ואמנם נהוג כך, אבל אין זה חובה.

בדומה נימק האדמו"ר מגור (אמרי אמת), המובא בליקוטי יהודה, במדבר יח, ח (הובא בברכת דוד - חג המצות, עמ' כז), ובאורה זו תורה (וילהלם), פרשת לך לך, עמ' לח, שאין זה בגדר מתנה כי "גם המקבל צריך לשלוח לו" (וראה עקרון דומה ליד ציון הערה 233). גם עליו קשה, שלא מצאנו שהמקבל משלוח מנות חייב להחזיר לנותן. אולי כוונתו היא שעל המקבל מוטל חיוב לשלוח למישהו, והוא יכול לקיים את חיובו בשליחה למי שנתן לו, ודי בזה שלא ייחשב כמתנה. ברוך מרדכי (פריינד), במדבר שם, מעתיק מליקוטי יהודה "שיש חיוב על המשלח לשלוח". אורחות מתנה, סי' יד, פרק ב (עמ' תכט-תל), מביא כאילו ליקוטי יהודה אומר שהיות שמנהג להחזיר, אין בכך "יושנא מתנות יחיה", והוא מעיר שלפי זה מדובר שהמקבל מחזיר לנותן משלוח מנות באותו ערך שקיבל.

אפיקי מים שם נימק עוד, שאם המקבל יסרב, הוא גורם עגמת נפש לשולח. נימוק זה קשה, שהרי הוא שייך בכל מתנה.

דעה חולקת: שבת מנשה (גרסברג), סי' כד, כותב שבפורים נהוג לתת משלוחים הדדיים, כי בנותן שקיבל הנאה מהמקבל אין "יושנא מתנות יחיה" (ראה בשמו בהערה 124). משמע שלדעתו ב"משלוח מנות" יש "יושנא מתנות יחיה" אם אינו מחזיר. לעיל בסמוך ראינו שגם אורחות מתנה אומר כך.

³⁴⁵ קהלת ח, ה.

³⁴⁶ כלי גולה - סופרי שמעון, מגילה ז ע"ב (עמ' קמא), בדעת שפת אמת, מגילה שם.

³⁴⁷ לעיל, ליד ציון הערה 91.

³⁴⁸ שו"ת בית שערים, או"ח, סימן שפ (ד"ה ואשר); אהלי שם (פרץ), או"ח, תרצה, אות ד (עמ' תקסה) = אוצר פסקי המועדים (פרץ), ח"ג, סי' ע (עמ' רעג-רעה).

כמו כן, ר' עקיבא משה שינברגר, אוצרות ירושלים (פרושים) גל' י (תשס"ח), עמ' רלג [=בירור הלכה (זילבר), ח"ז, עמ' רכז], מנמק, שיש בכך תועלת גדולה לנותן בכך שהוא מקיים מצווה, כמו שאין "יושנא מתנות יחיה" בצדקה מטעם זה (כאמור ליד ציון הערה 265).

³⁴⁹ אורה ושמחה, על רמב"ם, הלכות מגילה, ב, טו (עמ' קיז).

כמו כן, ר' חיים קנייבסקי, המובא בספר אשיחה, ח"ב, עמ' שמג ועמ' שפז, מנמק, שאין קפיда במתנות של חברות.

³⁵⁰ לעיל, ליד ציון הערה 28.

(ו) היסוד של משלוח מנות הוא להרגיש שכל ישראל כאיש אחד, וכאילו אינו מקבל מתנה מאדם אחר אלא אותו אדם שמעביר מיד אחת ליד שניה, והמנות רק החליפו מקום, ו"יושנא מתנות יחיה" אמור רק בקבלה מאדם אחר.³⁵³

(ז) לפי השיטה שטעם משלוח מנות הוא כדי שיהיה לכולם אוכל לסעודת פורים³⁵⁴, אין "יושנא מתנות יחיה" במשלוח מנות, שהרי המקבל צריך אותו לסעודה, וגם אם יש לו אוכל גם בלי זה, הרי חתם סופר³⁵⁵ כתב שלא ימחל כדי לא לבייש מי שאין לו, ואותו טעם שייך כאן.³⁵⁶

(ח) לא שייך כאן הנימוק שבקבלת מתנות יש חוסר בטחון בהי³⁵⁷, שהרי הוא מקבל בגלל המצווה ולא מתוך הסתמכות על הנותן, וזה נכון במיוחד לפי הדעה³⁵⁸ שגם המקבל משלוח מנות מקיים מצווה³⁵⁹.

(ט) השולח אינו נותן מרצונו אלא לקיום המצווה, ודבר שאינו ניתן ברצון אינו נקרא מתנה; ואף שהיה יכול לשלוח למישהו אחר, הרי גוף הדבר אינה מתנה³⁶⁰.

(י) לא שייך כאן הנימוק³⁶¹ שהמקבל נעשה משועבד לנותן מבחינה רגשית, כי הנותן נותן בשביל המצווה³⁶².

(יא) החשש שהמקבל לא יוכיח את הנותן³⁶³ אינו שייך כאן, כיון שנהוג שכולם נותנים זה לזה³⁶⁴; ובגלל מנהג זה, אין זה בגדר מתנה בכלל, ולכן לא חל "יושנא מתנות יחיה"³⁶⁵.

(יב) החשש שהמקבל לא יוכיח את הנותן אינו שייך כאן, כיון שזה רק פעם בשנה³⁶⁶.

(יג) החשש שהנותן אינו נותן בלב שלם³⁶⁷ אינו שייך כאן, שהרי הנותן לשם מצווה נותן בלב שלם³⁶⁸.

(יד) הנותן רואה את המקבל כאדם חשוב, כלשון הפסוק "משלוח מנות איש לרעהו", וכפי שראינו³⁶⁹, הנותן לאדם חשוב נהנה בקבלתו ולכן אין בכך "יושנא מתנות יחיה"³⁷⁰.

לדעת ר' לוי גרוסברד, כל זה אמור בשיעור שחובה לתת, דהיינו שתי מנות, אבל על נתינה מעבר לזה חל "יושנא מתנות יחיה"³⁷¹. אבל לדעת ר' שלמה קוסובר גם מה שמעבר לשיעור אין בו משום "יושנא מתנות יחיה" כי גם הוא כלול במצווה³⁷²; וגם לדעתו, בנתינת דברים שאינם דברי מאכל חל "יושנא מתנות יחיה", כיון שאין מתקיימת בהם מצוות משלוח מנות, שמטרתה בשביל הסעודה³⁷³.

³⁵¹ אהלי שם (פרץ), או"ח, תרצה, אות ד (עמ' תקסה) = אוצר פסקי המועדים (פרץ), ח"ג, סי' ע (עמ' רעג-רעה).

אבל עתה באתי (מהד' תשע"ד), תרי טעמי, נפקא מינה כז (עמ' קז), אומר שיש חשש שהמקבל לא יוכיח את הנותן, לפי מנות הלוי, על אסתר ט, יט, האומר שטעם משלוח מנות הוא כדי להרבות רעות, שלפיו המצווה מתקיימת גם אם המקבל מוחל (כמו שכתב בדעתו שו"ת חתם סופר, או"ח, סי' קצו), והיות שלצורך קיום המצווה היה יכול למחול, הרי עכשיו שיקבל, ירגיש מחויב לנותן ולא יוכל להוכיח אותו.

³⁵² ודרשת וחקרת (סוגיות), חלק ו, עמ' ל. יש להשיב על כך, שהנותן יכול לקיים את המצווה בנתינה לאדם אחר, ויש חשש שמישהו יחניף לנותן כדי שיתן דווקא לו.

³⁵³ באור פניך (גולדברג), ד' פרשיות ופורים, עמ' מח-מט; בעקבות מרן - חנוכה-פורים, עמ' 148 ועמ' 166.

³⁵⁴ תרומת הדשן, שו"ת, סימן קיא.

³⁵⁵ שו"ת חתם סופר, או"ח, סי' קצו.

³⁵⁶ עתה באתי (מהד' תשע"ד), תרי טעמי, נפקא מינה כז, עמ' קה.

³⁵⁷ לעיל, ליד ציון הערה 24.

³⁵⁸ סי' החיים (קלוגר), סי' תרצה (קד ע"ג). ראה גם הערה 344, שהמקבל מקיים מצוה.

³⁵⁹ עתה באתי (מהד' תשע"ד), תרי טעמי, נפקא מינה כז, עמ' קו; ודרשת וחקרת (סוגיות), חלק ו, עמ' ל (בקיצור, בכל נתינה שהיא מצווה).

³⁶⁰ כלי גולה - סופרי שמעון, מגילה ז ע"ב (עמ' קמא), בדעת שפת אמת, מגילה שם.

³⁶¹ ראה הערה 70.

³⁶² באר צבי (קריזר), תנינא, סי' ז (עמ' נג).

³⁶³ לעיל, ליד ציון הערה 28.

³⁶⁴ אהלי שם (פרץ), או"ח, תרצה, אות ד (עמ' תקסה) = אוצר פסקי המועדים (פרץ), ח"ג, סי' ע (עמ' רעג-רעה).

אבל עבודת שלמה, סי' יא (עמ' נג), מעיר שלפי נימוק זה, צריך שהמקבל יתן לנותן אותו שווי שקיבל.

³⁶⁵ סוכת דוד (שירירו), פרשת קורח (קנו ע"ג).

³⁶⁶ ר' עקיבא משה שינברגר, אוצרות ירושלים (פרושים) גל' י (תשס"ח), עמ' רלג [=בירור הלכה (זילבר), ח"ז, עמ' רכז].

³⁶⁷ ליד ציון הערה 34.

³⁶⁸ ודרשת וחקרת (סוגיות), חלק ו, עמ' ל (בכל נתינה שהיא מצווה).

³⁶⁹ ליד ציון הערה 555.

³⁷⁰ סוכת דוד (שירירו), פרשת קורח (קנו ע"ג).

³⁷¹ אורחות מתנה, סי' יד, פרק ב (עמ' תל). שו"ת משנת יוסף (ליברמן), חלק א, סי' כז, אות ב, מסתפק האם מה שמעבר לשיעור נחשב חלק ממשלוח המנות לענין זה.

³⁷² עבודת שלמה, סי' יא (עמ' נג).

³⁷³ עבודת שלמה, סי' יא (עמ' נד).

כמו כן, אחרי השקיעה של יום פורים, שכבר אין מצווה של משלוח מנות, יש "יושנא מתנות יחיה" בקבלתו.³⁷⁴

13. קבר

מי שמקבל קבר במתנה, אין חיסרון בכך שהוא ייקבר שם, שהרי אחרי מותו אין מקום לומר "יושנא מתנות יחיה".³⁷⁵

14. פירות שביעית

בנתינת פירות שביעית במתנה אין משום "יושנא מתנות יחיה", כיון שהתורה הפקירה אותם, ואין זה מתנה ממש.³⁷⁶

15. הלוואה על מנת שהמלווה לא יוכל לתבוע

במתן הלוואה רגילה ובמכר בהקפה אין משום "יושנא מתנות יחיה".³⁷⁷ אבל אם לאחר זמן, אומר המלווה שהוא התכוון לתת את הכסף במתנה, חל "יושנא מתנות יחיה" אם הלווה אינו מחזיר את הכסף.³⁷⁸

אם הלווה התנה עם המלווה שהמלווה לא יוכל לתבוע אותו בדין, והוא יפרע את החוב רק אם ירצה, יש מי שאומר שחל בו "יושנא מתנות יחיה".³⁷⁹ ויש מי שאומר שלא חל בו "יושנא מתנות יחיה".³⁸⁰

16. מתנה רוחנית

יש אומרים ש"יושנא מתנות יחיה" נאמר גם על קבלת מתנה רוחנית, כגון שכר מצווה.³⁸¹ או התורה.³⁸²

הוא מסתפק לגבי נתינת משלוח מנות בליל פורים, כיון שהמצווה היא דוקא ביום (רמ"א, או"ח, תרצה, ד), ומצד שני, משנה ברורה, תרצה, ס"ק כב, כותב שאם שלח ביום, יכול להוסיף בלילה.³⁷⁴ הגרי"ז, המובא בשלמי תודה (פלמון), פורים, סי' כה (עמ' רנט), ובאוצר הפרפראות (גרינבוים), פורים, עמ' רה.

³⁷⁵ בית החיים (ואלדן), דף רלב ע"ב.

אבל עבודת שלמה, סי' טו (עמ' סב), מעיר שלגבי קרובי המת יש מקום לומר "יושנא מתנות יחיה", שהרי הם מקבלים את המתנה בחייהם. יש להשיב על כך, שהמתנה אינה מיועדת להם, ואף שהם יורשים את המת, הרי אינם יכולים ליהנות מן הקבר.³⁷⁶ מים עמוקים (סירקין), סוכה מא ע"א.

³⁷⁷ שו"ת אגרות משה, חו"מ, חלק ג, סימן כא = דברות משה, ב"ב, ח"א, סי' יב, הערה סט.

אבל רמח"ל, אדיר במרום, דף יב במהד' תרמו (הובא במערכי לב (שוואב), ח"ד עמ' רטו), אומר ש"עבד לוה לאיש מלוה" כי הוא נזקק להשפעה של אדם אחר, ו"האורות נסתמים אליו" (אינו מזכיר "יושנא מתנות יחיה").

³⁷⁸ כך עולה משו"ת נטעי איתן, תליתאי, סי' טו, שעוסק בכגון זה, אלא שבנידונו ה"מלווה" נתן לו את ה"הלוואה" מפני שלא היה לו כסף להשיא את בתו, כך שאילו נתן לו אז את הכסף במתנה לא היה בכך משום "יושנא מתנות יחיה", ולכן הוא אומר שאין "יושנא מתנות יחיה" בכך שה"לווה" אינו מחזיר את הכסף; מכאן שבאדם רגיל, שלא היה עני בשעת מתן ההלוואה, יש "יושנא מתנות יחיה" אם אינו מחזיר את הכסף.

הוא כותב על נידונו שגם אם ה"לווה" רוצה להחזיר את הכסף, ה"מלווה" יכול לסרב בטענה שאם יקבל זו תהיה מתנה (כיון ש"הלווה" אינו צריך להחזיר אף ממידת חסידות), ולכן **כלפיו** חל "יושנא מתנות יחיה". מצב אחר הוא שהמלווה אמנם התכוון להלוואה אבל לאחר זמן החליט למחול עליה. ראה ליד ציון הערה 310 בשאלה האם יש "יושנא מתנות יחיה" במחילה.

³⁷⁹ אגרות משה ודברות משה, שם, בדעת לחם משנה, הלכות שכנים א, ה. עיי"ש, מנן לו שזו דעתו.

³⁸⁰ אגרות משה ודברות משה, שם, בדעת רמב"ם, הלכות שכנים א, ה. עיי"ש, מנן לו שזו דעתו.

³⁸¹ בן פורת יוסף (מפולנאה), ליקוטים, דף פז ע"ג במהד' תרמ"ד, כותב בשם מוהר"ן קסויר, שצדיק שנפטר בעוון הדור לכפר עליהם, יכול לקבל את זכויות הדור, אבל צדיק שאינו רוצה זכויות של אחרים, נאמר עליו "יושנא מתנות יחיה". ויש להעיר ששם בעל הזכויות אינו רוצה לתת אלא ה' מעביר לצדיק את הזכויות, והמשמעות היא שה' נותן את המתנה, ובכל זאת זו מידה טובה לא לקבל, והטעם הוא כי זה על חשבון אחרים.

כסא שלמה (חכים), דרוש ה' להספד, דף קכג ע"ג, כותב שמי ששונא מתנות, גם לא נותנים לו תוספת שנים לחיות, כי אין נותנים לאדם מה שאינו רוצה. הרי שלדעתו "יושנא מתנות יחיה" חל גם על מתנה של שנות חיים, שרק ה' יכול לתת.

³⁸² מערכי לב (שוואב), חלק ד עמ' רי-ריא כותב שבגלל "יושנא מתנות יחיה", עדיף להשיג הבנות בתורה ע"י יגיעה, מלהשיג אותן במתנה, כפי שמספר ר' חיים מוולוז'ין בהקדמתו לביאור הגר"א על ספרא דצניעותא, שמגידים רצו למסור לגר"א סודות בתורה, וסירב לקבל כי רצה להגיע אליהם תוך יגיעתו. ושם עמ' ריג-

אבל ר' אהרן יהודה גרוסמן סבור שבכגון זה אין "יושנא מתנות יחיה", כיון שהנותן אינו נחסר בכך.³⁸³

17. תועלת שאינה חפץ מוחשי

לפי הנימוק³⁸⁴ שמקבל מתנה עלול שלא להוכיח את הנותן, "יושנא מתנות יחיה" חל גם בקבלת תועלת שאינה חפץ מוחשי, כגון מי שעושה פעולה לטובת זולתו, או גורם לו טובת הנאה, שהרי גם מי שקיבל תועלת עלול להימנע מלהוכיח את העושה בשל כך.³⁸⁵ גם הנימוק של ביטחון בה³⁸⁶ שייך כאן³⁸⁷. גם הנימוק³⁸⁸ שהמצפה למתנות מצטער כשאינו מקבל שייך כאן³⁸⁹. לדעת ר' לוי גרוסברד, גם כבוד נחשב מתנה לענין "יושנא מתנות יחיה", ומי שרוצים לכבד אותו, ראוי שיסרב³⁹⁰.

ריד, כותב שבכלל "יושנא מתנות יחיה" שלא יסמוך על מישהו אחר שיתיר לו ספק טריפה, לקבל את ההיתר במתנה, אלא יתייגע לראותו את הטריפה בעצמו (ומבאר בכך את האמור בחולין מד ע"ב על כך). כמו כן, בהערה 91 ראינו פרשנים שיצאו מתוך הנחה שיש "יושנא מתנות יחיה" בכך שה' נתן לנו את התורה, ומצאו הסברים צדדיים מדוע בכל זאת אין בכך "יושנא מתנות יחיה". יש להעיר שמתנה רוחנית היא בדרך כלל מה'. בשאלה אם יש "יושנא מתנות יחיה" במתנה מה', ראה הערה 91 והערה 324.

לעומת זאת, אורחות מתנה, סי' יד, פרק א (עמ' תכ), כותב שבמתנה רוחנית אין "יושנא מתנות יחיה", ומביא ראיה מהפרשנים שהבאנו בהערה 136 שאמרו שהמתנות שאברהם רצה לקבל מהמצרים היו שמות טומאה, ותירצו בכך איך לא הקפיד על "יושנא מתנות יחיה", ומכן שבדבר רוחני כמו שם טומאה אין "יושנא מתנות יחיה".

³⁸³ ודרשת וחקרת (סוגיות), חלק ו, עמ' לא. הוא כותב כך לגבי האומרים (ראה בנספח) שאברהם קיבל מהמצרים שם טומאה, והסבר זה נכון בכל מתנה רוחנית.

³⁸⁴ ליד ציון הערה 29, בשם הסמ"ע.

³⁸⁵ משמר הלוי, קידושין נט ע"א, עמ' תרכ.

בסי' שאלת רב, חלק א, פרק יא, עמ' סא, מובא שר' חיים קנייבסקי נשאל על כך, והשיב "לא נזכר רק מתנות". הלשון אינה ברורה, ועבודת שלמה, סי' ז (עמ' מג), הבין שכוונתו היא שאין בכך "יושנא מתנות יחיה". ובשאלת רב שם, עמ' תנו, מובא שרמ"מ שולזינגר (מחבר משמר הלוי) העיר על כך, שהטעם של תוכחה שייך גם בזה, ושר"ח קנייבסקי השיב שאין למדים הלכה מפי טעם.

במשמר הלוי שם (בעמ' תרכא) הוא מגיב לטענה זו, שאף שאין לומדים הלכות מטעמי המצוות (לא דורשים "טעמא דקרא"), הרי כאן לא כתוב "אסור לקחת מתנות" אלא "יושנא מתנות יחיה", כלומר, הפסוק אומר ששנאת מתנות גורמת לחיים, וחז"ל למדו מזה שצריך לנהוג כך, והסמ"ע בא להסביר מדוע שנאת מתנות גורמת לחיים, ולא לתת טעם למצווה, ולכן אפשר ללמוד ש"יושנא מתנות יחיה" חל רק במצב שהפירוש של הסמ"ע מתאים. דבריו שייכים בכל המצבים שנידונים כאן, וקובעים את חלות "יושנא מתנות יחיה" לפי תקפות הטעמים. ויש להעיר שהרבה פרשנים שהבאנו בעבודה זו מתחשבים בטעמים כדי לקבוע אם "יושנא מתנות יחיה" חל במצב נתון.

עבודת שלמה שם מסביר את כוונת ר"ח קנייבסקי, שההלכה נאמרה רק במתנה מוחשית, ואין להרחיב אותה לתחומים נוספים על סמך הטעם; והוסיף שאם נלך בדרך זו, נאמר שגם אין לקבל שלום ודברי ברכה מאדם אחר שמא בגלל זה יימנע מלהוכיחו, ואין לדבר סוף.

אבל משמר הלוי מביא (בעמ' תרכג) שר' ישראל חיים יעקובי העלה אפשרות שהטעם של הסמ"ע שייך רק במתנה של חפץ, מפני שרק המקבל חפץ מרגיש מחוייבות שתמנע ממנו להוכיח את הנותן, ולא מי שעשו לו טובה.

³⁸⁶ ליד ציון הערה 25.

³⁸⁷ משמר הלוי, קידושין נט ע"א, עמ' תרכא.

³⁸⁸ ליד ציון הערה 46.

³⁸⁹ משמר הלוי, קידושין נט ע"א, עמ' תרכב.

³⁹⁰ אורחות מתנה, סי' יד, פרק א (עמ' שצח ועמ' תטז). הוא מסתמך על האמור בחולין מד ע"ב, שבית הנשיא רצו להזמין את ר' אלעזר, והוא סירב מטעם "יושנא מתנות יחיה". אבל בפשטות ההזמנה היתה לסעודה (וכך מפורש, לדוגמה, בקול שמואל (קונפורטי), פרשת ויחי, כד ע"ב-ע"ג, ובחידושי מרן הגר"ב סורוצקין, ב"ב עמ' פ), וזו מתנה, כי האוכל ניתן לו במתנה, ולא מדובר בכבוד בלבד. עבודת שלמה, סי' טו (עמ' סה), הבין (בטעות) שהוכחת אורחות מתנה היא מהכבוד שר' זירא גרם למזמינים, ודחה שיתכן שכבוד זה אינו בגדר מתנה ובכל זאת ר' זירא נענה להזמנה כי ההזמנה אינה בגדר מתנה כי המזמין התכוון לטובת עצמו.

אורחות מתנה מסתמך גם על מרדכי, גיטין, סי' תא, שמזכיר "יושנא מתנות יחיה" כבהן שמוחל על כבודו. אבל עבודת שלמה, סי' טו (עמ' סו), דוחה, ששם מדובר על זכותו ליטול מנה יפה ראשון (כפי שהבאנו בהערה 340), שהיא מתנה ממש ולא רק כבוד, אלא שהמרדכי מוכיח מזה לענין כבוד.

אורחות מתנה מדגיש (בעמ' תיט) שאין בכלל זה עליות לתורה וכיבודים אחרים בבית הכנסת, שהרי הם מתחלקים בין כולם לפי התור ואין זה בגדר מתנה, אלא מדובר רק על הכבוד שניתן לכהן לעלות ראשון. וגם על כך הוא כותב שלא נהוג שכהן יימנע מזה בגלל "יושנא מתנות יחיה", מפני שכבר הוחלט שזה חלקם

לדעת ר' יוסף צבי הלוי, גם על זכייה מהפקר נאמר "ושווא מתנות יחיה"³⁹¹. אבל לדעת ר' לוי גרוסברד, מי שזוכה בהפקר אינו נחשב כמקבל מתנה, ואין בכך "ושווא מתנות יחיה", גם אם הוא זוכה בו מיד אחרי שהבעלים הקודם הפקיר אותו³⁹². הנימוק שבקבלת מתנה יש חוסר ביטחון בה³⁹³, והנימוק שיש לחשוש שהנותן לא נתן בלב שלם³⁹⁴ אינם שייכים בזכייה מהפקר³⁹⁵.

יתר על כן: לדעת ר' לוי גרוסברד, גם אם ראובן זוכה בהפקר בשביל שמעון, אין זה נחשב שראובן נותן מתנה לשמעון, אלא נחשב שהזכייה מההפקר נעשתה מדעתו של שמעון עצמו, כיון שהיא זכות גמורה³⁹⁶, שהרי אין צורך להוציא את החפץ מרשותו של מישוהו אחר, ולכן אין בכך "ושווא מתנות יחיה"³⁹⁷.

גם לדעה זו, אם הבעלים הקודם הפקיר אותו כדי שפלוני יזכה בנכס, יש בכך "ושווא מתנות יחיה" אם אכן אותו פלוני יזכה בו, שהרי זה סוג של נתינה³⁹⁸, אבל אין "ושווא מתנות יחיה" לגבי אדם אחר שזוכה בו, כיון שהוא לא גרם לבעלים להפקיר³⁹⁹. מי שזוכה בלקט, שכחה ופאה עבור עני, אין בכך "ושווא מתנות יחיה", מפני שאין זו מתנה מהזוכה לעני, אלא התורה מזכה לעני⁴⁰⁰.

של הכהנים, ולכן זה חלקו ולא מתנה. אבל דבריו קשים, שהרי המרדכי אומר על קדימת הכהן (לפי הבנתו, כנ"ל) שיש בכך "ושווא מתנות יחיה".

ראה עוד ליד ציון הערה 173, על נתינת כיבוד במתנה.

³⁹¹ אמירה נעימה תנינא, מאמר קיז, פרק ג. הוא מביא ראיה מהמעשה ברב גידל (לעיל, הערה 1), שרב גידל לא מצא דרך לזכות בשדה, ולכאורה ר' אבא היה יכול להפקיר את השדה, ואז רב גידל יוכל לזכות בה; והעובדה שלא עשו כך, מוכיחה שגם בזכייה מהפקר יש "ושווא מתנות יחיה". עבודת שלמה, סי' ט (עמ' מז), דוחה ראיה זו, שיתכן שרק בכגון זה, שבעל הנכס מפקיר אותו כדי שאדם מסוים יזכה בו, יש משום "ושווא מתנות יחיה" אם אותו אדם יזכה בו, מפני שזה דומה למתנה, משא"כ בזכייה מהפקר סתם.

אפשר להביא ראיה משם בדרך אחרת: רש"י, קידושין נט ע"א (ד"ה ארעא), כותב שהשדה נעשתה הפקר לתלמידים, משמע שר' אבא אכן הפקיר אותה (וכך כתב מהרש"א, חידושי אגדות, קידושין שם), ובכל זאת רב גידל לא רצה לזכות בה, הרי שיש "ושווא מתנות יחיה" גם בזכייה מהפקר. אורחות מתנה, סי' יד, פרק א (עמ' תב), דוחה ראיה זו ע"פ המקנה, קידושין שם, שכותב שאין כוונת רש"י להפקר ממש, אלא שהתלמידים השתמשו בשדה כדין שדה שאינה עומדת להשכרה. ר' שמחה זיסל ברוידא, באהל חייא, קידושין נט ע"א, עמ' תרסב, דוחה את הראיה, שרק כגון זה יש "ושווא מתנות יחיה", כי יש חשש שר' אבא הפקיר רק בגלל הקפידא של רב גידל, ולא הפקיר בלב שלם. ועתה כתבו (גולדשטוף), סי' יד, עמ' קב, מסביר בדומה, שזה כמו הפקר בעל כרחו.

גם מהר"ל דיסקין, המובא בדמשק אליעזר (רלב"ג), פרשת קדושים (עמ' שפג), אומר שיש "ושווא מתנות יחיה" בזכייה מהפקר. אבל עבודת שלמה, סי' ט (עמ' מח), כותב שיתכן שהוא מתכוון רק למי שהפקיר כדי שפלוני יזכה, ורק בזה "ושווא מתנות יחיה" (ראה ליד ציון הערה 398).

³⁹² אורחות מתנה, סי' יד, פרק א (עמ' תא). הוא מבאר בכך (גם בעמ' תנא) איך אברהם קיבל מתנות מפרעה ולא חש "ושווא מתנות יחיה": הוא אכן לא הסכים לקבל אותן, אבל פרעה ציווה להשאיר את הדברים ברשותו של אברהם, ואח"כ זכה אברהם מן ההפקר, שאין בכך "ושווא מתנות יחיה". אבל הוא מעיר שאין ראיה מאברהם שאין בכך "ושווא מתנות יחיה", שכן יש הסברים אחרים לכך שאברהם נטל מתנות (ראה בנספח).

גם עבודת שלמה, סי' ט (עמ' מז), כותב שאין "ושווא מתנות יחיה" בזכייה מהפקר. הוא מביא ראיה ממה שבמעשה רב גידל, התלמידים השתמשו בשדה (קידושין נט ע"א); אבל הוא דוחה ראיה זו, שהם לא זכו בה אלא רק השתמשו בה.

³⁹³ ליד ציון הערה 25.

³⁹⁴ ליד ציון הערה 34.

³⁹⁵ ר' שמחה זיסל ברוידא, באהל חייא, קידושין נט ע"א, עמ' תרסב.

³⁹⁶ כך כותב ברכת שמואל, קידושין, סי' ד, אות ג, שהזוכה בשביל חברו (מדין "זכין") בזכות גמורה, נחשב שנעשה מדעת חברו ממש.

³⁹⁷ אורחות מתנה, סי' יד, פרק א (עמ' ת-תא). הוא מוכיח זאת מחידושי הרשב"א, קידושין כג ע"א, האומר שמתנה אינה נחשבת זכות גמורה כי "ושווא מתנות יחיה", ואילו זכייה במציאה או בנכסי הגר עבור אחר נחשבת זכות גמורה.

³⁹⁸ עבודת שלמה, סי' ט (עמ' מז). הוא כותב כך על סמך דבריו ודברי ר' שמחה זיסל ברוידא שהובאו בהערה 391.

אבל עין אליהו, ב"ב קלג ע"ב, כותב שלפי רשב"ם, ב"ב קלח ע"א (ד"ה כאן בצווה), הסובר שאם מקבל מתנה סירב לקבל אותה, היא נעשית הפקר, המקבל יוכל לזכות אח"כ מן ההפקר ואין בכך "ושווא מתנות יחיה". דבריו קשים, שהרי אם כך, כל מקבל מתנה יוכל לעקוף את "ושווא מתנות יחיה" בכך שיסרב לקבל ואח"כ יזכה בה, ו"ושווא מתנות יחיה" מתרוקן מתוכו; ועוד, שזאת הערמה ניכרת.

³⁹⁹ עבודת שלמה, סי' ט (עמ' מז), מסביר בכך מדוע במעשה רב גידל, התלמידים השתמשו בשדה שהפקיר ר' אבא, אף שרש"ז ברוידא (בהערה 391) כתב שיש חשש שר' אבא לא הפקיר בלב שלם - ההסבר הוא שרק מי שגרם להפקר צריך להתחשב בכך שיתכן שלא הופקר בלב שלם.

זכייה בהגרלה אין בה משום "ושווא מתנות יחיה", אף שהזוכה מקבל סכום יותר גבוה מהסכום ששילם עבור כרטיס ההגרלה, מפני שהעובדה ששילם מעט עבור הכרטיס נובעת מהסיכוי הקטן שיזכה בהגרלה, ולא מתוך רצון של המגריל להיטיב עמו, ולכן אין זו מתנה אלא מכר⁴⁰¹.

ז. הנותן

1. צדיק שנותן

ר' שמואל ואזנר⁴⁰² כותב שמטעם "ושווא מתנות יחיה", מידת חסידות שלא לקבל מתנה אפילו מצדיק.
הנימוק של ביטחון בה⁴⁰³ שייך גם בקבלת מתנה מצדיק⁴⁰⁴.
אבל ר' יצחק מורסיה⁴⁰⁵ כותב שלפי הנימוק⁴⁰⁶ שהמקבל מכפר על הנותן, וייתכן שיצטרך למות כדי לכפר, הרי אם הנותן הוא צדיק אין צורך לכפר עליו ואין בו "ושווא מתנות יחיה".
לפי הנימוק⁴⁰⁷ שהמקבל מתנה נמנע מלהוכיח אנשים על חטאיהם, מותר לקבל מתנה מצדיק גמור, שאין צורך להוכיח אותו⁴⁰⁸.
ר' יעקב ישראל קנייבסקי הסכים לקבל תמיכה מר' מנשה קליין, מפני ש"רצונו של אדם הוא כבודו", וכבודו של ת"ח שנותן היא מצוות כבוד התורה⁴⁰⁹.

2. קרוב משפחה שנותן

ר' שמואל ואזנר⁴¹⁰ כותב שמטעם "ושווא מתנות יחיה", מידת חסידות שלא לקבל מתנה אפילו מקרוב משפחה, ואפילו מאביו; אבל בסבלונו שרגילים לתת לבני משפחה אין להקפיד.

⁴⁰⁰ אורחות מתנה, סי' יד, פרק א (עמ' ת). הוא מוכיח זאת מחידושי הרשב"א, קידושין כג ע"א, האומר שמתנה אינה נחשבת זכות גמורה כי "ושווא מתנות יחיה", ואילו זכייה בלקט, שכחה ופאה עבור עני נחשבת זכות גמורה.

⁴⁰¹ אורחות מתנה, סי' יד, פרק ב (עמ' תלד). עיי"ש להוכחתו מקריינא דאגרתא, ח"א, מכתב נב.
⁴⁰² שו"ת שבט הלוי, חלק ו, סי' רכט (הובא באוצרות יהושע (שאלו), ב"ב, סי' ו, עמ' תנג). הוא מביא ראיה לכך מחולין ז ע"ב, שם נאמר שר' פנחס בן יאיר לא היה רוצה להתארח אפילו אצל רבי יהודה הנשיא, והסכים רק משום שרבי "רוצה ויש לך" (אבל שם לא נזכר "ושווא מתנות יחיה" אלא טעם אחר: "יש רוצה ואין לו ויש שיש לו ואינו רוצה"). עוד הביא ראיה מלשון טור, חו"מ, רמט, שלא לקבל "משום אדם".
כמו כן, אמרי יעקב (שטרן), על שו"ע הרב, חו"מ, סי' א, סעיף ט (עמ' יז), ביאורים, כותב שיש "ושווא מתנות יחיה" גם בקבלה מתלמיד חכם, אף שלגביו לא שייך הטעם של תוכחה (ליד ציון הערה 29). הוא מביא ראיה מכך ממה שר' גידל לא רצה לקבל מר' אבא (במעשה המתואר בהערה 1).

⁴⁰³ ליד ציון הערה 25.

⁴⁰⁴ ר' ישראל חיים יעקובי, המובא במשמר הלוי, קידושין נט ע"א, עמ' תרכג.

⁴⁰⁵ דברי יצחק (מורסיה) - תולדות יעקב, על מגילה כח (עמ' קיז במהד' תשנה).
אבל אח"כ הוא כותב שבי נשיאה ששלחו מתנות לר' אלעזר (מגילה כח ע"א) היו צדיקים ולכן היה מותר לו לקבל, ומה שסירב היה כי שלחו לו כמה מתנות, כלשון הגמרא - ראה בשמו בהערה 290. דבריו קשים, שהרי ההיתר לקבל מתנה אחת הוא ע"פ דיוק נפש חיים מלשון הפסוק "מתנות" (ראה הערה 290 שם), הרי שגם במקום שיש חשש שיצטרך למות כדי לכפר, במתנה אחת אין "ושווא מתנות יחיה", ונמצא שבמתנה מצדיק גם במתנות רבות אין "ושווא מתנות יחיה".

⁴⁰⁶ לעיל, ליד ציון הערה 61.

⁴⁰⁷ ליד ציון הערה 29.

⁴⁰⁸ ר' ישראל חיים יעקובי, המובא במשמר הלוי, קידושין נט ע"א, עמ' תרכג.

⁴⁰⁹ קהילות ישראל - משנה הלכות, עמ' עג במהד' הראשונה, עמ' רעז במהד' תשנ"ו, נדפס גם בקריינא דאגרתא, חלק ב, מכתב מ.

⁴¹⁰ שו"ת שבט הלוי, חלק ו, סי' רכט. הוא מביא ראיה לכך מלשון טור, חו"מ, רמט, שלא לקבל "משום אדם".

עבודת שלמה, סי' יב (עמ' נה), מביא ראיה לכך משו"ת פנים מאירות, חלק א, סימן לו (ד"ה עוד נימא), שמזכיר "ושווא מתנות יחיה" לגבי בת שמקבלת מאביה.

הבחנה: עבודת שלמה, סי' יב (עמ' נה), כותב שבן (או בת, כשאין בנים) שעתיד לרשת את אביו, אין "ושווא מתנות יחיה" אם אביו נותן לו מתנה, וכן בת שאביה נותן לה נדוניה לנישואיה אין בכך "ושווא מתנות יחיה", כיון שזו חובה על האב, וכך בכל תמיכה שהאב חייב לילדיו לנישואיהם; אבל במצבים אחרים, יש "ושווא מתנות יחיה" גם במתנה מהאב. הוא מיישב בזה איך עכסה קיבלה מתנה מאביה כלב (יהושע טו, יט), ואיך יצחק קיבל מתנה מאברהם (בראשית כה, ה). לגבי יצחק אפשר להסביר שלא היה בכך "ושווא מתנות יחיה" כיון שאברהם נתן לו לקראת מותו, ובכגון זה אין "ושווא מתנות יחיה", כאמור ליד ציון הערה 469.

אבל ר' נסים אברהם אשכנזי⁴¹¹ כותב שאין "ושונוא מתנות יחיה" בן המקבל מתנה מאביו, מפני שהיא שקולה לקבלת ירושה מאביו, שאין בה "ושונוא מתנות יחיה". כמו כן, ר' יצחק זילברשטיין⁴¹² כותב שאל יסרב הבן לקבל מאביו, כי הוא נראה כמזלזל במתנות אביו. ר' שלמה אבינר⁴¹³ כותב שאם הבן מקבל מאביו, הוא מקיים בזה מצוות כיבוד אב, אבל הבן רשאי לסרב לקבל מתנה מאביו מטעם "ושונוא מתנות יחיה", ואין חובה לקבל מטעם מצוות כיבוד אב, כי החובה היא רק לדאוג לצרכי החומריים. בבן שנותן מתנה לאביו או לאמו אין משום "ושונוא מתנות יחיה", כיון שהוא מקיים בזה מצוות כיבוד אב ואם⁴¹⁴.

3. גוי שנותן

יש אומרים⁴¹⁵ ש"ושונוא מתנות יחיה" נאמר רק במתנה מישראל, ולא במתנה מגוי. כמה טעמים לדבר:
(א) הנימוק שהמקבל מחסר את ממונו של הנותן⁴¹⁶ אינו שייך בגוי שנותן⁴¹⁷.

עבודת שלמה שם (עמ' נז) כותב שגם במצב שהאב אינו חייב לתת לבן לנישואיו, אם הוא רוצה לתת, זו מצווה, ואין בכך "ושונוא מתנות יחיה".

⁴¹¹ דרש אברהם, פרשת בהעלותך, דרוש ב (סא ע"ד). הוא מסביר בכך (שם סב ע"א) מדוע אין "ושונוא מתנות יחיה" בכך שקיבלנו את התורה במתנה מה' - כי אנחנו "בנים למקום".
⁴¹² חשוקי חמד, סוטה מז ע"ב.

⁴¹³ שאלת שלמה, ח"א, סי' שמו. ראה עוד בשמו ליד ציון הערה 112, שאם הוא מקבל כדי לגרום הנאה לאביו, אין בכך "ושונוא מתנות יחיה".

ועתה כתבו (גולדשטוף), סי' יד, עמ' קח, כותב שאין "ושונוא מתנות יחיה" במתנה מאביו, אמו, חמיו או חמותו, כי הם נותנים מתוך אהבה ונהנים מקבלת המקבל, אלא שבעלי דרגה יימנעו גם מזה, כמו שר' פנחס בן יאיר לא נהנה מאביו (חולין ז ע"ב).

⁴¹⁴ חכמת התורה, פרשת ויגש, עמ' רעב; עבודת שלמה, סי' יב (עמ' נז).

⁴¹⁵ מנחת יהודה (ריב"א), בראשית יב, יג (הובא בשו"ת שמע אברהם, סי' נא, דף קלא ע"ב, ובספרו שמו אברהם, ח"א, מערכת ש, ע' שרביטו של מלך, דף רכא ע"ג); פירוש ר' אפרים, בראשית יב, יג; פירוש ר' חיים פלטיאל, בראשית יב, יג; עמר נקא (ר"ע מברטנורא), בראשית יב, יג; ר' דוב בעריש ויידנפלד, בקובץ קול התורה, גל' מז, עמ' כב, ובקובץ דרך כוכב מיעקב, קובץ ג (תמוז תשמ"ח), עמ' כז. הואיל משה וצידה לדרך, בראשית שם, מביאים דעה זו.

ראיות: מנחת יהודה, ר' אפרים ועמר נקא מסבירים בכך מדוע אברהם לקח מתנות מפרעה. נחלת יעקב יהושע, פרשת בא (עמ' קיא), מסביר בכך מדוע היה מותר לישראל לקבל מתנות מהמצרים ביציאת מצרים, אף שלפי רשב"ם, שמות יא, ב, לא לקחו את כלי הכסף וכלי הזהב והשמלות בהשאלה אלא במתנה.

עבודת שלמה, סי' ז (עמ' מג), מביא ראיה ממה שנאמר בירושלמי פאה, א, א (ד ע"א), שרבי קיבל מתנה מארטובון, הרי שאין בכך "ושונוא מתנות יחיה", ואף שהחזיר לו מזוזה במתנה, הרי לא היה חייב להחזיר לו. אבל בהערה 245 הבאנו הסבר אחר לכך שלא היה בכך "ושונוא מתנות יחיה".

דעת רש"י: ישועות חיים (סו"ס צדקה לחיים), סי' יט (עמ' צד), כותב שזאת דעת רש"י, ולכן רש"י, בראשית יב, יג, כותב שאברהם רצה לקבל מתנות מהמצרים; ולכן רש"י, מלכים ב' ה, טז, הסביר שאלישע לא רצה לקחת כסף מנעמן כי היו מעורבים בו דמי ע"ז, ולא נימק מטעם "ושונוא מתנות יחיה".

מנחת פתים, או"ח, תצח, יא, כותב שזאת דעת רש"י, ולכן רש"י, ביצה כד ע"א (ד"ה אלא), הסביר שר' גמליאל לא רצה לקבל מתנה מגוי כי היה שונאו, ולא נימק מטעם "ושונוא מתנות יחיה". גם ישועות חיים (סו"ס צדקה לחיים), סי' יט (עמ' צו), ובספרו זכות יצחק, ח"א, סי' ל, מסבירים כך את רש"י. אך שו"ת בצל החכמה, חלק ו, סי' סג, אות ו, דוחה הסבר זה, ששם לא חל "ושונוא מתנות יחיה" כי ר' גמליאל היה עשיר גדול ולא היה זקוק למתנה, אלא הנותן רצה להתכבד בנתינה, ובנתינת מתנה לאדם חשוב כדי שהנותן יתכבד בקבלתו, אין "ושונוא מתנות יחיה", כפי שנראה ליד ציון הערה 555. גם פתחא זוטא, הלכות פסח, סי' יא, הערה ה, ובאר צבי (קריזר), תנינא, סי' ז (עמ' מח), מסבירים שהגוי רצה להתכבד מהנתינה לר"ג, ולכן לא היה בכך "ושונוא מתנות יחיה", כמו שמוכח מר' זירא. אבל עבודת שלמה, סי' ז (עמ' מב), דוחה הסבר זה, שהרי ר"ג אמר "מותרין הם", כלומר שהתיר לאחרים לקבל מהגוי, והרי לגבי האחרים אין לומר שהגוי מתכבד בקבלתם. כנגד זה יש לומר שאמר "מותרין הם" רק לגבי איסור יו"ט, ולא לגבי "ושונוא מתנות יחיה", שהיא מדת חסידות.

לעומת קבלת צדקה מגוי: פוסקים רבים כתבו שאף שאסור לקבל צדקה מגוי (ב"ב י ע"ב), מותר לקבל ממנו מתנה, אבל הם לא הזכירו "ושונוא מתנות יחיה": יד רמה, בבא בתרא, פ"א, סי' קלב; שו"ת דעת כהן, סימן קלב (ד"ה עכ"פ); שו"ת חבל נחלתו, כרך כג, סימן ל; שו"ת ציץ אליעזר, חלק טו, סימן לג, אות ד ואות ו; ר' מרדכי יהודה פרום, "קבלת תרומות מממשלת ארה"ב", זכור זאת ליעקב, עמ' צב. יד רמה מביא ראיה מדניאל שקיבל מתנות מנבוכדנצר (דניאל, ב, מח) ומירמיהו שקבל מתנות מנבזראדן (ירמיהו מ, ה), ומהמעשה (ע"ז ו ע"ב) במין ששלח מטבע במתנה לרבי יהודה נשיאה ביום אידו, והגמרא דנה בזה רק משום איסור קבלת מתנה ביום אידו ולא משום איסור קבלה מן הגוי. רב"צ קריגר, תחומין יא (תש"ן), עמ' 407, מעיר שגם שלמה המלך קיבל מתנות מגוי (מלכים א' י, כה).

⁴¹⁶ ליד ציון הערה 38.

⁴¹⁷ תוספות השלם על תנ"ך, בראשית יב, יג, אות יא.

(ב) ר"ע מברטנורא⁴¹⁸ נימק, שהוא כמציל מידם⁴¹⁹, ושיקול זה גובר על החשש⁴²⁰ שמקבל מתנות יחניף לנותן⁴²¹.

(ג) הנימוק שנטילת מתנה היא כענף של גזל⁴²² לא שייך בגוי, כיון שהמקבל מציל מידם⁴²³.

(ד) החשש שהנותן אינו נותן בלב שלם⁴²⁴ אינו שייך בגוי, כי גזל הגוי אסור רק בוודאי גזל⁴²⁵.

(ה) הנימוק ש"ושונא מתנות יחיה" הוא הרחקה מחמדה⁴²⁶ אינו שייך בגוי, שהרי הכלל הוא⁴²⁷ ש"לא תחמוד" אינו חל בחמדת נכסי גוי⁴²⁸.

(ו) ברכוש של גוים יש ניצוצות קדושה, והמקבל מתנה מגוי מוציא מידו ניצוצות אלה, ובכך הוא מחליש את כוחם של הגוים⁴²⁹.

(ז) התורה ויתרה את ממון הגוים לישראל⁴³⁰, ולכן לאמתו של דבר אין זו מתנה⁴³¹.

(ח) הנימוק שמי שלהוט אחר מתנות צריך להחניף לאנשים, ואינו מוכיח אותם על מעשיהם הרעים⁴³², לא שייך בגוי, כי אין ישראל מצווה להוכיח גוי⁴³³, ולכן אין בו "ושונא מתנות יחיה"⁴³⁴.

(ט) הנימוק ש"ושונא מתנות יחיה" כי המקבל מתנה יצטרך לכפר על חטאי הנותן⁴³⁵, לא שייך בגוי, שהרי אין לנו ערבות בעד הגוים, ואיננו מוזהרים עליהם, לכן המקבל ממנו לא יצטרך לכפר עליו⁴³⁶.

(י) בגוי אין מקום לנימוק שקבלת מתנה נובעת מחוסר ביטחון בה⁴³⁷, שהרי לא שייך לומר שהמקבל סומך על הגוי, שהרי ידוע שאי אפשר לסמוך על גוי, שהוא כבהמה⁴³⁸.

⁴¹⁸ עמר נקא (ר"ע מברטנורא), בראשית יב, יג (הובא בישיבות חיים (סו"ס צדקה לחיים), סי' יט עמ' צה). נחלת יעקב יהושע, פרשת בא (עמ' קיא), מביא נימוק זה בשם בעלי התוספות על התורה.

אבל באר צבי (קריזר), תנינא, סי' ז (עמ' מד), כותב שאין להתיר מצד שמציל מידם, שהרי יש להרחיק מגזל (הנימוק ליד ציון הערה 37).

⁴¹⁹ נימוק שנאמר בגיטין מד ע"א, בב"ק קב ע"א ובע"ז יג ע"א להתיר איסורים מסוימים.

⁴²⁰ לעיל, ליד ציון הערה 28.

⁴²¹ משחת שמן (תשסח), חלק א, סי' יא.

⁴²² ליד ציון הערה 37.

⁴²³ אורה זו תורה (וילהלם), פרשת לך לך, עמ' לו.

⁴²⁴ ליד ציון הערה 34.

⁴²⁵ ודרשת וחקרת (סוגיות), חלק ו, עמ' ל.

⁴²⁶ ליד ציון הערה 33.

⁴²⁷ מנחת חינוך, מצוה לח, אות ח.

⁴²⁸ אורחות מתנה, סי' יד, פרק ג (עמ' תמז).

⁴²⁹ שם משמואל, פרשת לך לך, שנת תרפ, מסביר שמטעם זה לא היה "ושונא מתנות יחיה" במה שאברהם קיבל מהמצרים. בית פנחס (הורוויץ), בראשית יב, יג, מסביר שזו כוונת עמר נקא שם במה שכתב שהוא מציל מידם.

⁴³⁰ ב"ק לח ע"א.

גם שו"ת שארית יוסף (ידיד), ח"ב, חו"מ סי' ב (עמ' רכה-רכו), כותב שבגוי הנותן מתנה אין "ושונא מתנות יחיה", כי ממנו הפקר, על פי ב"ק שם.

⁴³¹ מנחת פתים, או"ח, תצח, יא (בלשון "אפשר"; הובא בשו"ת שרגא המאיר, חלק ג, סי' צ, ובשו"ת אבני דרך (פרינץ), חלק ז, סימן קצ, עמ' 449).

⁴³² לעיל, ליד ציון הערה 29.

⁴³³ רש"י, סנהדרין עה ע"א (ד"ה ואם).

אבל סי' חסידים, סי' תתשכד, כותב שיש מצווה להוכיח גוי, וכן רמב"ם, הלכות מלכים, ח, י, כותב שמצווה לכוף לגוים לקיים את מצוותיהם.

⁴³⁴ מנחת פתים שם; נחלת שמעון (קרסנר), מלכים ב, ח"א, סי' ח, אות ט.

גם ר' דוב בעריש וידנפלד, בקול התורה, גל' מז, עמ' כב, בדרך כוכב מיעקב, קובץ ג (תמוז תשמ"ח), עמ' כז (הובא בספר כמוצא שלל רב, פרשת קדושים, ובס' בשבילי המנהג, שבת ומועדים, ח"ב, עמ' רצא), ובשורון, כרך יג, עמ' רסא (הובא בפנינים מבי מדרשא, בראשית יב, יג, עמ' צ; משמר הלוי, קידושין נט ע"א, עמ' תרכ, מביא זאת בשם רד"ב וידנפלד בלי לציין מקור), כותב שאין "ושונא מתנות יחיה" בגוי, מפני שאין מצווה להוכיח גוי. אבל ר' ברוך שמעון שניאורסון, ישורון שם, עמ' רסב (נדפס גם בהערה בדרך כוכב מיעקב שם) כותב שגם לדעת רד"ב וידנפלד, לגבי אברהם היה "ושונא מתנות יחיה" גם במתנה מגוי, כי אף שסתם יהודי אינו מצווה להוכיח גוי, אברהם היה מצווה, כי כל עניינו היה פרוסום שם ה'; ולכן ר"י וידנפלד הסביר בדרך אחרת (ראה הערה 136) מדוע אברהם קיבל מהמצרים.

גם ודרשת וחקרת (סוגיות), חלק ו, עמ' ל, ודברי משה (לוי), חלק ד עמ' קי, כותבים שהטעם של תוכחה לא שייך בגוי.

אבל באר צבי (קריזר), תנינא, סי' ז (עמ' מד), מעיר שלפעמים צריך להוכיח גוי שלא יזיק לישראל, ומי שקיבל ממנו מתנה לא יוכל להוכיחו כראוי; והוא מוכיח שהטעם של תוכחה שייך גם בגוי, מכך שהדרישה סובר שיש "ושונא מתנות יחיה" בגוי (ראה בשמו בהערה 440), אף שהוא עצמו כתב בסמ"ע (הערה 29) את הטעם של תוכחה.

⁴³⁵ לעיל, ליד ציון הערה 61.

⁴³⁶ נפש חיים (פלג'י), מערכת ש, אות לו.

במצב שיש חשש איבה אם לא יקבל את המתנה מהגוי, אין "יושנא מתנות יחיה" בקבלת המתנה, בגלל חשש זה⁴³⁷. אבל יש אומרים ש"יושנא מתנות יחיה" נאמר גם בגוי⁴⁴⁰, מפני שלדעתם, הנימוקים לכלל זה קיימים גם במתנה מגוי:

⁴³⁷ לעיל, ליד ציון הערה 25.
⁴³⁸ דרך שיחה, חלק א, עמ' ט (הובא בפנינים מבי מדרשא, בראשית יב, יג, עמ' צ, ובעבודת שלמה, סי' ז, עמ' מב). אבל ראה הערה 446, דעות שהנימוק של ביטחון שייך בגוי.

⁴³⁹ לב חנון, סי' נג (עמ' ריא). הוא מסביר בכך את המסופר בע"ז ו ע"ב שמין שלח לר' יהודה נשיאה דינר ביום אידו, ולא רצה לקבל כי זה היה יום אידו, משמע שלולא זה היה מקבל - ההסבר הוא שהיה צריך לקבל כדי שלא תהיה איבה.

⁴⁴⁰ נפש חיים (פלגלי), מערכת ש, אות לו, בדעת פנח רזא, בראשית פרק יב, יג, ופרק יד, כג; אורחות מתנה, סי' יד, פרק ג (עמ' תמ), בדעת שו"ת יהודה יעלה (אסאד), חלק א, או"ח, סימן ריא.

כך עולה גם מהמפרשים שנימוקו בנימוקים שונים מדוע אברהם לקח מתנות ממצרים (ראה בנספח), ולא נימקו שבגוי אין "יושנא מתנות יחיה". ר"מ גולדמן, המובא בס' והארכת ימים (תשעב), סי' לג (עמ' קלג-קלד), כותב רק שלפי הסבר הדרשה (הערה 136) לדברי אברהם, אין הוכחה מאברהם שאין "יושנא מתנות יחיה" בגוי.

משנת ר' אליעזר (טולידו), חלק ב, מערכת מ, אות פד, ובאר צבי (קריזר), תנינא, סי' ז (עמ' מב), מדייקים מרבנו בחי, בראשית כג, טו (הובא בשו"ת אבני דרך (פרינץ), חלק ז, סימן קצ, עמ' 449), שכתב שאברהם לא רצה לקבל מתנה מעפרון מטעם "יושנא מתנות יחיה", וכתב שמאותה סיבה דוד קנה את הגורן מארוונה היבוסית ולא רצה לקבל אותו במתנה אף שארוונה היה מוכן לתת לו (שמואל ב' כד, כד), מכאן שהוא סובר שיש "יושנא מתנות יחיה" גם במתנה מגוי (משמר הלוי, קידושין נט ע"א, עמ' תרכג, מוסיף שאף שנאמר בע"ז כד ע"ב שארוונה היה גר תושב, הרי אין חיוב להוכיח גר תושב, כאמור ליד ציון הערה 459, ומכאן ש"יושנא מתנות יחיה" שייך גם במי שאין מצווה להוכיחו, כגון גוי). כרם יוסף, מגילה כח ע"ב (עמ' תשמט), וסוטה מז ע"ב (עמ' רפה), כותב שר' בחי הולך לשיטתו בכך הקמח (שהבאנו בהערה 32), ש"יושנא מתנות יחיה" נועד כדי לעקור את מידת החמדה, וזה שייך גם בגוי. אבל "מהרש"א", המובא במשמר הלוי, קידושין נט ע"א, עמ' תרכה, מעיר שר' בחי אינו מזכיר "יושנא מתנות יחיה", ואומר רק שאברהם שנה לקבל מתנות.

גם משכנות יעקב (נאים), פרשת חיי שרה (כה ע"ג), ואמת ליעקב (קמינצקי), בראשית כג, יט (עמ' קלב), כותבים שאברהם לא רצה לקבל את מערת המכפלה מעפרון במתנה. גם צמח דוד (שלוניקי), פרשת חיי שרה (סה ע"ג), ורבי פנחס בר' פילטא, ברית שלום, פרשת חיי שרה, כותבים שאברהם לא רצה לקבל את מערת המכפלה במתנה, כי "יושנא מתנות יחיה". מדבריהם עולה שיש "יושנא מתנות יחיה" גם בגוי. באר צבי שם כותב שעצם זה שאברהם לא רצה לקבל מעפרון את מערת המכפלה מוכיחה ש"יושנא מתנות יחיה" גם בגוי. אבל עבודת שלמה, סי' ז (עמ' מא), דוחה ראיה זו, בכך שיתכן שהטעם שאברהם לא רצה לקבל מתנה מעפרון הוא כי היה צר עין, ולא מטעם "יושנא מתנות יחיה".

חכמת התורה, פרשת יגש, עמ' רעב, כותב שיש "יושנא מתנות יחיה" במתנה מפרעה.
באר צבי שם (עמ' מב) מדייק מסתימת הרמב"ם והשו"ע, שיש "יושנא מתנות יחיה" גם במתנה מגוי. והוא מדייק (בעמ' מד) מדרשה, חו"מ, סי' רמט, שיש "יושנא מתנות יחיה" בגוי, שהרי הדרשה רצה לומר שהטעם שאברהם לא רצה לקבל ממלך סדום הוא משום "יושנא מתנות יחיה". אבל ר' ישראל חיים יעקובי, המובא במשמר הלוי, קידושין נט ע"א, עמ' תרכד, דוחה ראיה זו, שיתכן שהדרשה כתב כך לפי הדעה שלפני מתן תורה האבות היו בגדר בני נח, ולפי זה כל הגוים היו "עמיתך", והיו חייבים להוכיחם, אבל אחרי מתן תורה שיצאו הגוים מכלל "עמיתך", לא חלה עליהם מצוות "הוכח תוכיח את עמיתך", ולכן אין בגוי "יושנא מתנות יחיה", לפי הנימוק של מניעת תוכחה. בכך נדחות גם הראיות מדברי הפרשנים בענין המתנות שקיבל אברהם מהמצרים, ומסירובו לקבל מעפרון.

דודאי יעקב, פרשת בא (עמ' קנט), לומד ממה שנאמר בברכות ט ע"ב שכשמשא אמר לישראל לקחת את רכוש המצרים, ישראל ענו לו "ולואי שנצא מעצמנו", מכאן שהם לא רצו לקחת, והוא מנמק, שזה מטעם "יושנא מתנות יחיה"; הרי שלדעתו יש "יושנא מתנות יחיה" גם במתנה מגוי. הוא מסביר שהם חששו שהמצרים לא נותנים בלב שלם, ובסוף ירדפו אחריהם, כפי שאכן קרה, וזאת במקביל לטעם (ליד ציון הערה 34) שיש לחשוש שהנותן אינו נותן בלב שלם (אלא שבמתנה רגילה הכוונה היא שיש לחשוש לגזל, ואצל המצרים היה עניין אחר, כאמור). עוד הוא מסביר (בעמ' קס) שבמקביל לטעם (ליד ציון הערה 25) של חוסר בטחון בה', ישראל ידעו שכדי לזכות לגאולה יצטרכו לחזק את אמונתם, ואילו קבלת מתנות מחלישה את האמונה.

שו"ת בצל החכמה, חלק ו, סי' סג, אות א, ובאר צבי (קריזר), תנינא, סי' ז (עמ' מב), מדייקים ממהרש"א, חידושי אגדות, ברכות י ע"ב, שכותב שאלישע לא רצה לקבל מתנה מנעמן מטעם "יושנא מתנות יחיה", מכאן שזה אמור גם בגוי, שהרי נעמן היה גוי. אך בצל החכמה, אות ז, מעיר שאמנם כך מוכח ממהרש"א, אבל אין ראיה מעצם זה שאלישע לא רצה לקבל, כי ייתכן שהיה לו טעם אחר שלא לקבל, כמו שאומר ילקוט שמעוני, רמז רכט, שה' ציוה שלא יקח מאומה מנעמן, ולא בגלל "יושנא מתנות יחיה". עבודת שלמה, סי' ז (עמ' מב), דוחה, שהסיבה שלא רצה לקבל מנעמן היא כדי שיהיה קידוש השם (כאמור במדבר רבה, פרשה ז, ה), ולא בגלל "יושנא מתנות יחיה".

זכות יצחק (סופר), חלק א, סי' ל, בסופו, מדייק מתרגום יונתן, בראשית יב, טז, על "ויהי לו צאן ובקר" - שתירגם "והווי ליה מדיליה עאן ותורין וחמרין", מכאן שגם בגוי יש "יושנא מתנות יחיה", ולכן לא קיבל

(א) הנימוק שהמקבל מחניף לנותן וחונף אינו רואה פני שכניה⁴⁴¹, שייך גם בגוי⁴⁴².

(ב) הנימוק שלמקבל אינו חיות מצד עצמו⁴⁴³, שייך גם בגוי⁴⁴⁴.

(ג) הנימוק של חוסר ביטחון בה⁴⁴⁵, שייך גם בגוי⁴⁴⁶.

(ד) הנימוק של מותרות⁴⁴⁷, שייך גם בגוי⁴⁴⁸.

(ה) הנימוק של הרחקה מגזל⁴⁴⁹, שייך גם בגוי, שהרי הכלל הוא⁴⁵⁰ שגזל גוי אסור⁴⁵¹; ואף לדעה שגזל גוי מותר, הרי לפי טעם זה, המטרה של "ושונוא מתנות יחיה" היא שע"י שישנא מתנות ישנא כל ממון שאינו שלו, וא"כ יש לשנוא מתנה מגוי כדי להרחיק מגזל ישראל⁴⁵².

מפרעה מתנות, ומה שהיה לו היה משלו. אבל זכות אבות (דורי), בראשית יב, יג (מהד' תשעט), עמ' לו, כותב שאין דיוקו מוכרח.

חכמת התורה, פרשת לך לך, עמ' שח, עמ' שט ועמ' שמו, כותב שאברהם לא רצה לקבל ממלך סדום מטעם "ושונוא מתנות יחיה"; הרי שלדעתו יש "ושונוא מתנות יחיה" גם בגוי.

ר' אברהם כהן, אור תורה, שנה טו (תשמג), גל' קעז-קעח, סי' סה, אות ב (עמ' קפ), מביא ראיה ש"שונוא מתנות יחיה" חל בגוי, ממה שאברהם לא רצה ליהנות ממלך סדום (הוא כותב זאת כקושיה על הדעה הקודמת). זכות אבות (דורי), בראשית יב, יג (עמ' לו במהד' תשעט), דוחה, שהטעם שסירב לקבל לא היה מחמת "ושונוא מתנות יחיה" אלא כי רצה לקדש את השם, כמו שאומר תנא דבי אליהו רבה, פרשה כג, שאברהם קידש את השם בסירובו לקבל ממלך סדום. הוא מסביר שקידוש השם היה שהראה לכולם שהתקיים מה שהבטיח ה' להעשירו.

דבר תורה (אברהם), בראשית, עמ' קד, מדייק מגבעת פנחס (בליצר), פרשת חיי שרה, בסופו, שהסביר שהסיבה שאברהם לא רצה ליהנות מהמתנות שקיבל בזכות שרה ושאר מתנות (רש"י, בראשית כו, ה), היא מטעם "ושונוא מתנות יחיה" - הרי שלדעתו "ושונוא מתנות יחיה" נוהג גם בגוי שנותן.

עבודת שלמה, סי' ז (עמ' מג), מביא ראיה ממה שרבי אמר בע"ז ו ע"ב שהוא צריך לקבל מתנה מגוי כי אם לא יקבל יגרום איבה, משמע שלולא זה היה אסור, הרי שיש בכך "ושונוא מתנות יחיה". אבל ראיה זו אינה נכונה, שהרי מפורש שם שלולא חשש איבה היה אסור לקבל מהגוי כי היה יום אידם והגוי עלול להודות לע"ז.

שו"ת שרגא המאיר, חלק ז, סימן יד, מביא את המחלוקת אם יש "ושונוא מתנות יחיה" במתנה מגוי. **הבחנה**: באר צבי (קרייזר), תנינא, סי' ז (עמ' נא), כותב שבמתנה מגוי יש "ושונוא מתנות יחיה" אם היא יוצרת שעבוד ומחוייבות רגשית של המקבל כלפי הנותן, לשיטתו בהערה 70, שזה הטעם ל"ושונוא מתנות יחיה". הוא מסביר (בעמ' נב) שלכן אברהם לא רצה לקבל את מערת המכפלה מעפרון במתנה, ואף שעפרון התכבד בקבלת אברהם, זה היה פחות משווי השדה ולכן אברהם היה נעשה משועבד לעפרון אילו קיבל ממנו; והסכים לקבל מתנות מפרעה כי המתנות לא גרמו לו שיהיה משועבד לפרעה, אלא ניתנו כדי שימחל לפרעה על לקיחת שרה, וכן מה שקיבל מתנות לפני לקיחת שרה היה בתמורה ללקיחתה.

דעה שיש גזירה מיוחדת על מתנה מגוי: מנחת פתים, או"ח סי' תצח, מציין שירושלמי, שבת א, ד, אומר (לפי פירוש קרבן העדה) שאחת הגזירות שגזרו בית שמאי ובית הלל היא שלא לקבל מתנות מגוי; ומעלה אפשרות (גם בספרו טל תורה, על הירושלמי שם, והובא ע"י ר' שמעון צבי וייגר, תל תלפיות, חוב' יג (תרסה), סי' מג, עמ' 84) שהגזירה היתה שלא לקבל צדקה מגוי, שזה אסור גם לבבלי (ב"ב י ע"ב), ולא על מתנות. אבל פני משה שם מפרש שהכוונה היא שאסור **לתת** להם מתנות משום לא תחנם (ופירוש זה קשה שהרי זה אסור מהתורה ולא היה צורך בגזירה), ולא לקבל מהם מתנות ביום אידם.

דעה שמתנה מגוי חמורה יותר: מקום שמואל, שער התירוצים, ברכות י ע"ב, אומר לענין מתנה לת"ח, שעליו לקבל כי אין למנוע מהנותן לקיים מצווה (ראה ליד ציון הערה 497), אבל אל יקבל מגוי, כי גוי דרכו להתחרט על מצווה שעשה, ולכן אלישע לא רצה לקבל מתנה מנעמן. אבל זכות אבות (עטייה), אבות, ה, טז (קמא ע"ב), דוחה את דבריו, כי מה שנאמר בראש השנה ד ע"א שגוי דרכו להתחרט, הוא שאם נתן צדקה עבור חולה ומת החולה, הוא מתחרט שנתן, וזה לא שייך בנותן לת"ח סתם; וגם אין להסביר בכך את עניין נעמן, שהרי נעמן התגייר.

ברכת פרי, פרשת חיי שרה, כותב שיש להיזהר במיוחד ממתנה מגוי (לא הזכיר "ושונוא מתנות יחיה"), מפני ש"פיהם דיבר שווא", ויש חשש שהוא נותן רק להתייחר (כאמור בב"ב י ע"ב), ולאחר זמן ידרוש את המתנה חזרה בטענה שנתן בטעות או באונס.

⁴⁴¹ לעיל, ליד ציון הערה 58.

⁴⁴² והארכת ימים (תשעב), עמ' קלא-קלב; ר' עקיבא משה שינברגר, אוצרות ירושלים (פרושים) גל' י (תשס"ח), עמ' רלב [=בירור הלכה (זילבר), ח"ז, עמ' רכז] (בלשון "אפשר").

⁴⁴³ לעיל, ליד ציון הערה 40.

⁴⁴⁴ והארכת ימים (תשעב), עמ' קלא-קלב.

⁴⁴⁵ לעיל, ליד ציון הערה 25.

⁴⁴⁶ אורה זו תורה (וילהלם), פרשת לך לך, עמ' לח; באר צבי (קרייזר), תנינא, סי' ז (עמ' מד); ואורחות מתנה, סי' יד, פרק ג (עמ' תמו); משמר הלוי, קידושין נט ע"א, עמ' תרכא; משחת שמן (תשסח), חלק א, סי' יא (שהרי בזה הוא סומך על הגוי ולא על ה'); ודרשת וחקרת (סוגיות), חלק ו, עמ' כח; דברי משה (לוי), חלק ד, עמ' קי; נחלת שמעון (קרסנר), מלכים ב, ח"א, סי' ח, אות ט.

⁴⁴⁷ לעיל, ליד ציון הערה 32.

⁴⁴⁸ ר' עקיבא משה שינברגר, אוצרות ירושלים (פרושים) גל' י (תשס"ח), עמ' רלב [=בירור הלכה (זילבר), ח"ז, עמ' רכז]; ודרשת וחקרת (סוגיות), חלק ו, עמ' כח; נחלת שמעון (קרסנר), מלכים ב, ח"א, סי' ח, אות ט.

⁴⁴⁹ לעיל, ליד ציון הערה 37.

(ו) גם בגוי יש מקום לנימוק שהמקבל יימנע מלהוכיח⁴⁵³, אף שאין מצווה להוכיח גוי, כי מי שמתרגל לקבל מתנות מגוי, בסוף יקבל מתנות גם מישראל, ויימנע מלהוכיח את הנותן⁴⁵⁴.
(ז) הנימוק שהמצפה למתנות מצטער כשאינו מקבל⁴⁵⁵, שייך גם בגוי⁴⁵⁶.

4. גר תושב שנותן

ר' בצלאל שטרן⁴⁵⁷ אומר, שלפי הנימוק ש"ושונא מתנות יחיה" מפני שמי שלהוט אחר מתנות צריך להחניף לאנשים, ואינו מוכיח אותם על מעשיהם הרעים⁴⁵⁸, "ושונא מתנות יחיה" אינו אמור במתנה מגר תושב, שהרי אין מצווה להוכיח גר תושב⁴⁵⁹.
אבל הטענה שראוי לקבל מתנות מגוים כדי להציל מידם⁴⁶⁰ אינה שייכת בגר תושב⁴⁶¹.
גם הטענה שאין "ושונא מתנות יחיה" בגוי כי ה' התיר את ממון הגוים לישראל⁴⁶² אינה שייכת בגר תושב, שהרי מצווה להחיותו⁴⁶³.

5. ההולך למות שנותן

במתנת שכיב מרע אין משום "ושונא מתנות יחיה", מפני שהיא כמו ירושה⁴⁶⁴, ובקבלת ירושה אין משום "ושונא מתנות יחיה"⁴⁶⁵. ועוד, שאין מקום לנימוק⁴⁶⁶ שהמקבל יימנע מלהוכיח את הנותן, שהרי הנותן הולך למות, ולא צריך להוכיח אותו⁴⁶⁷.
גם בצוואת בריא מצווה לקיים דברי המת⁴⁶⁸, ולכן אין בה משום "ושונא מתנות יחיה"⁴⁶⁹. ועוד, שאין מקום לנימוק שהמקבל יימנע מלהוכיח את הנותן, כאמור⁴⁷⁰. גם אין מקום לחשש⁴⁷¹ שאינו נותן בלב שלם, שהרי הוא הולך למות⁴⁷².

6. מעביד שנותן

מעביד שנותן מתנה לפועל שלו, אין בכך "ושונא מתנות יחיה", כי היא כעין פריעת חוב ולא מתנה ממש, כיוון שלומדים⁴⁷³ ממצוות הענקה לעבד עברי שראוי שמעביד יתן מתנה לפועל⁴⁷⁴.

- 450 רמב"ם, הלכות גזילה, א, ב.
451 אורחות מתנה, סי' יד, פרק ג (עמ' תמו).
452 באר צבי (קריזר), תנינא, סי' ז (עמ' מד).
453 לעיל, ליד ציון הערה 29.
454 "מהרש"א", המובא במשמר הלוי, קידושין נט ע"א, עמ' תרכה.
455 ליד ציון הערה 46.
456 משמר הלוי, קידושין נט ע"א, עמ' תרכב.
457 שו"ת בצל החכמה, חלק ו, סי' סג, אות א. כך כתבו גם נחלת שמעון (קרסנר), מלכים ב, ח"א, סי' ח, אות ט, הערה 10, ו"מהרש"א", המובא במשמר הלוי, קידושין נט ע"א, עמ' תרכה.
458 לעיל, ליד ציון הערה 29.
459 רש"י, סנהדרין עה ע"א, ד"ה ואם איתא (הובא במנחת חינוך, מצות רלט, ובמשמר הלוי, קידושין נט ע"א, עמ' תרכג).
460 ליד ציון הערה 418.
461 "מהרש"א", המובא במשמר הלוי, קידושין נט ע"א, עמ' תרכה.
462 ליד ציון הערה 430.
463 נחלת שמעון (קרסנר), מלכים ב, ח"א, סי' ח, אות ט, הערה 10.
464 ב"ב קמט ע"א.
465 חידושי חתם סופר, חולין לט ע"ב, ושו"ת חתם סופר, קובץ תשובות, סי' סח (הובא בבאר צבי (קריזר), תנינא, סי' ז עמ' נא).
466 ליד ציון הערה 28.
467 אורחות מתנה, סי' יד, פרק ב (עמ' תלה).
468 שו"ע, חו"מ, רנב, ב. עיין שם, באיזה מצב המצווה נוהגת.
469 עין אליהו, ב"ב קלג ע"ב.
470 אבל שו"ת פנים מאירות, חלק א, סימן לו (ד"ה עוד נימא), מזכיר "ושונא מתנות יחיה" לגבי מתנה בצוואה.
471 עבודת שלמה, סי' טו (עמ' סב).
472 לעיל, ליד ציון הערה 34.
473 עבודת שלמה, סי' טו (עמ' סב).
474 סי' החינוך, מצווה תנ.
475 שו"ת שרגא המאיר, חלק ז, סימן יד. הוא מנמק עוד שבדאי נתן לו כי היתה לו הנאה גדולה ממנו, ואין "ושונא מתנות יחיה" בנותן שנהנה מהנתינה, כאמור ליד ציון הערה 91. הוא מסתמך על הדעה במגילה כו ע"ב (ראה לעיל, ליד ציון הערה 121) שמתנה כמכר כי הנותן נותן מפני שהמקבל עשה לו נחת רוח בעבר, ושו"ע, או"ח, קנג, יא, פוסק כדעה זו. דבריו קשים, שהרי דבר זה שייך בכל מתנה, ואם כן בשום מתנה אין

7. הממשלה

"ושונוא מתנות יחיה" חל גם על תמיכה שהממשלה נותנת⁴⁷⁵. אבל אם מלך ישראל נותן מתנה למישהו, חובה לקבל, כי אסור להמרות את פיו, ואיסור זה גובר על "ושונוא מתנות יחיה" שהיא זהירות בעלמא⁴⁷⁶. זאת אם ניכר שחשוב למלך שהמקבל יקבל, אבל אם ניכר שהמלך תולה את המתנה ברצונו של המקבל, "ושונוא מתנות יחיה" נוהג בה כבכל מתנה⁴⁷⁷.

8. מי שידוע שאינו מקבל תוכחה

לפי הנימוק⁴⁷⁸ שקבלת מתנה תמנע מהמקבל להוכיח את הנותן, הרי אם הנותן הוא אדם כזה שבכל מצב אינו מקבל תוכחה, אין "ושונוא מתנות יחיה" בקבלת מתנה ממנו, לפי הדעה⁴⁷⁹ שאין מצווה להוכיח אדם כזה. אבל לפי הדעה⁴⁸⁰ שמצווה להוכיח גם אדם כזה, יש "ושונוא מתנות יחיה" גם בקבלת מתנה ממנו. הנימוקים האחרים קיימים גם בנותן כזה⁴⁸¹. אם הנותן הוא אדם אלים, שברור שלא יוכיחו אותו, כי הוא עלול להרוג את מי שיוכיח אותו, הנימוק של מניעת תוכחה אינו שייך בקבלת מתנה ממנו, אבל הנימוק של חוסר ביטחון⁴⁸² שייך גם בו⁴⁸³.

9. נותן שאינו צר עין

יש מי שאומר שאין "ושונוא מתנות יחיה" בקבלת מתנה ממי שאינו צר עין⁴⁸⁴. סייג זה מתאים לנימוק⁴⁸⁵ ש"ושונוא מתנות יחיה" מפני שיש חשש שהנותן אינו נותן בלב שלם; ואם אינו צר עין, יש להניח שהוא נותן בלב שלם.

ח. המקבל

1. תלמיד חכם או צדיק שמקבלים

פוסקים רבים כותבים, שמתנה שניתנת לת"ח או לצדיק, אין בה משום "ושונוא מתנות יחיה"⁴⁸⁶. נימוקים אחדים ניתנו לכך:

"ושונוא מתנות יחיה" (כמו שהעירו כמה פוסקים שהובאו ליד ציון הערה 121). נראה שדעתו היא שבפועל שעובד בעבור המעביד עושה יותר נחת רוח מסתם מקבל מתנה; ואם כן, לא היה צריך להביא את הגמרא במגילה.

⁴⁷⁵ ר' יעקב קמינצקי, המצוטט בספר הביוגרפיה שלו, רבי יעקב, עמ' 387.

⁴⁷⁶ ר' שלמה בן שמעון, זכור לאברהם, תשסב, חלק א, עמ' תריב.

⁴⁷⁷ עבודת שלמה, סי' טו (עמ' סג), מקשה על ר"ש בן שמעון, מהמבואר בחולין מד ע"ב, שבית הנשיא שלחו מתנה לאמוראים, וסירבו לקבל מטעם "ושונוא מתנות יחיה", והוא מוכיח משם שגם במלך שנותן יש "ושונוא מתנות יחיה", והוא מסביר שאין בכך המראת פי מלך כי המלך משאיר למקבל את הבחירה אם לקבל. בפשטות, ר"ש בן שמעון עוסק במצב שניכר שהמלך אינו מוכן שהמקבל יסרב, ולכן אם יסרב, הוא ממרה את פי המלך.

⁴⁷⁸ לעיל, ליד ציון הערה 28.

⁴⁷⁹ סמ"ג, עשין, עשה יא.

⁴⁸⁰ יראים השלם, סימן רכג.

⁴⁸¹ אורחות מתנה, סי' יד, פרק א (עמ' תיב).

⁴⁸² ליד ציון הערה 25.

⁴⁸³ ר' ישראל חיים יעקובי, המובא במשמר הלוי, קידושין נט ע"א, עמ' תרכג.

⁴⁸⁴ מושב זקנים, בראשית, יב, טז, כותב שאברהם קיבל מתנות מהמצרים כי אינם צרי עין.

⁴⁸⁵ ליד ציון הערה 34.

⁴⁸⁶ דרשות ופירושי רבינו יונה גירונדי, פרשת אמור, בסופו. דבריו קטועים בכתב היד המקורי, ואין בהם נימוק. פוסקים נוספים שסוברים כך יובאו בהמשך, בתוך הנימוקים.

שו"ת אגרות משה, יו"ד, חלק ד, סימן לו, מביא ראיה מכתובות קה ע"ב, ששם נאמר שרב ענן קיבל ממי שאמר לו שהביא לו מפני שנתנת מתנה לת"ח הוא כהקרבנות בכורים.

לחמי תודה שם מסביר בכך את האמור בדברים סב ע"א שמותר לאדם להודיע שהוא ת"ח - כדי שבזה שיתנו לו, ייהנו ממנו, ולא ייכשל ב"ושונוא מתנות יחיה".

ראה עוד ליד ציון הערה 555, שאין "ושונוא מתנות יחיה" במתנה לאדם חשוב, ואחת ההגדרות של אדם חשוב הוא ת"ח.

דעה חולקת: רמ"א, יו"ד, רמו, כא, כותב שאסור לת"ח לקבל מתנות, וביאור הגר"א, ס"ק סו, מציין כמקור את מגילה כח וחולין מד, ששם נזכר "ושונוא מתנות יחיה". דבר משה (רוזמריין), ב"מ כב ע"א, אות

(א) אין "יושנא מתנות יחיה" אם יש לנותן טובת הנאה⁴⁸⁷, וכאן הנותן מקיים מצווה בנתינתו, ויש לו על כך שכר בעולם הבא, ולכן אין "יושנא מתנות יחיה"⁴⁸⁸. למרות "יושנא מתנות יחיה": כי ר' בצלאל זאב שפרן⁴⁸⁹ מסביר בכך מדוע אלישע נהנה מאחרים⁴⁹⁰, הוא מסביר⁴⁹¹ שאותם תנאים ואמורים הנותן התברך ע"י לקיחת אלישע, ולכן זאת לא מתנה. הוא מסביר⁴⁹¹ שאותם תנאים ואמורים

לו (עמ' תפב-תפג), מבין שלדעתם רק בת"ח נאמר "יושנא מתנות יחיה", ולא בסתם אדם (אבל בפשטות כוונתם היא שאפילו ת"ח לא יקבל, וטעמם הוא על פי הדעה, ליד ציון הערה 128, שיש "יושנא מתנות יחיה" גם אם הנותן נהנה, ולכן יש "יושנא מתנות יחיה" במתנה לת"ח אף שהנותן נהנה משכר המצוה). הוא מעלה כמה אפשרויות להסביר את דעתם: (א) חכמים החולקים על רשב"ג שהזכיר "יושנא מתנות יחיה" (ראה ליד ציון הערה 574) טעמם שסוברים ש"יושנא מתנות יחיה" הוא רק בת"ח, ולכן סתם אדם אינו יכול לסרב לקבל מתנה בטענת "יושנא מתנות יחיה". (ב) לגבי כל אדם "יושנא מתנות יחיה" היא רק מעלה ולא איסור, ועל ת"ח זה איסור. (ג) באדם רגיל "יושנא מתנות יחיה" חל רק אם יש איזה גורם שמכריח את הנותן לתת כגון בוושה (כדעת חכמת מנוח - ראה ליד ציון הערה 182), ולת"ח יש הקפדה מיוחדת של "יושנא מתנות יחיה" בכל מתנה. הוא כותב שהחמרה זו על ת"ח היא רק מדרבנן ולא בגלל הפסוק, שהרי אין לומר שהפסוק מתחלק לשני אופנים בלי שיהיה רמז לכך. ראה גם הערה 14, דעה ש"יושנא מתנות יחיה" אמורה רק בצדיקים גמורים.

וראה הערה 169, ששיח יצחק סובר שגם במתנה לת"ח יש "יושנא מתנות יחיה". חכמה ומוסר (ענתבלי), דרך ישרים, פרק ב, בסופו, עמ' עב (הובא בילקוט מעם לועז, דברים לג, יח, עמ' תתקפג), כותב שאם ת"ח מקבל מתנה, יש בכך "יושנא מתנות יחיה", ולכן צריך לעשות לו פרקמטיא (ברכות לד ע"ב), לטפל בנכסיו ולעשות בהם רווחים, בדרך שותפות, שאין בכך מתנה. עבודת שלמה, סי' ב (עמ' כד), כותב שגם הסכם יששכר-זבולון נחשב שותפות ולא מתנה.

⁴⁸⁷ כאמור לעיל, ליד ציון הערה 93.
⁴⁸⁸ מראית העין, חולין מד ע"א (הובא בדרך כוכב מיעקב, גל' ד, עמ' קיא); שו"ת נשמת כל חי, יו"ד, סי' נו (כי הנותן נהנה כי הוא עושה מצווה; הובא באבות הרא"ש, חלק ב, על אבות דרבי נתן, פרק לה, דף מט ע"ד, ובס' בשבילי המנהג, שבת ומועדים, ח"ב, עמ' רצא); שו"ת רב"ז, חלק ג, סי' ז, אות יא; מנחת זכרון (מנחם), שירי מנחה, ע' שונא מתנות, דף ק ע"א (הובא בס' יהודה יעלה (כהן), פרשת לך לך, אות ו, ובשדי חמד, כללים, מערכת ש, כלל יג-יד, ח"ה, עמ' 308 [שהובא בשו"ת אבני דרך (פרינץ), חלק ז, סימן קצ, עמ' 450, ובחשוקי חמד, מגילה כח ע"א]); יוסף עליו (מונטיקו), דרוש למתן תורה (נח ע"ג); חכמת התורה, פרשת נשא, עמ' שסז; ר' עזרא יצחייק, "יושנא מתנות יחיה" במחילת חוב, בית דוד - זכרון טוביה, עמ' שכה, בשם ישכיל עבדי; ועתה כתבו (גולדשטוף), סי' יד (עמ' קי); דרך שיחה, חלק ב, עמ' שצו (במי שנותן לת"ח כדי שיהיה לו חלק בזכות לימוד התורה שלו); בשבילי המנהג, ח"ב, עמ' רכא = אספקלריית הצדקה, עמ' קנט (שיש לנותן חלק בלימוד התורה שלו).

סוכת דוד (שירירו), פרשת בהר, דרוש ב (קלב ע"ג), ודברי יהושע (שוורצברג), פרשת בראשית (ב ע"ד), מוסיפים לנמק ע"פ מה שנראה ליד ציון הערה 555, שאין "יושנא מתנות יחיה" במתנה לאדם חשוב כי הנותן נהנה, ות"ח הוא אדם חשוב.

מראית העין, כתובות קה ע"ב, כותב שת"ח צריך לקבל מתנה שנותנים לו, כי בזה הוא עושה טובה לנותן, שבה מתכפרים עוונותיו; ולא הזכיר "יושנא מתנות יחיה".

⁴⁸⁹ שו"ת רב"ז, חלק ג, סי' ז, אות י. כך הסביר גם שו"ת דבר אהרן, סי' מט, אות ד. גם ישמח משה, בראשית ל, ל, כותב שאלישע לקח כדי שהמקבלים יתברכו בזכות זה, ופני חיים (לוריא), ברכות י ע"ב, לומד מכך שבכגון זה אין "יושנא מתנות יחיה".

ראה גם הערה 93, שאלישע קיבל כי התכבדו בקבלתו. צפיחת בדבש, סי' סא (קנו ע"ג), מסביר שהיה מותר לאלישע לקבל מהשונמית, מפני ששילם לה בזה שביד אותה בבן. הוא יצטרך לומר שאלישע נהנה רק ממנה ולא מאחרים.

⁴⁹⁰ מלכים ב' ד, ח; ברכות י ע"ב.
⁴⁹¹ שם, אות יא.

גם סוכת דוד (שירירו), פרשת בהר, דרוש ב (קלב ע"ג-ע"ד), מסביר שר' זירא היה עניו ולא החזיק עצמו כהתלמיד חשוב, ולכן לא הסכים לקבל דורון (וכך הסביר גם חכמת התורה, פרשת נשא, עמ' שסז); אלא שהסכים לבוא לסעודה, מפני שסבר שמתכבדים בו אף שאינו אדם חשוב, כי דרך מזמינים להתכבד בכל מי שבא, כיון שהחשיב את בעל הסעודה לטרור לבוא אליו.

גם ישראל קדושים, אות ה (יח ע"ב-ע"ג) מסביר שר' זירא ור' אליעזר לא החשיבו עצמם ת"ח שיש מצווה לתת להם (בדבריו התחלפו שמות ר"ז ור"א).

גם כבוד חכמים (קאליש), מאמר לא (עמ' עז) מיישב שאלו שלא רצו לקבל נהגו כך מתוך ענווה, שלא החשיבו עצמם כאדם חשוב. וכך חכמת התורה, פרשת לך לך, עמ' שמו, מסביר שאברהם לא רצה לקבל מתנה ממלך סדום על סמך זה שמלך סדום מתכבד בו, כי זו גאוה.

כמו כן, חידושי כתב סופר על סוגיות (תש"מ), חולין, פרק ג, אות מט (עמ' סה), ובספרו כתב סופר החדש, פרשת קורח (עמ' קמד), כותב שמשא רבינו היה רשאי לקבל מתנות כיון שהנותן לו היה מתכבד, אבל בפועל הוא לא לקח כלום מישראל, כמו שאמר "לא חמור אחד מהם נשאתי", בגלל "יושנא מתנות יחיה", שכן מתוך ענווה, חשב שהאחרים אינם מתכבדים בכך שנותנים לו.

גם מועדים וזמנים, ח"ב, סי' קפו, בהגהה, מסביר שר' זירא ור' אלעזר לא רצו להשתמש בכבוד התורה, לומר שמצווה לתת להם.

שו"ת הב"ח, סי' נב, כותב שמה שר' אלעזר לא קיבל היה מדת חסידות, אבל מן הדין מותר לת"ח עני לקבל מתנות.

שלא רצו לקבל מתנות⁴⁹² נהגו כך מתוך ענווה, שלא חשבו את עצמם לתלמידי חכמים, שלקחתם מהנה את הנותן; אבל אלישע היה מפורסם כנביא ולכן היה מפורסם שלקחתו מביאה תועלת לנותן. הסבר אחר הוא שהם נהגו כך מתוך חסידות⁴⁹³. הסבר אחר הוא שבדרך כלל הנותן מתכוון לתועלת המקבל, ולא לשכרו שלו בעולם הבא⁴⁹⁴.

(ב) ר' יצחק מורסיה⁴⁹⁵ כותב שלפי הנימוק⁴⁹⁶ ש"יושנא מתנות יחיה" מפני שהמקבל מכפר על הנותן, וייתכן שיצטרך למות כדי לכפר, הרי אם המקבל הוא צדיק, יש בו די זכויות כדי לכפר, ואין בו "יושנא מתנות יחיה" משום שאין חשש שיצטרך למות כדי לכפר.

(ג) ר' צדוק מלובלין⁴⁹⁷ מנמק שזו מצווה לתת לת"ח, ואין למנוע מהנותן לקיים מצווה; ואכן, אם הנותן אינו מתכוון למצווה, יש בכך "יושנא מתנות יחיה". עוד נימק, שהנותן לת"ח מתכבד בכך שהת"ח מקבל ממנו, אלא שאדם מכובד שנותן לת"ח אינו מתכבד בכך שהת"ח מקבל ממנו, ולכן יש בכך "יושנא מתנות יחיה"⁴⁹⁸.

(ד) ר' אליעזר ישראל מרדכי סופר⁴⁹⁹ מנמק על פי העיקרון⁵⁰⁰ שצדיק צריך לקבל מהציבור כדי שתהיה לו התחברות עמהם וזוהי יוכל להשפיע עליהם.

(ה) ר' מנשה גרוסברג⁵⁰¹ מנמק, שצריך לתת לת"ח כדי שיוכל ללמוד מתוך הרחבה, ולכן אין בכך "יושנא מתנות יחיה".

(ה) ר' אליקים דבורקס⁵⁰² מנמק על פי מה שכתב ר' אליהו האיתמר⁵⁰³ שמה שנותנים לת"ח אינו דרך צדקה, אלא זה משלו, כמו שכשנותנים צדקה זה משל ה'⁵⁰⁴, ות"ח הם שותפים של ה', שנאמר

באר צבי (קריזר), תנינא, סי' ז (עמ' מט), מסביר שביחס לבי נשיאה, לא היה ר' זירא כל כך חשוב לענין נתינה גרידא, ורק בסעודה נהנו מהסכמתו לבוא. עוד הסביר (בעמ' נב) ע"פ שיטתו (בהערה 70) שטעם "יושנא מתנות יחיה" הוא שהמקבל מרגיש משועבד לנותן, שר' זירא לא רצה לקבל מתנות מבי נשיאה כי הרגיש שזה יהפוך אותו למשועבד כלפיהם, משא"כ בהזמנה לסעודה.

דרישה, חו"מ, סי' רמט, מסביר שאברהם לא רצה לקבל מתנה ממלך סדום כי מלך סדום היה רשע, או כי יש חילול השם בזה שמלך סדום יאמר "אני העשרתי את אברהם". באר צבי (קריזר), תנינא, סי' ז (עמ' נב-ג), מסביר שמידת סדום היא לא לתת כלום לאחרים, ואם נותן, הוא רואה את זה כאילו עדיין שלו, ולכן אברהם לא רצה לקבל, כי ידע שמלך סדום יאמר "העושר של אברהם הוא שלי"; או שלא רצה אברהם שמלך סדום יחשוב שאברהם משועבד לו (ראה בשמו בהערה 70, שהטעם של "יושנא מתנות יחיה" הוא שהמקבל נעשה משועבד לנותן), אף שבאמת אינו משועבד לו כי מה שנתן לו מלך סדום כבר לא היה שלו.

⁴⁹² ר' נחוניא במגילה כח ע"א; ר' אלעזר ור' זירא בחולין מד ע"ב; ר' גידל בקידושין נט ע"א.

⁴⁹³ מנחת זכרון (מנחם), שו"ת מנחה, ע' שונא מתנות (קא ע"א). צריך להוסיף, שר' זירא סבר שאין אפילו מידת חסידות לא ללכת לסעודה, כי הוא נותן בכך לבעל הסעודה הנאה מוחשית, משא"כ במצות החזקת ת"ח, ששכר הנותן על כך אינו מוחשי.

⁴⁹⁴ מראית העין, חולין מד ע"ב. הוא לשיטתו, ליד ציון הערה 115, שההיתר כשיש תועלת לנותן הוא רק אם הנותן מתכוון לתועלתו.

⁴⁹⁵ דברי יצחק (מורסיה) - תולדות יעקב, על מגילה כח (עמ' קיז במהד' תשנה).

⁴⁹⁶ לעיל, ליד ציון הערה 61.

⁴⁹⁷ ישראל קדושים, אות ה (יח ע"ב). הוא מנמק בכך מדוע אלישע נהנה מאחרים, ואילו ר' אלעזר ור' זירא נמנעו מכך: כי אצלם הנותנים לא התכוונו למצווה.

כמו כן, תשב"ץ, ח"א, סי' קמד, מסביר את מה שר' זירא הלך לסעודה שהוזמן אליה כי הם מתכבדים בו, שטעמו הוא שאין למנוע ממי שרוצה לשמש אותו, כמו שנאמר בכתובות צו ע"א שזו מניעת חסד. עבודת שלמה, סי' ב (עמ' כח), מוסיף שר' אלעזר שחלק בזה על ר"ז, סבר שאינו צריך לקבל מתנה כדי לזכות לאחרים.

גם מועדים וזמנים, ח"ב, סי' קפו, בהגהה, מנמק (ברמז) שראוי לת"ח לקבל כדי לזכות את הנותן במצוות נתינה לת"ח. אבל הוא כותב שבמתנה מרובה לת"ח יש "יושנא מתנות יחיה", לפי הרמ"א (שצוין בהערה 486).

הבחנה: מקום שמואל, שער התירוצים, ברכות י ע"ב, אומר שאם הנותן אומר שרוצה לתת מפני שהנותן לת"ח הוא כמביא ביכורים, הת"ח חייב לקבל, כדי שלא למנוע מהנותן לקיים מצווה, אבל בנותן סתם אסור לקבל, משום "יושנא מתנות יחיה", וראיה מהמעשה בכתובות קה ע"ב, שרב ענן בתחילה לא רצה לקבל, והסכים לקבל אחרי שהנותן אמר לו שהנותן לת"ח הוא כמביא ביכורים. אבל זכות אבות (עטייה), אבות, ה, טז (קמא ע"א), דוחה את הראיה, שהסיבה שרב ענן קיבל רק אחרי ששמע היא כי עד אז לא שמע שהמביא לת"ח כמביא ביכורים, אבל אנחנו יודעים את זה ולכן מותר לקבל מכל מי שנותן לת"ח גם אם אינו אומר טעם זה בפירוש, כי ברור שהוא מתכוון לכך, ואין למנוע מצווה מהנותן. והוא כותב שאפשר לנהוג כאלישע שקיבל ואפשר לנהוג כשמואל שלא קיבל, כאמור בברכות י ע"ב, ואין בסירוב משום מניעת מצווה, כי הנותן יכול לתת לת"ח אחר שמוכן לקבל (וזה שלא כר' צדוק).

⁴⁹⁸ ישראל קדושים, אות ה (יח ע"ג). הוא מנמק בכך מדוע ר' אלעזר ור' זירא נמנעו מלקבל מבית הנשיא: כי בית הנשיא היה חשוב מצד עצמו.

⁴⁹⁹ זכרון סופרים (סופר), בראשית יב, יג (עמ' לג). הוא מסביר שלכן אברהם רצה לקבל מתנות מהמצרים.

⁵⁰⁰ נועם אלימלך, פרשת קורח.

⁵⁰¹ שבט מנשה (גרוסברג), סי' כד. הוא מסביר שר' גידל לא רצה לקבל (ראה הערה 1) אף שהיה ת"ח, כי היו בדורו תלמידי חכמים יותר חשובים שראוי לתת להם, או מפני שהיה עשיר ולא נצרך למתנה.

⁵⁰² בשבילי המנהג, ח"ב, עמ' רכ-רכא = אספקלריית הצדקה, עמ' קנז-קנט.

"את ה' אלקיך תירא" - לרבות ת"ח⁵⁰⁵, ועוד שהעולם קיים בזכות לימוד התורה שלהם ולכן הכול שלהם; ואין "יושנא מתנות יחיה" במי שנותן לזולתו את של זולתו.
אם ת"ח נותן לת"ח: לדעת ר' אברהם משכיל לאיתן, רק אם עם הארץ נותן לת"ח אין בכך "יושנא מתנות יחיה", כיון שאין זה מתנת חנם, שהרי הנותן נהנה, שבזכות נתינתו, יקום בתחיית המתים⁵⁰⁶, אבל אם ת"ח נותן לת"ח, יש "יושנא מתנות יחיה", כיון שנותן כזה אינו נהנה את ההנאה הזאת⁵⁰⁷.

הנותן **"פדיון" לצדיק** כדי שיתפלל עליו אין בכך "יושנא מתנות יחיה", שהרי הצדיק נותן הרבה יותר משקיבל⁵⁰⁸.

תלמיד שנותן מתנה לרבו - אין בכך "יושנא מתנות יחיה", כיון שהיא תמורה על מה שהרב לימד את התלמיד⁵⁰⁹. גם אם שנותן מתנה למי שמלמד את בנו, אין בכך "יושנא מתנות יחיה", כי הנותן אינו נחסר בגלל זה, שהרי הוצאות לימוד תורה של בנים אינם כלולים במה שמזונותיו של אדם קצובים⁵¹⁰, כך שה' יחזיר לו את מה שהוא נותן למטרה זו, וראינו⁵¹¹ שאחד הטעמים ל"יושנא מתנות יחיה" הוא שממונו של הנותן נחסר⁵¹².

סוג מיוחד של מתנה שנותנים לת"ח או למנהיג היא זו שנותנים לת"ח שמתמנה לראש ישיבה וכדומה, **כדי להעשיר אותו**, כמו שנותנים לכהן גדול שמתמנה כדי שיהיה עשיר - וגדלו משל אחיו⁵¹³. אין בזה "יושנא מתנות יחיה" כי מטרת הנתינה היא כדי לקיים את הדין⁵¹⁴ שכהן גדול

⁵⁰³ מעיל צדקה (הכהן), סי' אלף תרפג. ר"א דבורקס מציין כמקור את סי' החיים, ספר זכיות, פרק ד, אבל אינו שם. הטעות נובעת מכך שמעיל צדקה מביא בתחילת דבריו את סי' החיים.

⁵⁰⁴ דברי הימים א' כט, יד: "כי ממך הכל ומידך נתנו לך".

⁵⁰⁵ פסחים כב ע"ב.

⁵⁰⁶ כתובות קיא ע"ב.

⁵⁰⁷ אהבת איתן, על עין יעקב, כתובות קיא ע"ב. הוא מסביר שלכן ר' אלעזר לא רצה לקבל מתנות מבי נשיאה (חולין מד ע"ב), אף שהיה ת"ח, כי גם בי נשיאה היו ת"ח; ומה שר' אלעזר עצמו אומר בכתובות שם שיש מעלה במי שמהנה ת"ח מנכסיו, הוא בעם הארץ שמהנה אותו, שאז אין "יושנא מתנות יחיה". אבל עבודת שלמה, סי' ב (עמ' כב), מקשה עליו, הרי ר"א לא הלך לסעודה שהזמינו אותו (חולין שם), אף שהזמינים מתכבדים בביאת ת"ח לסעודה (כפי שאמר ר' זירא שם), הרי שר"א סובר שיש "יושנא מתנות יחיה" גם במצב שהנותן נהנה, וא"כ מוכרחים להסביר את דברי ר"א בכתובות שם כפי שפירש אהבת איתן לפני כן, שהכוונה למי שנותן לת"ח הלוואה, אבל בנתינת מתנות יש "יושנא מתנות יחיה" גם אם הנותן עם הארץ. הוא מיישב ע"פ מה שהסביר חתם סופר (הערה 93) שהסיבה שר"א לא הלך לסעודה היא שסבר שאין מתכבדים בו כי היה עני, אבל הוא מסכים שאין "יושנא מתנות יחיה" במקום שהנותן נהנה. ראה גם ליד ציון הערה 498, שר' צדוק אומר שיש "יושנא מתנות יחיה" באדם מכובד שנותן לת"ח. וראה ליד ציון הערה 559, על אדם חשוב שנותן לאדם חשוב.

⁵⁰⁸ יפה ללב, ח"ג, סי' רג, ס"ק כה; ר' יצחק מאיר מורגנשטרן, המובא בס' והארכת ימים (תשעב), סי' לג (עמ' קלה), בשם ר' צדוק מלובלין.

בספר במחיצת החזון איש, עמ' 322, מסופר שהחזון איש הסכים לקבל כסף "פדיון" מאישה עגומה שביקשה שיתפלל עבורה, מפני שהוא ראה בכך חסד כלפי האשה.

אורחות מתנה, סי' יד, פרק ב (עמ' תכז), כותב שהנותן לת"ח כדי שילמד לעילוי נשמת קרובו, אין בכך "יושנא מתנות יחיה", שהרי יש לנותן תועלת בכך.

⁵⁰⁹ עבודת שלמה, סי' יג (עמ' נט).

⁵¹⁰ ביצה טז ע"א.

⁵¹¹ ליד ציון הערה 38.

⁵¹² ר' אברהם מרדכי מגור, המובא בשו"ת תשובות והנהגות, ח"ג, סימן רעה.

עבודת שלמה, סי' יג (עמ' נט), מסביר שאין לומר שרק הוצאות שהאב חייב לשלם למלמד אינן כלולות בקיצבת מזונותיו, משא"כ מתנה שהוא נותן לו מיוזמתו, שהרי משנה ברורה, או"ח, תיט, ס"ק א, כותב שגם מה שנהוג שהבנים נותנים למלמד בראש חודש אינו כלול בקצבת מזונותיו של האב. אבל הוא מעיר שהטעם (ליד ציון הערה 25) שקבלת מתנה מלמדת על חוסר בטחון בה' שייך גם כאן.

בביצה שם נאמר שגם הוצאות שבת ויו"ט אינן כלולות בקיצבת מזונותיו, וחידושי הריטב"א, ביצה שם, כותב שכל הוצאה לצורך מצווה אינן כלולות בקיצבתו; ולפי סברת רא"מ מגור אין "יושנא מתנות יחיה" בהוצאות אלה. אבל אין מציאות של מתנה שניתנת לשם הוצאות מצווה, שהרי כשקונים מאכל לצורך שבת ויו"ט (לדוגמה), אין זו מתנה אלא מכר.

⁵¹³ יומא יח ע"א - לגבי כה"ג; רש"י, סוטה מ ע"א (ד"ה אמר) - לגבי ראש ישיבה.

⁵¹⁴ יומא שם.

צריך להיות עשיר יותר משאר הכהנים⁵¹⁵; ועוד, שהתורה קבעה לו זכות זו, ולכן זה כאילו לא אנשים נותנים לו אלא ה' נותן לו, ומה שה' נותן אין בו "ושווא מתנות יחיה"⁵¹⁶.

גם מתנה שנותנים לנביא כדי לעזור לו להשיג נבואה בעניינו של הנותן⁵¹⁷, אין בה משום "ושווא מתנות יחיה", כי אין זו מתנת חנם⁵¹⁸.

2. אשה נשואה שמקבלת

ר' אליעזר אורבך⁵¹⁹ כותב שאין "ושווא מתנות יחיה" במתנה לאשה נשואה, אם הנותן לא ידע שהיא נשואה, כי הבעל קונה את הנכס (כי מה שקנתה אשה קנה בעלה), והנותן לא התכוון לתת לו. נראה שדבריו נכונים לפי הנימוק⁵²⁰ שמי שלהוט אחר מתנות צריך להחניף לאנשים, ואינו מוכיח אותם על מעשיהם הרעים, כי כאן אין חשש שיחניף, אבל לפי הנימוק⁵²¹ שראוי להסתפק במועט, נראה שגם כאן יש "ושווא מתנות יחיה".

3. קטן שמקבל

בקטן שמקבל אין משום "ושווא מתנות יחיה"⁵²², כיון שמשמעותו הוא שמקבל מתנה לא יחיה, וקטן אינו בר עונשין⁵²³.

4. רבים שמקבלים

במתנה לרבים אין משום "ושווא מתנות יחיה", כי זכות הרבים גדולה ואין ה' חפץ במיתת רבים; ולכן כתוב "ושווא מתנות יחיה" בלשון יחיד⁵²⁴.

5. חתן שמקבל

נהוג שנותנים מתנות לחתן ולכלה. מנהג זה מוזכר כבר בזוהר⁵²⁵. הפוסקים הסבירו בדרכים שונות מדוע אין בכך "ושווא מתנות יחיה". (א) זאת לא מתנת חנם, אלא המטרה היא לשמח אותם, וע"י כך הנותן נמנע מהאיסור⁵²⁶ ליהנות מסעודת חתן בלי לשמחו, והרי הכלל הוא⁵²⁷ שאין "ושווא מתנות יחיה" במקום שיש לנוות תועלת

⁵¹⁵ עין אליהו, הוריות ט ע"א; שם משמעון (שפירא), פרשת בהעלותך (עמ' קח במהד' תשכ"ה); עבודת שלמה, סי' יח, עמ' עג (על מלך); ר' יעקב הכהן מפלאצק, באמרי בינה (תרסו), פרשת לך לך, דף ד ע"ב = ילקוט דברי חכמים, בראשית, סי' תלד (עמ' רכז).

ר' יעקב הכהן שם מסביר שלכן אברהם הסכים לקבל לחם ויין ממלכי צדק (בראשית יד, יח), כי אברהם היה "כהן לאל עליון", לפי חזקוני שם. נחלת יעקב יהושע, פרשת לך לך, עמ' כא, מדגיש שזה אמור רק בכהן גדול, שעליו נאמר "גדלהו", ולא בכל כהן; אבל נחלת יעקב יהושע עצמו בפי' קרח (עמ' שכו) כותב ע"פ אמרי בינה שבכל כהן אין "ושווא מתנות יחיה".

⁵¹⁶ לב חנון, סי' נג (עמ' רט). הוא מסביר בכך את האמור בחולין קלד ע"ב, שר' אמי זכה בשק דינרים שהגיעו לבית המדרש - כי היה אדם חשוב וככה"ג. גם עבודת שלמה, סי' ט (עמ' מח), מסביר כך את המעשה שם. אבל ראה הסבר אחר לכך בהערה 228.

חכמת התורה, בהעלותך, עמ' רסח, כותב שמה שישראל קיבלו כלי כסף וזהב מהמצרים במתנה לא היה בו משום "ושווא מתנות יחיה", מפני שהמצרים היו מחויבים לתת לישראל מדין "גדלהו משל אחיו", שהרי ישראל היו חשובים וגדולים; וכן הנחלה שנתנו ישראל ליתרו בא"י, לא היה בה משום "ושווא מתנות יחיה", כי יתרו עתיד היה להיות בסנהדרין ולכן חייבים לתת לו מדין "גדלהו משל אחיו".

על מתנה שה' נותן ראה גם הערה 324.

⁵¹⁷ כך כותב דרשות הר"ן, דרוש ב (עמ' פז-פח במהד' תשסט, עמ' לג-לד במהד' תשעו), שלפעמים נביא היה לוקח מתנה ממישהו, וזה היה עוזר לו להשיג נבואה בעניינו של הנותן.

⁵¹⁸ רנת יצחק, מלכים ב' ח, ח. הוא מסביר שאלישע לא רצה לקבל מתנה מנעמן כי "ושווא מתנות יחיה", אבל לקח מתנה מחזאל (מלכים שם) כדי שתחול עליו נבואה.

המספיק לעובדי ה', פרק על ההסתפקות, כותב שהנביאים קיבלו מתנות כדרך שהעני מקבל נדבה, מפני שקבלת המתנות תעניק לנוות עונג רב ושפע טובה וברכה, והיו מקבלים רק ממי שהוא בעל מידות טובות ונאות שראוי לקרבו ע"י שמקבלים ממנו; אבל הוא לא הזכיר "ושווא מתנות יחיה".

⁵¹⁹ דברי אליעזר (אורבך), בראשית יב, יג (דף ג ע"ג).

⁵²⁰ לעיל, ליד ציון הערה 29.

⁵²¹ לעיל, ליד ציון הערה 32.

⁵²² שרשי הים, שורש זכית קטן (דף קמב ע"ב, ודף קמז ע"א); שו"ת כתב סופר, או"ח, סי' קכח (ד"ה אמנם כן).

⁵²³ כתב סופר שם (כך נראית כוונתו).

⁵²⁴ דרש אברהם, פרשת בהעלותך, דרוש ב (סא ע"ב). הוא מסביר בכך (שם סב ע"א) מדוע אין "ושווא מתנות יחיה" בכך שקיבלנו את התורה במתנה - כיון שזו מתנה לרבים.

⁵²⁵ זוהר, ויצא, דף קמט ע"א.

מהנתינה⁵²⁸. אבל נימוק זה שייך רק בסעודה שהחתן שילם עליה, ואילו אם הורי החתן (לדוגמה) שילמו עליה, אין זו "סעודת חתן", ונימוק זה אינו שייך⁵²⁹. מלבד זה, נימוק זה אינו שייך במי שאינו נהנה מהסעודה⁵³⁰.

(ב) ר' יהושע שוורצברג⁵³¹ הסביר שהמטרה היא לשמח את החתן, בכך שאנחנו מראים שאנחנו מתייחסים אליו כאדם חשוב, דהיינו כתלמיד חכם, שכפי שראינו לעיל⁵³², בנתינה לו אין משום "ושונוא מתנות יחיה", שהרי אילו התייחסנו אליו כאדם רגיל, שיש בנתינה לו משום "ושונוא מתנות יחיה", בוודאי לא היינו נותנים לו, כדי שלא לגרום לו שלא יחיה.

(ג) הטעם של חנופה⁵³³ לא שייך בחתן, שהרי הוא אינו מחניף למוזמנים שיתנו לו מתנות⁵³⁴.

(ד) המתנה לחתן היא לשם מצווה, המצווה לשמח חתן וכלה, וראינו לעיל⁵³⁵ שאין "ושונוא מתנות יחיה" במתנה לשם מצווה⁵³⁶.

(ה) בדרך כלל המקבל מחזיר מתנה באירוע שמחה של הנותן ונמצא שלא נהנה⁵³⁷. הנותן מצפה שהמקבל יחזיר לו בשמחה שלו, וראינו⁵³⁸ שבכגון זה אין "ושונוא מתנות יחיה"⁵³⁹.

⁵²⁶ ברכות ו ע"ב.

⁵²⁷ לעיל, ליד ציון הערה 91.

⁵²⁸ שו"ת תירוש ויצהר, סי' כו, אות ז (הובא בס' בשבילי המנהג, שבת ומועדים, ח"ב, עמ' רצ); שו"ת אבני דרך (פרינץ), חלק ז, סימן קצ, עמ' 448; באר צבי (קרייזר), תנינא, סי' ז (עמ' מז); אגרא דבי הלולי (גרנאט), דף מז ע"א; ישמח לב (סאוויץ), חלק א, סי' רפ (עמ' קפט).

קרוב העני, פרשת כי תצא (עמ' רמט במהד' תשכז), ושו"ת תשובות והנהגות, חלק ג, סי' תד, כותבים שזה הטעם שנותנים מתנה. תשובות והנהגות כותב שלכן יש לתת לחתן ולא להוריו.

בדומה נימק חשוקי חמד, סוטה מז ע"ב, ע"פ זוהר שם, שאומר שנהוג שמי שאוכל של שלחנם של חתן וכלה נותן להם מתנות; מכאן שטעם ההיתר הוא שזאת לא מתנה אלא תמורה לאכילה.

ודרשת וחקרת (סוגיות), חלק ו, עמ' ל, נוקט שהאורח מרגיש טוב יותר כשהוא נותן מתנה, כאילו הוא משלם עבור האוכל שאכל בחתונה.

תשובות והנהגות נימק בדרך נוספת מדוע נותנים (בלי להזכיר "ושונוא מתנות יחיה"): קשה לחתן לדרוש כשיש לפניו רבנים חשובים, מפני שנראה כחוסר דרך ארץ לדבר בפניהם, ונותנים לו דורון כאילו משלמים לו לדרוש, ולכן אין זה חוסר דרך ארץ.

⁵²⁹ אורחות מתנה, סי' יד, פרק ב (עמ' תלא). הוא כותב עוד, שאם המתנה ניתנת למחרת החתונה או אח"כ, הנימוק אינו שייך; ולא ברור מנין לו שצריך לשמח את חתן דוקא ביום החתונה.

⁵³⁰ עבודת שלמה, סי' ח (עמ' מד).

⁵³¹ דברי יהושע (שוורצברג), פרשת בראשית (ב ע"ד).

⁵³² לעיל, ליד ציון הערה 488.

⁵³³ לעיל, ליד ציון הערה 28.

⁵³⁴ שו"ת אבני דרך (פרינץ), חלק ז, סימן קצ (עמ' 449).

עוד נימק ע"פ שפתי חכמים (לעיל, הערה 276) האומר שאברהם קיבל מתנות מהמצרים כי לא היה לו עושר, וגם חתן רשאי לקבל כי אין לו עושר. אבל נימוק זה שייך רק בחתן עני.

⁵³⁵ לעיל, ליד ציון הערה 136.

⁵³⁶ שו"ת אבני דרך (פרינץ), חלק ז, סימן קצ (עמ' 450).

בדומה מסביר חשוקי חמד, סוטה מז ע"ב, שהמתנה מותרת כי היא חלק מקיום המצווה לשמח חתן וכלה, כיון שהמתנות משמחות אותם; ועוד, שהנותן מתכוון לטובת עצמו, לקיים מצוות שמחת חתן וכלה, וראינו ליד ציון הערה 91 שאין "ושונוא מתנות יחיה" אם הנותן מתכוון לטובת עצמו.

עבודת שלמה, סי' ח, עמ' מד, מדגיש שההיתר הוא משום שהמצווה מתקיימת בעצם נתינת המתנה, ואין ללמוד מכך לענין מתנה שרק גורמת לקיום מצווה.

⁵³⁷ הלכות צדקה (תשסט), חלק ג, סי' יג עמ' רסז; אורחות מתנה, סי' יד, פרק ב (עמ' תל); ודרשת וחקרת (סוגיות), חלק ו, עמ' ל. אורחות מתנה מביא ראיה מדבר דומה שאמרו לענין משלוח מנות - ראה הערה 344. אבל הוא מעלה ספק לגבי מצב שלנותן יש פחות ילדים משיש למקבל, כך שבסך הכול, המקבל יקבל יותר משהוא מחזיר.

עוד נימק בספר הלכות צדקה, שדרך העולם לתת מתנות לחתונה, ויש בזה חסד להשתתף בשמחתו, ואין ראוי לסרב שמא הנותן ייפגע. אבל נימוק זה קשה, שהרי בכל מתנה יש חשש שהנותן ייפגע, ובכל זאת נאמר "ושונוא מתנות יחיה".

מהרש"א, שנביא בהערה 551, כותב שבועז לא הזמין את מנוח לחתונת בנו כי ידע שיביא מתנות, ובוועז לא יוכל להחזיר לו כי לא היו למנוח בנים, ובוועז לא רצה לקבל מתנות בלי להחזיר. ועתה כתבו (גולדשטוף), סי' יד, עמ' קז, לומד מזה שלדעתו "ושונוא מתנות יחיה" נוהג גם במתנות חתונה אף שמצווה לשמח את החתן (בניגוד לאמור ליד ציון הערה 136 שאין "ושונוא מתנות יחיה" במתנה לשם מצווה), ורק אם המקבל מחזיר לנותן בשמחתו, אין "ושונוא מתנות יחיה".

⁵³⁸ ליד ציון הערה 196.

⁵³⁹ שו"ת משנה הלכות, חלק טו, סימן רטו, וחלק יז, סימן קלו. הוא מסתמך על דין שושבינות, ליד ציון הערה 549. אבל עבודת שלמה, סי' ח (עמ' מה), מעיר שבזמן הגמרא היה אפשר לתבוע זכות שושבינות בב"ד, ואין זה נהוג בזה"ז, כמו שמציין שו"ע, אהע"ז, סי' ס, ובזמננו אם ראובן נותן מתנה לשמעון ושמעון מחזיר לו מתנה, בשניהם יש "ושונוא מתנות יחיה" (ראה על כך בהערה 233). וראה הערה 550, שמשנה הלכות כותב במקום אחר שאין בשושבינות "ושונוא מתנות יחיה".

(ו) חתן דומה למלך, ולכן מתנה לחתן אינה מתנה רגילה⁵⁴⁰, אלא היא כמו מתנה לאדם חשוב, שנאמר לגביה⁵⁴¹ שאין בה "ושונא מתנות יחיה"⁵⁴².
 (ז) כפי שראינו⁵⁴³, אין "ושונא מתנות יחיה" במתנה שיש מנהג לתת, והרי יש מנהג לתת מתנות לחתן ולכלה⁵⁴⁴.
 (ח) כפי שראינו⁵⁴⁵, אם מטרת המתנה היא להרבות שמחה אין "ושונא מתנות יחיה", והרי מתנות לחתן ולכלה מטרתן להרבות שמחה⁵⁴⁶.
 (ט) נהוג שנותנים מתנות קטנות, ואין כוונת הנותן כדי לשמח, אלא זה ביטוי להשתתפות בשמחה, והחתן אינו זוכר מי נתן לו, ולכן אין חשש לחנופה⁵⁴⁷.
 לדעת הגר"י⁵⁴⁸, ההיתר הוא רק לשבעת ימי המשתה, ואילו במתנה שניתנת אח"כ יש משום "ושונא מתנות יחיה"⁵⁴⁹.

סוג מיוחד של מתנות לחתן הוא מנהג ה"שושבינות" שהיה נהוג בעבר: חבריו של חתן מביאים אוכל לסעודת הנישואין ומשמחים אותו, וכשאחד החברים נושא אישה, הראשון צריך להחזיר לו אוכל ולשמחו⁵⁴⁹. אין בכך משום "ושונא מתנות יחיה" כיון שזה הדדי⁵⁵⁰.
 אבל אם השושבינות היא בין אנשים שמשיאים את בניהם, ראוי לא לקבל שושבינות ממי שאין לו בנים, שהרי המקבל לא יחזיר לו, ונמצא שקיבל מתנה בלי הדדיות⁵⁵¹.

6. אדם חשוב שמקבל

הנותן מתנה לאדם חשוב⁵⁵² נהנה מכך שהאדם החשוב מסכים לקבל ממנו⁵⁵³. לכן אין במתנה זו משום "ושונא מתנות יחיה", על פי העיקרון⁵⁵⁴ שאין "ושונא מתנות יחיה" במתנה שהנותן נהנה

⁵⁴⁰ חשוקי חמד, סוטה מז ע"ב, ע"פ מדרש תלפיות, ענף חתן וכלה, המונה דברים שבהם חתן דומה למלך, וביניהם, שנותנים דורות לחתן ולמלך.

⁵⁴¹ ליד ציון הערה 555.

⁵⁴² ודרשת וחקרת (סוגיות), חלק ו, עמ' ל.

⁵⁴³ ליד ציון הערה 198.

⁵⁴⁴ חשוקי חמד, סוטה מז ע"ב.

⁵⁴⁵ ליד ציון הערה 201.

⁵⁴⁶ חשוקי חמד, סוטה מז ע"ב.

בדומה מסביר באר צבי (קריזר), תנינא, סי' ז (עמ' מז), שאין בכך "ושונא מתנות יחיה" כי נותנים רק כדי להראות חיבה.

⁵⁴⁷ ר' עקיבא משה שינברגר, אוצרות ירושלים (פרושים) גל' י (תשס"ח), עמ' רלא [=בירור הלכה (זילבר), ח"ז, עמ' רכו]. מהקשר דבריו משתמע שהוא מתכוון לומר שמטעם זה אין "ושונא מתנות יחיה" גם במתנה לבר מצווה.

⁵⁴⁸ הגר"י, המובא בשו"ת תשובות והנהגות, חלק ג, סי' תד, ובס' המשגיח ר' מאיר, עמ' 487.

⁵⁴⁹ ב"ב קמד ע"ב.

⁵⁵⁰ שו"ת משנה הלכות, חלק טו, סימן רטו, וחלק יח, סימן שפג.

⁵⁵¹ מהרש"א, חידושי אגדות, ב"ב צא ע"א. הוא מסביר בכך את מה שנאמר בב"ב שם, שבועז לא הזמין את מנוח לחתונת בנו כי לא היו למנוח בנים (לפני שנולד שמשון) ולא יחזיר לו - כוונתו שאם יזמין אותו, מנוח יביא לו מתנות כדרך שושבינות, והרי בועז לא יוכל להחזיר לו, ונמצא שבועז מקבל מתנה בלי להחזיר, ודרך צדיקים שלא ליהנות מחבריהם. אבל הוא לא הזכיר "ושונא מתנות יחיה".

⁵⁵² באנציקלופדיה תלמודית, ע' אדם חשוב, בכותרת, מובאים כמה הגדרות ל"אדם חשוב": ת"ח, עשיר גדול או מי שנכבד בעיני העם.

רש"י, קידושין ז ע"א, ותוספות ר"י הזקן, קידושין ז ע"א, נוקטים שמדובר באדם חשוב שאינו רגיל לקבל מתנות. אבל כרם יוסף, מגילה כח ע"ב (עמ' תשנא), מציין שרמב"ם, הלכות אישות, ה, כב, לא כתב תנאי זה. אורחות מתנה, פרק יד (עמ' שצט), מציין שקרבן נתנאל, על רא"ש, קידושין, פרק א, סי' א, אות ע, כותב שהרא"ש סובר שכל מי שהנותן מעריך נחשב אדם חשוב לענין זה. והוא מעלה אפשרות שגם לרש"י, גם אם הוא רגיל לקבל מתנות, אין בקבלתו משום "ושונא מתנות יחיה", כיוון שנותנים לו כדי להתכבד בו (כלומר, אמנם הנותן אינו נהנה הנאה מרובה, ולכן אשה אינה יכולה להתקדש בנתינה לו, אבל די בהנאה מועטת שהוא נהנה כדי שלא ייחשב "ושונא מתנות יחיה").

אבל אמונת משה (תשעב), סי' יד עמ' מה, כותב ע"פ רש"י, שבנתינה לאדם חשוב יש "ושונא מתנות יחיה", כיון שאם הוא מקבל, כבר אינו אדם חשוב, והנותן אינו נהנה; והוא מסביר שלכן ר' זירא לא רצה לקבל מתנות אף שהיה אדם חשוב. דבריו קשים, שהרי מפורש בקידושין שם שאישה שנותנת לאדם חשוב נהנית מהסכמתו לקבל. צריך לומר שכוונתו היא שר' זירא לא רצה להיות רגיל לקבל, מפני שבכך הוא יוצא מגדר אדם חשוב, ורק נתינה חד פעמית (או לעתים נדירות) לאדם חשוב יוצרת הנאה לנותן, ואין בה "ושונא מתנות יחיה". הוא מוסיף להסביר מדוע זה שונה מהזמנה לסעודה, שלגביה ר' זירא הסכים לקבל בגלל הנאת המזמין: בהזמנה לסעודה, נחשב אדם חשוב גם אם הוא רגיל לסעוד, כפי שאנשי ירושלים היו בודקים מי סועד איתם (סנהדרין כג), ולכן הוא מכבד אותם בהסכמתו לסעוד אצלם.

מנתינתה⁵⁵⁵. גם הנימוק שהמקבל מתנה נעשה משועבד לנותן⁵⁵⁶ אינו שייך באדם חשוב, אלא אדרבה, הנותן נעשה משועבד למקבל⁵⁵⁷. אבל זאת רק במתנה מועטת, שבה אפשר לומר שהנותן בעצם הוא המקבל, כיוון שהוא נהנה בנתינתה, אבל במתנה מרובה, עיקר הנתינה היא מצד הנותן, ולכן יש בה משום "ושווא מתנות יחיה"⁵⁵⁸.

לגבי מה שאומר ירושלמי יומא ג, ז, שמי שנהנה מאחרים אינו יכול להשתמש בשם המפורש, כותב שו"ת ביכורי יעקב (זריהן), סימן יא, בסופו, דן ב, שאם הוא אדם חשוב יותר מהנותן, נחשב שאינו מקבל אלא נותן (על סמך סוגיית קידושין, שבסמוך), ויכול להשתמש בשם המפורש.

⁵⁵³ קידושין ז ע"א.

⁵⁵⁴ לעיל, ליד ציון הערה 91.

⁵⁵⁵ נתיבות עולם, נתיב העושר, פרק א (שלכן אלישע קיבל מהשונמית); שו"ת שואל ומשיב, מהדו"ה, סי' לו, דף לב ע"ג; טהור רעיונים, פרשת חיי שרה (יד ע"א); משחת שמן (תשסח), חלק א, סי' יא; ברכת אברהם (ארלנגר), ב"ב יג ע"ב; שו"ת בצל החכמה, חלק ו, סי' סג, אות ו; שבט מנשה (גרוסברג), סי' קיג (בלשון "אפשר"); סוכת דוד (שיריר), פרשת בהר, דרוש ב (קלב ע"ג); דברי יהושע (שוורצברג), פרשת בראשית (ב ע"ד); יעלת חן (תאומים), פרשת לך לך, אות ח (ח ע"ד); לחמי תודה, ברכות י ע"ב, דף ריב ע"א בדפי הספר (הובא בשמו אברהם, ח"א, מערכת ש, ע' שרביטו של מלך, דף רכא ע"ד); כבוד חכמים (קאליש), מאמר לא (עמ' עו); עתה באתי (מהד' תשע"ד), תרי טעמי, נפקא מינה כז (עמ' קז); כלי גולה - סופרי שמעון, מגילה ז ע"ב (עמ' קמא); בן יהוידע, ברכות י ע"ב (הובא ביד כהן (דויטש), בראשית יב, יג, עמ' עד); אמרי יעקב (שטרן), על שו"ע הרב, חו"מ, סי' א, סעיף ט (עמ' יז), ליקוטים, ס"ק יט; שמן ראש (כץ), חלקים א-ח, פרשת לך לך, עמ' קמג; שבט סופר - שערי שמחה, חלק א, פרשת וירא עמ' עט; חכמת התורה, תולדות, עמ' תקעז.

ראה הערה 574, ששער משפט אומר כך גם בדעת רשב"ג, כפי שמעיר שו"ת דבר אהרן, סי' מט, אות ג. אורחות מתנה, פרק יד (עמ' שצט), כותב שאף שהוד צבי, סי' ב, כותב שנתנה לאדם חשוב מועילה לענין קידושין רק אם הוא אמר לאשה "התקדשי לי בהנאתך מכך שקיבלתי ממך", זה מפני שבקידושין צריך כסף, אבל לענייננו אין צורך שהמקבל יאמר שהנותן נהנה מקבלתו. לכאורה קשה, מדוע תנאים ואמוראים לא רצו לקבל מתנות, הרי הם היו בגדר אדם חשוב? ראה על כך לעיל, ליד ציון הערה 491.

מעשים שמוסברים בכך: לחמי תודה שם, יהודה יעלה (כהן), פרשת לך לך, אות ו, ור' אהרן גוטמן, המובא בחדותא דשמעתתא (קמלהר), חלק ב, קונטרס צילותא דשמעתתא, סי' יז הראשון (יג ע"ב), מסבירים בכך מדוע אברהם קיבל מתנות ממצרים: כי הוא היה אדם חשוב. יהודה יעלה מסביר ששרה אמרה "אני אחותו" ולא "אחי הוא" כדי להראות שהוא יותר חשוב ממנה וכן היא נתלית בו, וכך ידעו המצרים שאברהם הוא אדם חשוב. כבוד חכמים שם (עמ' עז) מסביר בדרך קצת שונה: אברהם אבינו לא רצה לקבל מצד עצמו, כי לא החזיק את עצמו כאדם חשוב, אבל רצה לקבל בזכות שרה שהיתה חשובה מצד צדקותה ויופייה, ולכן לא היה "ושווא מתנות יחיה" בנתינה לשרה או בנתינה לאברהם בעבור שרה.

שבט סופר שם מסביר בכך למה אמר אברהם לאורחים "כי על כן עברתם על עבדכם" (בראשית יח, ה): להראות שהם אנשים חשובים בעיניו, ולכן אין "ושווא מתנות יחיה" בכך שיקבלו ממנו.

חכמת התורה, בהעלותך, עמ' רסט, מסביר בכך מדוע מה שישאל קיבלו כלי כסף וזהב מהמצרים לא היה בו משום "ושווא מתנות יחיה": כי ה' נתן את חן העם בעיני מצרים, שיהיו חשובים בעיניהם, וממילא התכבדו בנתינה להם. עוד הוא מסביר בכך מדוע מה שיתרו קיבל נחלה בא"י במתנה לא היה בו משום "ושווא מתנות יחיה": כי יתרו נעשה חבר בסנהדרין, ובזה נעשה חשוב, והנותנים לו נהנו מהנתינה.

דעה חולקת: בהערות רי"ש אלישיב, חולין מה ע"א (הובא בכרם יוסף, מגילה כח ע"ב, עמ' תשט), הסביר מדוע ר' זירא לא הסכים לקבל מתנות מבי נשיאה: כי ההנאה שלו בקבלת המתנה היתה גדולה הרבה יותר מההנאה בשווי פרוטה שמקבל הנותן בהסכמת ר' זירא לקבל ממנו. הוא רומז בכך לעיקרון שהנותן לאדם חשוב נהנה, אבל הוא אומר שהנאה זו שווה רק פרוטה, ודי בכך לקידושי אשה, אבל לענין "ושווא מתנות יחיה", הנאת המקבל גוברת.

תפלה למשה (בנימין), מזמור ג, עמ' נט, כותב בהסברו הראשון, שמה שנותנים לאדם חשוב בביתו אינו מתפרסם, ולא יודעים מי נתן לו, ולכן אין לנותן כבוד, ולכן ר' זירא לא קיבל מה שנתנו לו, מטעם "ושווא מתנות יחיה", ורק אם אדם חשוב הולך למי שמזמין אותו, רבים רואים זאת, והנותן מתכבד בכך, ולכן ר' זירא הלך; ורק לגבי קידושין, אדם חשוב שמקבל מאשה גורם לה הנאה, כי ע"י הקידושין זה מתפרסם. אבל בהסברו השני הוא כותב שגם בנתינה לאדם חשוב בביתו יש לנותן הנאה ואין "ושווא מתנות יחיה", ור' זירא סירב רק משום ששלחו לו, ובזה לא ניכר שהוא מקבל, ולכן הנותן אינו מתכבד, ויש משום "ושווא מתנות יחיה".

אבל ראה הערה 559, הסבר אחר לכך שר"ז לא רצה לקבל. שו"ת אגרות משה, יו"ד, חלק ד, סימן לו, מסביר שרבי זירא לא החשיב את עצמו לאדם חשוב כל כך שיהיה לנותן הנאה בקבלתו, וסבר שרק אם הוא סועד אצלם, שהוא חשיבות ניכרת לכל, הנותן נהנה.

⁵⁵⁶ לעיל, ליד ציון הערה 70.

⁵⁵⁷ באר צבי (קריזר), תנינא, סי' ז (עמ' נב).

⁵⁵⁸ טהור רעיונים, פרשת חיי שרה (יד ע"א). הוא מסביר בכך מדוע אף שאברהם ביקש מעפרון רק את מערת המכפלה, עפרון הציע לתת לו גם את השדה: עפרון באמת לא רצה לתת כלום במתנה, אבל התבייש לומר זאת, והוא ידע שאברהם לא ירצה לקבל מתנה כי "ושווא מתנות יחיה", אבל אילו היה נותן לו רק את המערה, שזו מתנה מועטת, אברהם היה מסכים לקבל, כי הוא היה אדם חשוב שאין בקבלתו "ושווא מתנות יחיה".

כמו כן, אם גם הנותן הוא חשוב, אינו נהנה בכך שאדם חשוב מקבל ממנו, ויש בכך משום "ושווא מתנות יחיה"⁵⁵⁹.

7. בר מצווה

אין "ושווא מתנות יחיה" במתנה לבר מצווה אם קוראים לזה "דורון דרשה", כלומר תשלום עבור אמירה הדרשה והכנתה⁵⁶⁰. כמו כן, מי שאוכל בסעודת בר המצווה, ונותן מתנה, אין בכך "ושווא מתנות יחיה" כיון שהיא תמורה למה שאכל⁵⁶¹.

כמו כן, במקום שנהוג שמי שמקבל מתנה באירועי השמחה שלו מחזיר באירועי השמחה של הנותן, אין בכך "ושווא מתנות יחיה" כיון שאין מתנה אלא כמו חליפין⁵⁶². לדעת ר' אליקים דבורקס, אין "ושווא מתנות יחיה" במתנה לבר מצווה מפני שהנותן מתכוון להביע בזה את רחשי לבו על כך שהוא קיבל עליו עול מצוות, וגם המקבל אינו מתכוון ליהנות אלא לשם מטרת מצווה⁵⁶³.

ר' שלמה קוסובר מסביר שנותנים מתנה לבר המצווה כדי להראות שבגלל חשיבות כניסתו לעול מצוות, אנחנו מתייחסים אליו כאדם חשוב, דהיינו כתלמיד חכם, שכפי שראינו לעיל⁵⁶⁴, בנתינה לו אין משום "ושווא מתנות יחיה", שהרי אילו התייחסנו אליו כאדם רגיל, שיש בנתינה לו משום "ושווא מתנות יחיה", בוודאי לא היינו נותנים לו, כדי שלא לגרום לו שלא יחיה⁵⁶⁵.

8. העוסק בצרכי ציבור

מה שמשלמים למי שעוסק בצרכי ציבור בעבור פעלו אין בו "ושווא מתנות יחיה", כי אין זה מתנה אלא תמורת עבודתו, וכדי שיהיה פנוי לזה⁵⁶⁶.

ט. סירוב לקבל מתנה בנימוק ש"שווא מתנות יחיה"

1. חשש יוהרא

ר' יוסף ידיד⁵⁶⁷ כותב שכל אחד רשאי לסרב לקבל מתנה מטעם "ושווא מתנות יחיה", ואין בזה יוהרא, כי בדבר שהוא לא כבוד אלא צער לא שייך יוהרא⁵⁶⁸; וגם מי שאינו ת"ח יכול לסרב מטעם זה, כי זה לא נאמר רק לחכמים אלא לכל אדם הרוצה להתנהג בחסידות⁵⁶⁹; ועוד, שאין יוהרא במי שעושה כדי לחיות, וכאן נאמר "יחיה".

מתנות יחיה", ולכן עפרון הציע לו גם את השדה, שזו מתנה מרובה, שיש בה "ושווא מתנות יחיה" גם באדם חשוב, כדי שאברהם לא ירצה לקבל ממנו את המתנה, וישלם לו.

⁵⁵⁹ כרם יוסף, מגילה כח ע"ב (עמ' תשנא); אמונת משה (תשעב), סי' יד (עמ' מה). כרם יוסף מסביר בכך מדוע ר' זירא לא רצה לקבל מתנות מבי נשיאה, אף שהיה אדם חשוב: כי גם בי נשיאה היו חשובים; אלא שהסכים לבוא לסעודה אצלם, מפני שזה צעד גדול מצדו, והתכבדו בכך. וראה ליד ציון הערה 507, על ת"ח הנותן לת"ח.

⁵⁶⁰ באר צבי (קריזר), תנינא, סי' ז (עמ' מז).

⁵⁶¹ עבודת שלמה, סי' ח (עמ' מה); ודרשת וחקרת (סוגיות), חלק ו, עמ' ל.

⁵⁶² אורחות מתנה, סי' יד, פרק ב (עמ' תל); ודרשת וחקרת (סוגיות), חלק ו, עמ' ל. אורחות מתנה מביא ראייה ממה שאמרו בדומה לענין משלוח מנות - ראה הערה 344.

אבל הוא מעלה ספק לגבי מצב שלנותן יש פחות ילדים משיש למקבל, כך שבסך הכל, המקבל יקבל יותר משהוא מחזיר.

⁵⁶³ בשבילי המנהג, שבת ומועדים, ח"ב, עמ' רצא (כך נראית כוונתו).

אורחות מתנה, סי' יד, פרק ב (עמ' תלא), כותב שנימוק זה טוב גם במתנה לברית או לפדיון הבן וכדומה.

⁵⁶⁴ לעיל, ליד ציון הערה 488 וליד ציון הערה 555.

⁵⁶⁵ עבודת שלמה, סי' ח (עמ' מה). זאת על פי הסבר דומה לענין חתן, ליד ציון הערה 531.

שיעורים באורייתא (מלריד), פרשת לך לך, עמ' ל, מעלה אפשרות שמתנה לבר מצווה היא מצווה כדי להרבות רעות, ואין "ושווא מתנות יחיה" בנתינה שהיא מצווה. דבריו קשים, שהרי בכל מתנה אפשר לומר שהיא מצווה כדי להרבות רעות.

⁵⁶⁶ עבודת שלמה, סי' טו (עמ' סו).

⁵⁶⁷ שו"ת שארית יוסף (ידיד), ח"ב, חו"מ סי' ב (עמ' רכה).

אבל חשוקי חמד, סוטה מז ע"ב, כותב לענין מתנה מהאב לבן (ראה ליד ציון הערה 412), שלא כל אחד יכול לומר שהוא מתנהג כרבי פנחס בן יאיר, שאינו נהנה מאחרים, שהרי אינו בדרגתו.

מאירי ברכות י ע"ב, כותב שהמסרב לקבל הנאה או כבוד יעשה זאת בדרך שלא יהיה בו יוהרא.

⁵⁶⁸ שו"ע, או"ח, תקעה, א.

⁵⁶⁹ ראה לעיל, ליד ציון הערה 14 והערה 14, על מי נאמר "ושווא מתנות יחיה".

גם מי שבדרך כלל מוכן לקבל מתנות, יכול לסרב לקבל מתנה מסוימת בנימוק ש"שונא מתנות - יחיה", במיוחד לאור מה שראינו⁵⁷⁰ שיש סיכון בקבלת מתנות, כך שהוא יכול לטעון שבמתנה הנוכחית הוא חושש מהסיכון, אף שבדרך כלל אינו חושש⁵⁷¹. אבל כדי שהסירוב לא ייראה כגאוה, המסרב צריך להראות שיש לו כל מה שהוא צריך, כך שאינו זקוק למתנות⁵⁷².

2. סירוב שהוא לטובת המקבל

ייתכנו מצבים שבהם מישהו מתבקש לקבל מתנה, אבל היא תגרום לתוצאה שאינו רוצה בה. בכגון זה, הוא זכאי לסרב לקבל את המתנה, בנימוק שמידה טובה היא שלא לקבל מתנות⁵⁷³. דוגמאות אחדות לדבר:

(א) חצר משותפת שאין בה כדי חלוקה, כלומר, שהשטח שתישאר לכל שותף אחרי החלוקה לא יהיה ראוי לשימוש של חצר, אם שותף אחד רוצה לחלק אותה והאחר מתנגד, אי אפשר לכופ על המתנגד, כיוון שהשטח שתישאר לו אחרי החלוקה לא יהיה ראוי לשימוש של חצר. תנאים נחלקו לגבי מצב שהראשון מציע לתת לשני חלק מחלקו במתנה, כך שהשני יקבל חלק גדול יותר, שיהיה בו שיעור ראו לשימוש כחצר: ר' שמעון בן גמליאל אומר שגם אז השני יכול לסרב לחלק, בטענה שאינו רוצה לקבל חלק במתנה, כי "שונא מתנות - יחיה"⁵⁷⁴. אף שהרוב הגדול של בני האדם אינם מקפידים על "ושונא מתנות יחיה", הוא יוכל לטעון שכאן יש סיבה מיוחדת להקפיד שלא לקבל, כיון שהראשון אינו נותן לו ברצון, בעין יפה, אלא כדי שישכים לחלוקה⁵⁷⁵. אלא שחכמים חולקים עליו⁵⁷⁶, מפני שלדעתם אין בזה משום "ושונא מתנות יחיה", לפי העיקרון ש"ושונא מתנות יחיה" אינו חל במתנה שהנותן נהנה מנתינתה⁵⁷⁷, וכאן השותף הראשון נהנה מנתינת המתנה, כי כך הוא ישיג את חלוקת החצר⁵⁷⁸.

⁵⁷⁰ לעיל, ליד ציון הערה 8.

⁵⁷¹ אורחות מתנה, סי' יד, פרק א (עמ' תג). הוא מביא ראיה ממה שרשב"ג אומר בנידון (ראה ליד ציון הערה 574) שהמקבל יכול לטעון "ושונא מתנות יחיה", ואינו אומר שמדובר רק במי שמקפיד על כך תמיד. אבל ראה הערה 575, שעולה מדברי אגרות משה שמדובר במי שמקפיד על כך תמיד.
⁵⁷² אמת ליעקב (לורברבוים), ברכות י ע"ב (נדפס בברכות פרק ה), כפי שהוסבר באורחות מתנה, פרק יד (עמ' שצז).

⁵⁷³ לכאורה אין צורך בנימוק זה, שהרי אי אפשר להקנות דבר למישהו נגד רצונו (כדברי תוספות, גיטין עה ע"א (ד"ה מכלל): "וכי אם יתן מתנה לחבירו יקבלנה בעל כרחו?!"). כנראה, הפוסקים לא הסתפקו בטענה זו, מפני שאם הסירוב פוגע באחר, הוא בגדר מידת סדום, ורק הנימוק "ושונא מתנות יחיה" מוציא את הסירוב מגדר מידת סדום. וכך הסביר חבלים בנעימים, חלק ג, סי' י, לגבי דברי רשב"ג בסמוך, שאם זה נהנה וזה לא חסר כופין על מדת סדום, אבל במקום שנאמר "ושונא מתנות יחיה", נחשב חסר.
מצד שני, אורחות מתנה, סי' יד, פרק א (עמ' תז), אומר שאם המקבל מוכן לקבל רק חלק מהמתנה, אינו יכול לסרב מצד "ושונא מתנות יחיה", שהרי הסכמתו לקבל חלק מראה שאינו שונא מתנות, אבל הוא יכול לסרב מצד שאי אפשר להקנות למישהו דבר נגד רצונו.

⁵⁷⁴ ב"ב יג ע"ב. וכך פסק הרמב"ם, הלכות שכנים, א, ה.
קצות החושן, קצה, ס"ק ב, מדגיש שאומרים כך משום שהלה מתנגד בפירוש, אבל בסתם לא חוששים שמא מישהו אינו רוצה לקבל מתנה.

⁵⁷⁵ שו"ת אגרות משה, חו"מ, חלק ג, סימן כא = דברות משה, ב"ב, ח"א, סי' יב, הערה סט. מדבריו משמע שמקבל אינו יכול לטעון "ושונא מתנות יחיה" במצב שהנותן נותן ברצון, אלא אם כן הוא מהמיעוט הקטן שרגיל לנהוג בחסידות. אבל ראה הערה 571, שאורחות מתנה אומר שגם מי שאינו מקפיד על כך בדרך כלל, יכול לטעון כך כאן.

⁵⁷⁶ רא"ש, ב"ב, פ"א, סי' נ, מביא מי שפוסק כחכמים. שו"ע, חו"מ, קעא, י, מביא תחילה את דעת רשב"ג, ואח"כ מביא שיש פוסקים כחכמים. פתחי חושן, הלכות שותפין, פ"ו, הערה כו, מביא את שתי הדעות. על הפסיקה במחלוקת זו עיין בירור הלכה, ב"ב יג ע"ב.

⁵⁷⁷ כאמור לעיל, ליד ציון הערה 93.

⁵⁷⁸ כך נימקו את דעת חכמים: עליות דרבנו יונה, ב"ב יג ע"ב (הובא בשו"ת אבני דרך (פרינץ), חלק ז, סימן קצ, עמ' 447); חידושי הרשב"א, ב"ב יג ע"ב (הובא בס' בשבילי המנהג, שבת ומועדים, ח"ב, עמ' רצ, ובשערים מצוינים (בנדיקט), בראשית יב, יג, עמ' רסט); ר' יצחק קרקושא, בבא בתרא יג ע"ב; חידושי הריטב"א, בבא בתרא יג ע"ב; סמ"ע, קעא, ס"ק כד; הגהות מלוא הרועים, חולין מד ע"ב, ובספרו מלא הרועים ח"ב, אות ש, שונה הלכות, רשב"ג אות יב (קנט ע"א) (הובא בס' ויחי יעקב (סופר) (בסוף סי' והארכת ימים, מהד' תשעב), חלק א, אות כח, עמ' סט); אם הבנים (מצליח), פרשת ויחי (צח ע"ג-ע"ד); שו"ת שואל ומשיב, מהדו"ה, סי' לו (לב ע"ג); ר' מרדכי פריעד, תל תלפיות יט (תרעא), סי' סג (עמ' סג); ור' עזרא יצחק, "ושונא מתנות יחיה" במחילת חוב", בית דוד - זכרון טוביה, עמ' שכה.

פרשנים רבים הביאו הסבר זה בשם הסמ"ע: שארית יעקב (אלגזי) פרשת נשא (דף סב ע"ד בדפוס שלוניקי, נח ע"ד בדפוס ליוורנו) [ומשם בזכרנו לחיים (כהן), על ההגדה, דף לח ע"א, שהובא במתוק מדבש (מאזוז) פרשת נשא אות ד, עמ' סד], ופ' פנחס, דף צה ע"א בדפוס ליוורנו; אגרא דבי הלולי (גרנאט), דף מז ע"א; שירת ישראל (לנדא), דף ל ע"ב; פני דוד, פרשת לך לך, אות ד; נתיבות המשפט, קעא, חידושים, ס"ק יט; שו"ת תירוש ויצהר, סי' כו, אות ז; ברית יעקב (פייתוס) דרוש ב (דף ו ע"ג); חוזה דוד, מזמור צד (קסא

(ב) "כתובת בנין דכרין" היא אחד מתנאי הכתובה, ולפיה בעל שנשא אישה וילדה לו בנים ומתה, ונשא אישה אחרת וילדה לו בנים ומתה, ואחר כך מת הבעל - בניה של כל אישה נוטלים מן העיזבון את סכום כתובת אימם, ואת הנותר מחלקים כל הבנים ביניהם בשווה. אבל אם סכום שתי הכתובות גדול משווי העיזבון (בתוספת דינר), דין זה בטל, ומחלקים כל הבנים ביניהם את כל העיזבון בשווה. בכגון זה, בניה של האישה עם הכתובה הגדולה ירצו לטעון שהם מעריכים את הנכסים בדינר יותר (כלומר, הם מוכנים לשלם סכום זה תמורת העיזבון), כדי שיחול דין כתובת בנין דכרין, מה שיתן יתרון לבנים אלו. אבל התלמוד⁵⁷⁹ קובע שבניה של האישה עם הכתובה הקטנה יכולים לסרב לכך. הם יכולים לטעון שהצעת הבנים האחרים למעשה נותנת לכל הבנים מתנה, בהגדלת העיזבון, והם אינם רוצים לקבל מתנה⁵⁸⁰.

(ג) בכור בהמה ניתן לכהן, ובזמן המקדש, הוא מקריב אותו לקרבן ואוכל אותו, אבל אחרי החרבן, שאי אפשר להקריב אותו, אם ירצה הכהן לעבוד בו או לשחוט אותו, הוא יצטרך להמתין עד שיפול בו מום. הכהן צריך לטפל בו עד שיפול בו מום, בלי שיוכל להפיק ממנו תועלת; ולכן כהנים אינם מעוניינים לקבל בכור. בכל זאת, כהן חייב לקבל את הבכור מישראל שנותן לו⁵⁸¹, מפני שסירוב מראה על זלזול במתנה שהתורה קבעה לתת לו⁵⁸². אבל אם הבכור נולד אצל כהן עני, והכהן העני רוצה לתת אותו לכהן עשיר שיוכל להשקיע את הדרוש לטיפול בו, הלה יכול לסרב

ע"ב; מזבח אליהו, פרשת עקב (קצח ע"ב); ודרשת וחקרת (סוגיות), חלק ו, עמ' ל; שו"ת נשמת כל חי, חלק א, סי' נו; ולבש הכהן (חמצץ) פרשת פנחס (קסח ע"ג); דרש אברהם, פרשת בהעלותך, דרוש ב (סא ע"ב); פנינים מבי מדרשא, בראשית יב, יג (עמ' צב); נחמד למראה, דמאי, פ"ו (סה ע"א); יד המלך (פלומבו), פרשת חיי שרה (ו ע"א); יהודה יעלה (כהן), פרשת לך לך, אות ו; שו"ת שרגא המאיר, חלק ז, סימן יד; דברי יצחק (רבינובץ) - דברי חיים, דרוש א, דף ה ע"א; חשוקי חמד, בבא בתרא יג ע"ב; יוסף עליו (מונטיקין), דרוש למתן תורה, דף נח ע"ב; זכור לאברהם תשסב, חלק א, עמ' תריא; איש צעיר, דרוש ג (יא ע"א).

בדומה מסביר יד רמה, ב"ב, פ"א, סי' קע, שהשותף אינו יכול לטעון "יושנא מתנות יחיה" כי אין זו מתנת חינוך, אלא שטח שניתן לו תמורת זה שבעקבות החלוקה, מתמעטת אוויר ותרשמישו.

חי' הרשב"א, ב"ב יב ע"ב, כותב שמן הסתם מדובר שהראשון מעוניין בחלוקה מפני שיש לו קרקע משלו בסמוך והוא רוצה לחבר את חלקו אליה, ובכל זאת זו נחשבת מתנה בגלל תוספת השטח לשני.

הסברים נוספים לדעת חכמים: גן נעול, כפתור ג, פרח כג (נט ע"ג-ע"ד), מדייק מהרשב"א שם, בהסברו הראשון, שחכמים סוברים שבכלל אין מתחשבים ב"יושנא מתנות יחיה", גם אם הנותן אינו מתכוון לתועלת עצמו, ולכן השותף השני חייב להסכים; והוא כותב שכך הבין רמב"ם, הלכות שכנים, א, ה.

ר' אהרן שלמה פאטאש, בית אהרן וישראל, גל' מא, עמ' לח-לט, מבאר שהמחלוקת כאן תלויה בשאלה מדוע אין חולקים חצר שאין בה דין חלוקה: אם הטעם הוא שמראש שיעבד כל שותף את חלקו לשימוש חברו לעולם, א"כ כשראובן מציע לשמיעון "טול אתה שיעור ואני פחות", ראובן נותן לשמעון מתנה גמורה, וחל "יושנא מתנות יחיה"; אבל אם הטעם הוא שזה גורם נזק לשותף, כי חלקו לא יהיה ראוי לשימוש אחרי חלוקה, הצעת ראובן אינה מתנה אלא תשלום על ההפסד שהוא גורם לו. דבריו קשים, שהרי גם טעם הראשון, למעשה הוא גורם הפסד לשותף השני, וא"כ זאת לא מתנה אלא תשלום על ההפסד.

עבודת שלמה, סי' יא (עמ' נג), כותב כאילו טעם חכמים הוא שראובן מחויב לתת דוקא לשמעון ואינו יכול לתת למישהו אחר, כלומר, הדרך היחידה שיוכל לחלוק הוא ע"י נתינה לשמעון. ודבריו קשים, שהרי אין בכך כדי לחייב את שמיעון לקבל ממנו.

וראה הערה 1, והערה 211, להסברים אפשריים אחרים בדעת חכמים.

מצב דומה: שו"ת הרשב"א, חלק ב, סימן רלה, כותב שאם יש בחצר דין חלוקה, אלא שצד אחד שלה סמוך למבוי (רחוב) חשוב וצד אחר סמוך למבוי פחות חשוב, ואחד השותפים מציע לשני לקבל את הצד החשוב יותר (כדי שלא יוכל השני לדרוש שלא יחלקו אלא יעשו "גוד או אגוד"), השני אינו יכול לסרב בטענה "יושנא מתנות יחיה", כיון שאין זו מתנה, שהרי ייתכן שהראשון מעדיף את הצד הפחות חשוב מסיבה כלשהי (הוא מסתמך על ר"י מיגאש שהבאנו בהערה 316). אורחות מתנה, סי' יד, פרק א (עמ' תד), מסביר את דבריו ע"פ העיקרון (ליד ציון הערה 91) שאין "יושנא מתנות יחיה" אם יש לנותן תועלת מהנתינה. לפי הסברו, צריך לומר שהרשב"א פוסק כחכמים.

⁵⁷⁹ כתובות צא ע"א.

⁵⁸⁰ מראה יחזקאל (הוכברג), הגהות לשו"ע, חו"מ קעא, י (צה ע"ג), מנמק כך את זכותם להתנגד להצעה.

⁵⁸¹ שו"ת מהר"י ווייל, סימן קכז (הובא בדרכי משה הקצר, יו"ד, סימן שו, בש"ך, יו"ד, שו, סי"ק ג, ובשו"ת חוט השני, סימן כו).

עבודת שלמה, סי' ה (עמ' לה), כותב שכחן יכול לסרב לקבל מישראל אם יש כהן אחר. עוד כתב (בעמ' לו) שאינו יכול לסרב בנימוק שזו טירחה בשבילו לטפל בבכור, אבל הוא יכול לסרב בנימוק ש"יושנא מתנות יחיה", אם יש כהן אחר.

⁵⁸² טור, יו"ד, סי' שו; ערוך השולחן, יו"ד, שו, יח.

ערוך השולחן כותב ע"פ אור זרוע, חלק א, סי' תצז, שמעיקר הדין אין כופים עליו לקבל שהרי זו מתנה ואין כופים על מישהו לקבל מתנה (ולא הזכיר "יושנא מתנות יחיה"), אלא שכאן אם לא יקבל, זה ייראה כזלזול.

חתם סופר על התורה (מהד' ר"נ שטרן), פרשת קורח, בסופו, כותב לענין מעשר ללוויים, שאם יסרב לקבל הוא נחשב מבזה מתנות ה'.

לקבלו מטעם "ושונוא מתנות יחיה", כיון שאין זאת מתנה שהתורה מחייבת לתת⁵⁸³, ולכן אין בכך זלזול. לדעת ר' שמואל קוידנבר⁵⁸⁴, בספק בכור, הכהן רשאי לסרב לקבל אף מישראל בנימוק ש"ושונוא מתנות יחיה", כיון שהישראל אינו חייב לתת לו.

(ד) שכנים צריכים לבנות כותל ביניהם כדי למנוע היזק ראייה, חציו על קרקע של זה וחציו על קרקע של זה. אם אחד רוצה לבנות את כל הכותל על קרקעו, שכנו יכול להתנגד, בטענה "אני רוצה שיהיה כותל משותף כדי שאוכל להניח עליו דברים כגון קורות, וגם אם תתן לי רשות להניח דברים על הכותל שלך, אני מסרב, מטעם 'ושונוא מתנות יחיה'".⁵⁸⁵

במצבים שהסירוב הוא לטובת המקבל, בית הדין יכול לטעון עבורו "ושונוא מתנות יחיה" גם אם אינו מעלה טענה זו בעצמו.⁵⁸⁶

ייתכן שגם במצבים שאמרנו בפרקים הקודמים שאין בהם משום "ושונוא מתנות יחיה", יכול המקבל לסרב לקבל מחשש "ושונוא מתנות יחיה", ומה שאין בהם משום "ושונוא מתנות יחיה" אומר רק שאם המקבל רוצה לקבל, אינו עובר על מידת חסידות.⁵⁸⁷

⁵⁸³ שו"ת מהר"ם מרוטנבורג, דפוס לבוב, סימן קפח; ארחות חיים, הל' פדיון בכורות, סימן ד; כל בו, סימן קכו; תשבץ (קטן), סימן שפה; סמ"ק מצוריד, סימן ר"מ; דרישה, יו"ד, שכ, ג. רי"פ פרלא, בהגהותיו לתשבץ שם (נדפס במהד' ירושלים תשל"ד), מקשה, הרי מצווה לאכול את הבכור תוך שנתו אם נופל בו מום, ונמצא שהכהן העני נותן לעשיר **מצווה** במתנה, ובה לא שייך "ושונוא מתנות יחיה"; ועוד, שמרמב"ם, הלכות מעשר א, ד, משמע שגם מה שכהן נותן לכהן אחר נחשב מתנות כהונה שאין בהן "ושונוא מתנות יחיה" (כאמור ליד ציון הערה 320). עבודת שלמה, סי' ה (עמ' לה), מיישב את קושייתו הראשונה, שגם במצווה שייך "ושונוא מתנות יחיה" אם יש משהו אחר שיכול לקיימה. לכאורה, לפי הדעה השלטת (ליד ציון הערה 91), שאין "ושונוא מתנות יחיה" אם הנותן נהנה, כאן אין "ושונוא מתנות יחיה", כיון שהנותן נותן כדי להיפטר מחובת הטיפול.

⁵⁸⁴ תפארת שמואל, על הרא"ש, בכורות, פ"ד. אבל רמ"א, יו"ד, שו, ד, כותב שכהן חייב לקבל ספק בכור. ועתה כתבו (גולדשטוף), סי' יד (עמ' קז), מעיר שדברי תפארת שמואל הם בניגוד לאמור ליד ציון הערה 136 שאין "ושונוא מתנות יחיה" במתנה הניתנת לצורך מצווה, שהרי כאן הישראל נותן לשם ספק קיום מצווה.

⁵⁸⁵ הרא"ה, המובא בנימוקי יוסף, בבא בתרא א ע"א, בדפי הרי"ף (שהובא בקצות החושן, קס, ס"ק ב, ובנתיבות המשפט, קס, ס"ק א). ראה בשמו בהערה 295, שמתן הרשות נחשב מתנה. ברכת אברהם (ארלנר), ב"ב יג ע"ב, מסביר את דבריו בשתי דרכים: (א) נימוקי יוסף לשיטתו, שבדף ח ע"ב שם (בדפי הרי"ף) הביא רק את הדעה שהלכה כרשב"ג, ליד ציון הערה 574, ולכן יש כאן "ושונוא מתנות יחיה" אף שהשכן בונה בתוך שלו לטובת עצמו. (ב) דבריו יכולים להתאים גם לדעת חכמים, ומה שחכמים חלקו על רשב"ג הוא מפני שבנידון הנותן נתן כדי שתהיה לו זכות לחלוקה, ואילו כאן הנותן נתן רק כפיוס, שיוותר על זכותו שהכותל יהיה באמצע, ולא קיבל משהו ממשי בתמורה, ולכן זה עדיין נחשב מתנה, שהרי בכל מתנה הנותן נותן בציפיה לגמול מהמקבל, כפי שנאמר בגיטין נ ע"ב "אי לא דהוה ליה הנאה מיניה" וכו', ובכל זאת נאמר "ושונוא מתנות יחיה". אבל הבחנה זו נראית דחוקה. חידושי מרן הגר"ב סורוצקין, ב"ב, עמ' פא, כותב שהרא"ה סובר שיש "ושונוא מתנות יחיה" גם אם הנותן מתכוון לטובת עצמו, כדעת רשב"ג. גם אוצרות יהושע (שאל), ב"ב, סי' ו, עמ' תנא-תנב, מסביר שהרא"ה סובר בכך רשב"ג; והוא כותב שרא"ש, ב"ב, פ"א, סי' ה, חולק על הרא"ה, וסובר שהראשון יכול לכנוס לתוך שלו, כדעה שאין "ושונוא מתנות יחיה" אם הנותן נהנה.

רמ"א, חו"מ, קנז, ד, מביא את דברי הרא"ה (בלי הטענה של "ושונוא מתנות יחיה"). אבל ט"ז, חו"מ, קנז, ד, תמה על הרא"ה, הרי הכותל בין השכנים נועד למנוע היזק ראייה, ולא להניח עליו קורות, ואם כן, אין סיבה ששכן יוכל למנוע משכנו לבנות רק משום שלא יוכל להניח עליו קורות. נמצא שהשגתו אינה נוגעת לטענת "ושונוא מתנות יחיה".

⁵⁸⁶ שו"ת שארית יוסף (ידיד), ח"ב, חו"מ, סי' ב (עמ' רכה-רכו). הוא כותב שבמצב רגיל אין טוענים לאדם "ושונוא מתנות יחיה" אם לא טען כך בעצמו, כי אם נטען כך, יהיה חוב לו, שלא יקבל את המתנה; אבל כאן, הרי אם נטען בשבילו "ושונוא מתנות יחיה", יהיה זה לטובתו.

⁵⁸⁷ שער משפט, קעא, ס"ק ו (הובא במשנת יעקב, הלכות זכיה, ד, א, אות ד, בחשוקי חמד, בבא בתרא יג ע"ב, בנחלת שמעון (קרסנר), מלכים ב, ח"א, סי' ח, אות ח, בשו"ת דבר אהרן, סי' מט, אות ג, וע"י ר' עקיבא משה שינברגר, אוצרות ירושלים (פרושים) גל' י (תשס"ח), עמ' רכט-רל [=בירור הלכה (זילבר), ח"ז, עמ' רכז-רכה]), מסתפק לגבי הזכות לסרב לקבל מטעם "ושונוא מתנות יחיה" במקרה שליד ציון הערה 574 (לדעת רשב"ג) - האם הזכות קיימת במקבל שהוא אדם חשוב, שאין בנתינה לו משום "ושונוא מתנות יחיה", כפי שראינו ליד ציון הערה 555, שייתכן שלכן אינו יכול לסרב להצעה מטעם "ושונוא מתנות יחיה"; ומצד שני, ייתכן שרק אם הוא מקבל מרצונו, לא חל "ושונוא מתנות יחיה", אבל כאן שאינו רוצה לקבל, אין לומר שהנותן מתכבד בקבלתו. שו"ת שרגא המאיר, חלק ג, סי' צ, מביא את דבריו באופן כללי לענין נותן שנהנה מהנתינה.

חבלים בנעימים, חלק ג, סי' י, וחידושי מרן הגר"ב סורוצקין, ב"ב, עמ' פא, כותבים שאין מקום לספק זה, אלא פשוט שהמקבל יכול לסרב, שהרי רשב"ג סובר ש"ושונוא מתנות יחיה" חל בנידון אף שהנותן נהנה בכך שהחצר תחולק, ואם כן, יאמר כך גם אם הוא נהנה מהסכמת המקבל לקבל. כנגד זה, יש להסביר שייתכן שהדין ישתנה לדעת רשב"ג בגלל **תוספת** ההנאה.

י. נפקויות עקיפות

יש כמה הלכות שנובעות מהעקיפין מהכלל של "ושונא מתנות יחיה". בזיכוי מתנה ע"י צד ג', מועילה התנגדות המקבל אחרי ההקנאה⁵⁸⁸. הרשב"א⁵⁸⁹ מנמק, שאין זו זכות גמורה, בגלל "ושונא מתנות יחיה". לדעת הסמ"ע⁵⁹⁰, קנין סודר אינו מועיל בהקנאת מתנה שלא בפני המקבל, מפני שיייתכן שהמקבל אינו רוצה את המתנה, משום "ושונא מתנות יחיה". יש אומרים שזיכוי מתנה מועיל רק מדרבנן, ואינו מועיל מהתורה, כי מתנה אינה נחשבת זכות גמורה, שהרי יש במתנה צד חובה, ש"ושונא מתנות יחיה"⁵⁹¹. לדעת הרדב"ז⁵⁹², אם יש למישהו אפשרות לקבל נכס מסוים במתנה או בירושה, יש להניח שהוא מעדיף לקבל אותו בירושה יותר מבמתנה, כי "ושונא מתנות יחיה". אבל ר' משה מטראני⁵⁹³ חולק עליו, בנימוק שההחלטה אם לתת במתנה או בירושה תלויה בנותן, והנותן מעדיף לתת במתנה, כי האובה לתת מתנות הוא חסיד, ויחיה. כשיש ספק למי התכוון הנותן לתת, יש להניח שלא התכוון לתת למי שאינם עניים ואינם בגדר תלמידי חכמים, כי אין בזה שום מצווה, ואין זה מסתבר שרצה לתת מתנה בעלמא למי שאין מצווה לתת לו מתנה, שהרי "ושונא מתנות יחיה"⁵⁹⁴. ראובן האומר לשמעון בנדר: "לא אהנה ממך עד שתקבל ממני כך וכך", שמעון יכול להתיר את הנדר באמירה "לא אמרת אלא מפני כבודי, זהו כבודי"⁵⁹⁵, כלומר, אתה חשבת שהכבוד שלי הוא לא לקבל, ובאמת יש לי יותר כבוד בכך שלא אקבל, בגלל "ושונא מתנות יחיה"⁵⁹⁶. הכותב בשטר "ידור פלוני בבית זה כך וכך שנים", אין לכך תוקף, מפני שדירה אין בה ממש; אבל אם כתב לשון יתרה, מפרשים שהתכוון בכך להקנות את גוף הבית⁵⁹⁷. אבל אם הוסיף רק "ולא יוכלו ליטול ממנו דמי שכירות", אינו נחשב לשון יתרה, מפני שיייתכן שהנותן חשש שהמקבל לא יסכים לקבל את הדירה בחינם מטעם "ושונא מתנות יחיה", וירצה לתת דמי שכירות, ולכן הוסיף נוסח זה, ואין זו לשון יתרה⁵⁹⁸.

נספח: המתנות שקיבל אברהם אבינו מהמצרים

פרשנים רבים נזקקו לקושיה על דברי רש"י⁵⁹⁹, "למען ייטב לי בעבורך" - יתנו לי מתנות: איך אברהם אבינו לא חשש ל"ושונא מתנות יחיה"? יש המיישבים את הקושיה בכך שהמתנות לאברהם היו מאחד מסוגי המתנות שאין בהן משום "ושונא מתנות יחיה"⁶⁰⁰. אבל יש הסברים אחרים שאינם מבוססים על סוגי המתנות המותרות, אלא הסברים ששייכים רק בעניינו של אברהם אבינו:

דעה חולקת: חשוקי חמד, בבא בתרא יג ע"ב, כותב שבעשרת ימי תשובה, השותף אינו יכול לסרב, כי כפי שראינו ליד ציון הערה 220, "ושונא מתנות יחיה" אינו חל אז.

⁵⁸⁸ ב"ב קלח ע"א.

⁵⁸⁹ חידושי הרשב"א, קידושין כג ע"א. ראה על דבריו בחוק לישראל, מתנה, סעיף 6. וראה שם עוד נפקויות לצמצום תוקף הזיכוי בגלל זה.

⁵⁹⁰ סמ"ע, קצה, ס"ק יא, בדעת שו"ת מהר"י וייל, סי' ד. ראה על דעתו ועל החולקים עליו בחוק לישראל, מתנה, סעיף 6.

⁵⁹¹ קהלת יעקב, תוספת דרבנן, מערכת ז, אות קיט (לג ע"ד במהדי לבוב תרכ"ב), מוכיח שלדעה שזכיה מטעם שליחות, ר' יהושע בב"ב קנו ע"א סובר שהיא מדרבנן (עיי"ש להוכחתו). על דעה זו ועל החולקים עליו ראה בחוק לישראל, מתנה, סעיף 6.

⁵⁹² תשובת הרדב"ז, בשו"ת המבי"ט, ח"ב, סי' קסא. בנידון, השאלה אם יקבל את הנכס במתנה או בירושה היתה קובעת למי יגיע הנכס אחרי מותו - עיין שם.

⁵⁹³ שו"ת המבי"ט, ח"ב, סי' קנ (בתשובתו על אותה שאלה שנשאל הרדב"ז).

⁵⁹⁴ שו"ת להורות נתן, חלק ב, סימן קב, אות ה.

⁵⁹⁵ נדרים סג ע"ב.

⁵⁹⁶ כך פירש שו"ת מקור ברוך (קלעי), סי' ל (מד ע"ד).

⁵⁹⁷ ראה חוק לישראל, מתנה, סעיף 6.

⁵⁹⁸ שו"ת דברי ריבות, סי' קצו (ד"ה ליתא).

⁵⁹⁹ רש"י, בראשית, יב, יג.

⁶⁰⁰ ראה הערה 15 בשם יבא הלוי, הערה 91 בשם שני אליהו, הערה 136 בשם דרישה, הערה 163 בשם אמרי שפר, הערה 174 בשם באורים כבדו ה', הערה 191 בשם בנין אריאל, הערה 195 בשם ר"י זילברשטיין, הערה 235 בשם עבודת שלמה, הערה 246 בשם יריעות שלמה, הערה 256 בשם דברי אברהם, הערה 270 בשם דברי יואל, הערה 276 בשם צידה לדרך, הערה 286 בשם צידה לדרך, הערה 311 בשם אורחות מתנה, הערה 392 בשם אורחות מתנה, הערה 415 בשם מנחת יהודה, הערה 429 בשם שם משמאל, הערה 484 בשם מושב זקנים, הערה 499 בשם זכרון סופרים, והערה 555 בשם לחמי תודה.

מתנות רוחניות: הזוהר⁶⁰¹ אומר ש"ייטב לי בעבורך" מכוון כלפי השכינה, שבעבור השכינה ה' ייטב לו. ר' יוסף חי סימן טוב⁶⁰² מסביר שלפי זה כוונת אברהם היתה להתעלות מבחינה רוחנית, ולא מדובר על מתנות גשמיות.

אחרים הסבירו שמדובר במתנות רוחניות **שליליות:** מגיד מישרים⁶⁰³ מסביר שאברהם רצה שהמצרים ילמדו אותו דרכי עבודה זרה, כדי שיוכל ללמוד מהן לקדושה. רמ"ע מפאנו⁶⁰⁴ כותב שהמתנות הן שמות טומאה, שרצה לקבל מהמצרים כדי לשלוט על כוחות הטומאה, וכדי להנחילם לבני הפילגשים⁶⁰⁵, ובכך ירחיק אותם מיצחק.

רשות לפרסם את שם ה': אברהם התכוון שיאפשרו לו לפרסם את שם ה' במצרים, והוא ראה זאת כמתנה⁶⁰⁶.

ארץ גושן: אברהם רצה לקבל את ארץ גושן, כדי לקדש אותה, כדי שכאשר יבואו בניו לגור שם, לא יהיה בה הכוח הרע של מצרים⁶⁰⁷.

אבל ההסברים שהובאו עד כאן קשים, שהרי כתוב "ולאברם היטיב בעבורה ויהי לו צאן ובקר וחמרים ועבדים ושפחות ואתונות וגמלים"⁶⁰⁸, הרי שקיבל מתנות גשמיות.

בגלל הבטחת ה' להעשירו: היה מותר לאברהם לקבל מתנות בכלל ההבטחה שהבטיח לו הקדוש ברוך הוא "ואברכך"⁶⁰⁹ - בממון⁶¹⁰. אבל ר' אהרן יהודה גרוסמן⁶¹¹ מעיר שזה אמנם נכון לפי הטעם של חוסר בטחון⁶¹² (שהרי אברהם לא סמך על המצרים לצרכיו, אלא על הבטחת ה'), אבל לטעם שיש חשש שהנותן אינו נותן בלב שלם⁶¹³, אברהם היה צריך להימנע מקבלה מהמצרים מחשש זה (שהרי ברור שה' לא התכוון להעשירו בדרך של גזל).

כדי שיחשבו ששרה היא אחותו: אברהם הסכים לקבל מתנות מפרעה כדי שלא יבינו ששרה היא אשתו ויחשבו שהיא אחותו⁶¹⁴. הוא חשש שלא יאמינו לה אם רק תאמר שהוא אחיה, ולכן אמר לה שהיא תבקש מתנות בשביל אחיה העני, ואז יאמינו שהוא אחיה⁶¹⁵.

הט"ז⁶¹⁶ מסביר שאברהם התכוון ששרה תאמר למי שפונה אליה: "תנו מתנות לאחי העני, בזכותי", כדי שיאמינו לה שהוא אחיה, ו"למען ייטב לי בעבורך" הוא חלק מהאמירה שביקש ששרה תאמר, ולא שבאמת רצה מתנות.

ר' יעקב זריהן⁶¹⁷ מסביר שאברהם ביקש משרה שתאמר שהוא אחיה באופן שיחשבו שבאמת הוא אדם זר, והסיבה שהיא אומרת שהוא אחיה הוא כדי שיתנו לאברהם מתנות, וכך לא ידעו שהיא אשתו.

⁶⁰¹ זוהר בראשית פא ע"ב.

שמו אברהם, ח"א, מערכת ש, ע' שרביטו של מלך, דף רכא ע"ד, מביא שהזוהר (שלא מצאנו) אומר שהמתנות הגיעו אליו ע"י מלאך, והוא מסביר שלכן אברהם קיבל אותן, כי אין "ישונא מתנות יחיה" בקבלה ממלאך.

⁶⁰² אשכול יוסף, פרשת לך לך, מערכה ו (עמ' קט).

⁶⁰³ מגיד מישרים, פרשת לך לך, מהדורא קמא, בסופו.

⁶⁰⁴ עשרה מאמרות, מאמר אם כל חי, ח"א, סי' ו (הובא בילקוט ראובני, בראשית יב, יג, במדרש תלפיות, ענף אברהם, דף ג ע"ג במהד' אדמיר תצ"ז, בבאר בשדה (דאנון), בראשית יב, יג, ובס' שמו אברהם, ח"א, מערכת ש, ע' שרביטו של מלך, דף רכא ע"ג).

גם עיני העדה, פרשת לך לך (ז' ע"ד), דברי יואל, פרשת לך לך, עמ' שט (הובא בפרשת הכסף (פילאפף), עמ' רעה), ומאמר מרדכי (הוליש), פרשת לך לך (ט ע"ד), פירשו שהמתנות הן שמות טומאה.

⁶⁰⁵ כפי שכותב רש"י, בראשית כה, ו, שאכן נתן אותם לבני הפילגשים.

⁶⁰⁶ פרדס מרדכי, בראשית יב, יג.

⁶⁰⁷ ר' יגאל מזרחי, המובא בעזר לחושן, רמט, ה (עמ' תנ).

⁶⁰⁸ בראשית יב, טז.

⁶⁰⁹ בראשית יב, ב.

⁶¹⁰ הואיל משה, בראשית יב, יג (הובא בצידה לדרך, בראשית יב, יג).

כמו כן, גור אריה, בראשית יב, יג, מנמק שהמתנות היו בכלל "ואברכך", כיון שפרעה נתן את המתנות לכבודו. כמו כן, קול רם, חלק ב, בראשית יד, כג, מסביר שאברהם רצה לקבל מפרעה, כי חשב שבזה מתקיים מה שה' הבטיח להעשיר אותו.

⁶¹¹ ודרשת וחקרת (סוגיות), חלק ו, עמ' לא.

⁶¹² ליד ציון הערה 25.

⁶¹³ ליד ציון הערה 34.

⁶¹⁴ מושב זקנים, בראשית יב, טז; כ"י ליידין, המובא בס' פירושי התורה לבעל התוספות, בראשית, יד, כג, אות ז; אמרי שפר (שפירא), פרשת לך לך.

⁶¹⁵ דברי אברהם (ארנשטיין), בראשית יב, יג; חלקי אבנים, בראשית יב, יג, ובספרו מגדול דוד, בראשית שם.

⁶¹⁶ דברי דוד, בראשית יב, יג.

⁶¹⁷ אהל יעקב (זריהן), בראשית יב, יג, ובספרו שו"ת ביכורי יעקב (זריהן), סימן יא, בסופו.

התכוון לחיות ע"י שיסרב לקבל: אברהם התכוון לומר שירצו לתת לו מתנות, ויסרב לקבל אותן, ובשכר זה "וחיתה נפשי בגללך", שהרי "שונא מתנות - יחיה"⁶¹⁸. אבל פירוש זה קשה, שהרי בסופו של דבר אכן אברהם קיבל מתנות מהמצרים, שנאמר "ולאברהם היטיב בעבורה ויהי לו צאן ובקר וכיו"⁶¹⁹. על קושיה זה ניתנו כמה תשובות: (א) בפסוק זה אין הכוונה שפרעה נתן לו מתנות, אלא ההטבה היא שפרעה לא לקח את ממונו כמו שהיה רגיל לעשות לאנשים⁶²⁰. (ב) אברהם סירב לקבל מתנות מהמצרים, וקיבל רק מפרעה, מפני שפרעה לא נתן בתור מתנה אלא כפיצוי על כך שציער את שרה⁶²¹. (ג) מה שכתוב "ויהי לו צאן ובקר" אין פירושו שהמצרים נתנו לו, אלא ה' נתן לו בשכרו, כמו שתירגם יונתן "והוה ליה מדיליה"⁶²². הסבר דומה הוא שאברהם אמר לשרה שתאמר "אחותי את" ולא תאמר "אחי הוא", כדי להראות שהוא טפל לה, ובגלל זה **לא יתנו לו** מתנות, ולכן "וחיתה נפשי בגללך", כי "שונא מתנות - יחיה"⁶²³.

כשכנוע לשרה: אברהם לא התכוון לקבל מתנות, ואמר כך רק כדי לשכנע את שרה, "כי הנשים חומדות ממון"⁶²⁴.

הסבר דומה הוא שאברהם אמר את זה כדי להרגיע את שרה, שה' יציל אותה, ויצטרפו לתת לו מתנות כדי לכפר על הלקיחה כמו שאבימלך נתן⁶²⁵.

התכוון לבקש מתנות גדולות שלא יוכלו לתת: אברהם התכוון שע"י שיאמר שהיא אחותו יוכל לבקש מתנות גדולות שלא יוכלו לתת, ואילו ידעו שהיא אשתו, היו הורגים אותו, ולא העלה על דעתו שיקח אותה המלך שאינו צריך לתת מתנות בעבורה⁶²⁶.

כדי להכשיר גט שנתן לשרה: אברהם נתן לשרה גט בינו לבניה כדי שאם יקחו אותה לא תעבור באיסור אשת איש, אלא שהיה חשש פסול בגט כיון שהיה אנוס, אבל אם יקבל מתנות, הגט יהיה כשר כי "אגב זוזי גמר ומקני", כמו שמטעם זה מכר באונס תקף⁶²⁷.

מינוי למשנה למלך: מה שנאמר "ולאברהם היטיב בעבורה" אין פירושו שפרעה נתן לו מתנות, אלא שמינה אותו להיות משנה למלך, שיש לו משכורת גבוהה תמורת עבודתו; או שפרעה התיר לו להוציא ממצרים את רכושו, מה שלא התירו לאנשים אחרים⁶²⁸.

ביקש משרה לספר זאת למצרים: אברהם לא רצה לקבל מתנות, ומה שאמר "למען ייטב לי" פירושו שביקש משרה לומר שאברהם מבקש מתנות תמורת הסכמתו שישאו את אחותו שרה, ואז יתחרו ביניהם המצרים, שכל אחד ירצה לתת לו יותר, ובינתיים הדבר יתמהמה⁶²⁹.

אמתלא כדי שלא תיאסר כאחותו: אברהם חשש ששרה תהיה אסורה עליו מצד "שוויה אנפשיה חתיכה דאיסורא" כיון שאמר שהיא אחותו, ולכן אמר "למען ייטב לי", וזו אמתלא לדבריו, שבאמת אינה אחותו ואמר כך רק כדי לקבל מתנות; אבל באמת לא התכוון לקבל מתנות⁶³⁰.

כדי שלא תיאסר בביאת גוי: אברהם לא רצה מתנות, אלא התכוון ששרה תאמר שאברהם אחיה, כדי שיתנו לו מתנות, וזה מראה שהיא עדיין אוהבת אותו, ולכן לא תיאסר אם פרעה יבוא עליה, כי זה יהיה אנוס ולא רצון⁶³¹.

⁶¹⁸ אדרת אליהו (ר' יוסף חיים), בראשית יב, טז; ביאור ר' יוסף מקרמניץ על רש"י, בראשית, יב, יג; שמו אברהם, ח"א, מערכת ש, ע' שרביטו של מלך, דף רכא ע"ד, בשם דרוש שמואל ושדה הארץ (שלא מצאנו); ר' דוב בער מראדושיץ, המובא באשכול יוסף, בראשית יב, יג (עמ' קיב); דברי יואל, פרשת לך לך, עמ' ריד; ר' ברוך שמעון שניאורסון, בישורון, כרך יג, עמ' רסב (נדפס גם בהערה בדרך כוכב מיעקב, קובץ ג (תמוז תשמ"ח), עמ' כז).

⁶¹⁹ כך הקשו הואיל משה, בראשית יב, יג (הובא בצידה לדרך, בראשית יב, יג), באר צבי (קריזר), תנינא, סי' ז (עמ' מה), ואורחות מתנה, סי' יד, פרק ג (עמ' תנא).

⁶²⁰ אדרת אליהו שם.

עבודת שלמה, סי' ג (עמ' כט), מקשה עליו, אם היה לו ממון, מדוע הוצרך לקנות בהקפה בדרכו למצרים, כפי שכותב רש"י, בראשית יג, ג?

⁶²¹ עבודת שלמה, סי' ג (עמ' כט).

⁶²² דברי יואל, פרשת לך לך, עמ' ריד.

⁶²³ מגלה צפונות, פרשת לך לך (עמ' רנג במהד' תשעח), ובספרו עיני העדה, פרשת לך לך (ז' ע"ד).

⁶²⁴ צידה לדרך, בראשית יב, יג; שפתי חכמים שם.

⁶²⁵ פני דוד, פרשת לך לך, אות ד.

כמו כן, הון רב, פרשת לך לך, דרוש ב (ז' ע"ד), כותב שאמר לשרה בדרך נבואה שלא תחשוש שיטמאו אותה, שהרי הם עתידים לתת לי מתנות, כהוכחה שלא נגעו בה.

⁶²⁶ מלבי"ם, בראשית יב, יג; שנות חיים (ברודא), בראשית יב, יג; טעמא דקרא, בראשית יב, יג. בדומה הסבירו ר"ן על התורה שם (הובא באברבנאל שם), ספורנו שם, ובאר התורה (שולמן), בראשית יב, יג.

⁶²⁷ הרבי מאוסטרובצה, המובא באורה זו תורה (וילהלם), פרשת לך לך, עמ' לח.

⁶²⁸ תפארת יהונתן, בראשית יב, טז.

⁶²⁹ עת רצון (הלוי), פרשת לך לך.

⁶³⁰ כליל תפארת (בתוך ס' תפארת יהונתן לר' יונתן אייבשיץ אב"ד לאשיץ), בראשית יב, יג.

⁶³¹ יעלת חן (תאומים), פרשת לך לך, אות ד (ח ע"א).

התכוון שייפקד בבנים: אור החיים⁶³² כותב, שכוונת אברהם ב"וחיתה נפשי בגללך" היא ששרה תאמר שהיא אחותו ותילקח לבית פרעה ותיחשב כאילו נסתרה עם איש אחר כשהיא נקייה, ובזכות זה יפקדנה ה' בבנים⁶³³. לפי זה, יש לפרש "למען ייטב לי בעבורך", שבזה שאברהם יזכה לבנים, הוא נחשב חי, כמו שאמר⁶³⁴ שמי שמניח בן כאילו לא מת⁶³⁵.

רצה לעשות סימן לבניו: אברהם רצה לעשות מעשה שיהיה סימן לבניו (כמו שכתב הרמב"ן⁶³⁶ שהאבות עשו מעשים שיהיו סימן לבניהם), וקיבל מתנות מהמצרים כסימן לבניו שיקבלו את ביות מצרים⁶³⁷.

התכוון שהמתנות יהיו בזכות שרה: אברהם ידע שיתנו לו מתנות, כי התפרסם שניצל מהאש באור כשדים, וכדי לכבד את אשתו, אמר שהמתנות שיקבל הן בעצם בשבילה⁶³⁸.

כתחליף למיתה שנקנסה עליו: אברהם חשש שנקנסה עליו מיתה, ולכן רצה לקבל מתנה מאחרים, שייחשב כעני, ועני חשוב כמת⁶³⁹, וכך תתקיים הגזירה בלי שימות ממש⁶⁴⁰.

כדי לפרסם את גדולת ה': אברהם נטל את המתנות כדי לפרסם את גדולת ה', שבגללה פרעה נאלץ לתת לו מתנות; ומאותו טעם ישראל נטלו את הממון מהמצרים ביציאתם ממצרים, כדי לפרסם את גדולת ה', שהמצרים נאלצו לשחררם ולתת להם רכוש גדול⁶⁴¹.

כדי שיוכל להוריד שפע לעולם: צדיק לא יכול להשפיע שפע לעולם אם אין לו קשר לגשמיות עוה"ז⁶⁴². לכן, כדי שאברהם יוכל לקיים "ונברכו בך כל משפחות האדמה", היה צריך שיתנו לו מתנות כדי שתהיה לו שייכות לענייני עוה"ז⁶⁴³.

היה לו דין של בן נח: ר' לוי גרוסברד⁶⁴⁴ כותב שלפי הצד⁶⁴⁵ שהיה לאבות דין בני נח, מובן שלא היה צריך להקפיד על "ושונא מתנות יחיה"; ואף שנאמר⁶⁴⁶ שקיים אברהם אבינו את כל התורה, הרי דעת זקנים⁶⁴⁷ פירש שקיימו מה שרצו ולא קיימו אם היו צריכים לא לקיים, והרמב"ן⁶⁴⁸ פירש שהאבות קיימו את התורה רק בא"י, והרי אברהם לקח מתנות בארץ מצרים.

אזהרה לשרה להיזהר: מה שאמר אברהם "למען ייטב לי", לא התכוון לומר שהוא רוצה מתנות, אלא התכוון לרמוז לשרה שהוא כהן גדול, שיותר לו לקבל מתנות⁶⁴⁹, ולכן היא צריכה להיזהר במיוחד שלא להתחלל, כי היא אשת כה"ג⁶⁵⁰.

⁶³² אור החיים, בראשית יב, יג.

⁶³³ כאמור בברכות לא ע"ב.

⁶³⁴ בבא בתרא קטז ע"א.

⁶³⁵ דגל מחנה אפרים, בראשית יב, יג.

אבל יש להעיר שאור החיים עצמו פירש "למען ייטב לי בעבורך" - טובה גשמית.

⁶³⁶ רמב"ן, בראשית יב, ו.

⁶³⁷ שמו אברהם, ח"א, מערכת ש, ע' שרביטו של מלך, דף רכא ע"ד; דברי יואל, פרשת לך לך, עמ' שט ועמ' שכד (הובא בפרשת הכסף (פילאפף), עמ' רעו); דברי אברהם (ארנשטיין), בראשית יב, יג; שם משמואל, פרשת לך לך, שנת תרפ; באר בשדה (דאנון), בראשית יב, יג; זכרון סופרים (סופר), שמות יא, ב (עמ' רמט); ביכורי אברהם (כהן), בראשית יב, יג (הובא באוצרות התורה (כהן), בראשית שם).

גם אזנים לתורה, בראשית יג, ב, הסביר כך, אבל הוא לא הזכיר "ושונא מתנות יחיה". בדומה מסביר ר' שמעון צבי וייגר, תל תלפיות, חוב' יג (תרסה), ס' מג (עמ' 84), שבאותו זמן אברהם היה בן 52, ואז התחילו אלפיים שנות תורה (ע"ז ט ע"א), ונאמר בשבת פט ע"א שבמתן תורה המלאכים נתנו למשה רבינו מתנות, וגם מלאך המוות נתן למשה מתנה; ולכן אברהם עשה "פועל דמיון" בזה שקיבל מתנות מהמצרים, כעין "מעשה אבות סימן לבנים". אבל דבריו קשים שהרי ירידתו למצרים היתה אחרי שהגיע לא"י בגיל 75, וזה היה הרבה שנים אחרי שהתחילו אלפיים שנות תורה.

⁶³⁸ אשכול יוסף, פרשת לך לך, מערכה ו (עמ' קז).

⁶³⁹ נדרים סד ע"ב.

⁶⁴⁰ אשכול יוסף, פרשת לך לך, מערכה ו (עמ' קח).

⁶⁴¹ טעם ודעת (שטרנבוך), בראשית יג, ב.

⁶⁴² מלבי"ם במדבר יא, יג.

⁶⁴³ יד כהן (דויטש), בראשית יב, יג (עמ' עג). הוא מסביר שלכן במותו נתן לבני הפילגשים את המתנות שקיבל, כי כבר לא היה זקוק להן לצורך זה.

הסברו קשה, שהרי כדי שיהיה לו קשר לגשמיות עוה"ז, היה יכול לעבוד ולקבל שכר עבודה, ולא היה צריך לקבל מתנות.

⁶⁴⁴ אורחות מתנה, ס' יד, פרק ג (עמ' תמט-תנ).

⁶⁴⁵ פרשת דרכים, דרוש א, דן בשאלה זו.

⁶⁴⁶ קידושין פב ע"א.

⁶⁴⁷ דעת זקנים, בראשית לו, לה.

⁶⁴⁸ רמב"ן בראשית כה, א.

⁶⁴⁹ ראה הערה 515 בשם אמרי בינה.

⁶⁵⁰ ילקוט סופר, פרשת לך לך, אות עג (דף צד ע"א).

היו תמורה להסכמתו שפרעה יקח את שרה: לא היו אלה מתנות חנם, אלא ניתנו לו תמורת הסכמתו שפרעה יקח את שרה, כעין שכר שדכנות, או כדי שלא יתנגד, ולכן לא היה בהן משום "ושווא מתנות יחיה"⁶⁵¹.

כך היה המנהג: המנהג במצרים היה שחתן נותן מתנות להורי הכלה, וביתומה, נתנו לאחיה⁶⁵². **קושיה על ההצדקות** לזה שאברהם קיבל: ר' אברהם דורי⁶⁵³ מקשה, אם הוא קיבל בהיתר, מדוע נתן לבני הפילגשים את המתנות שקיבל כי לא רצה ליהנות מהם, כמו שכתב רש"י⁶⁵⁴? הוא מיישב: (א) אברהם חשב שיתנו לו מתנה מועטת, שאין בה "ושווא מתנות יחיה", ובסוף נתנו מתנה מרובה, שיש בה "ושווא מתנות יחיה", ולכן לא רצה ליהנות מהן. (ב) הוא קיבל מתנה רק כשהיה עני, ואח"כ כשהעשיר, לא רצה ליהנות ממה שקיבל. (ג) הוא נתן להם כדי לקדש את השם, להראות שהתקיים מה שהבטיח ה' להעשירו, ומה שלקח תחילה היה כי היה עני⁶⁵⁵. אבל יש להעיר שתירוציו מיישבים רק את ההצדקה שקיבל כי היתה מתנה מועטת, או כי היה עני, ולא את שאר ההצדקות.

על המתנות שאברהם קיבל מאבימלך: מה שאברהם קיבל מאבימלך צאן ובקר לא היה בו משום "ושווא מתנות יחיה", כי אבימלך הוצרך לתת לו כדי לפייסו⁶⁵⁶.

⁶⁵¹ שערים מצוינים (בנדיקט) בראשית יב, יג (עמ' רסט). הוא מסתמך על רמב"ן, בראשית יג, א, שכתב שהשרים נתנו לו את המתנות כדי שיתן את שרה למלך.

⁶⁵² ר' יעקב ניימן, המובא באורחות מתנה, סי' יד, פרק ג (עמ' תנב).

⁶⁵³ זכות אבות (דורי), בראשית יב, יג (עמ' לה במהד' תשעט).

⁶⁵⁴ רש"י, בראשית כה, ו.

⁶⁵⁵ התירוץ השלישי נמצא בעמ' לו.

⁶⁵⁶ המעתיק בתפארת יהונתן, בראשית יב, טז.